scientbul.naiau.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Національної академії внутрішніх справ

4(121)'2021

Журнал індексується в таких базах даних і пошукових системах:

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2019 = 57.60);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 16, i10-індекс – 36);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Електронний репозитарій НАВС

Київ
2021

УДК 34(06)
Н354

ISSN 2410-3594
doi: https://doi.org/10.33270/01211214

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ

4 (121) 2021

Науковий журнал • Виходить чотири рази на рік • Заснований 1996 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 23858-13698 ПР від 3 квітня 2019 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 15 жовтня 2019 року № 1301) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 30 листопада 2021 року (протокол № 22)

Редакційна колегія:

Чернявський С. С., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);
Відацкі Ян, доктор філософії, професор;
Галунько В. В., доктор юридичних наук, професор;
Гультай М. М., доктор юридичних наук, доцент;
Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, професор;
Кваша О. О., доктор юридичних наук, професор;
Кришевич О. В., кандидат юридичних наук, професор;
Кузнецов В. В., доктор юридичних наук, професор;
Лошицький М. В., доктор юридичних наук, професор;
Павленко С. О., кандидат юридичних наук, доцент;
Погорецький М. А., доктор юридичних наук, професор;
Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;
Севрук В. Г., кандидат юридичних наук, доцент;
Чубенко А. Г., доктор юридичних наук, професор;
Шакун В. І., доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. / Н354 [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – № 4 (121). – 90 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

© Національна академія внутрішніх справ, 2021

scientbul.naiau.kiev.ua

Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs

SCIENTIFIC HERALD

of National Academy of Internal Affairs

4(121)'2021

Journal is indexed in such databases and search engines:

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2019 = 57.60);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 16, i10-індекс – 36);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- The Maksymovych Scientific Library of the Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Electronic Repository NAIA

Kyiv
2021

ISSN 2410-3594
doi: https://doi.org/10.33270/01211214

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs

4 (121) 2021

Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav

Scientific magazine • Issued four times a year • Established in 1996 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series КВ No. 23858-13698 ПР dated April 3th, 2019 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «Б» (order No. 1301, dated October 15th, 2019) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 22, dated November 30th, 2021)

Editorial board:

Cherniavskyi S., Doctor of Law, Professor (chief editor);
Vidatski Yan, Doctor of Philosophy, Professor;
Halunko V., Doctor of Law, Professor;
Hultai M., Doctor of Law, Associate Professor;
Drozd O., Doctor of Law, Professor;
Kvasha O., Doctor of Law, Professor;
Kryshevych O., Ph.D in Law, Professor;
Kuznetsov V., Doctor of Law, Professor;
Loshytskyi M., Doctor of Law, Professor;
Pavlenko S., Ph.D in Law, Associate Professor;
Pohoretskyi M., Doctor of Law, Professor;
Savchenko A., Doctor of Law, Professor;
Sevruk V., Ph.D in Law, Associate Professor;
Chubenko A., Doctor of Law, Professor;
Shakun V., Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: S. Cherniavskyi (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2021. – No. 4 (121). – 90 p.

Editors office address:
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

© National Academy of Internal Affairs, 2021

ЗМІСТ

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ВОЗНЮК А. А., ДУДА А. В., АРЕШОНКОВ В. В.
Затримання уповноваженою службовою особою в житлі чи іншому володінні особи: актуальні проблеми теорії та практики 7
VOZNIUK A., DUDA A., ARESHONKOV V.
Detention by an Authorized Official in a Person's Home or other Property: Current Issues of Theory and Practice

БЕЗГИНСЬКИЙ Б. Г.
Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення незаконного збагачення 17
BEZHYNSKYI B.
Subjective Side of the Criminal Offense of Illicit Enrichment

ПЕРЕТЯТКО С. А.
Спосіб учинення незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв 22
PERETIATKO S.
Method Commission of Illegal Manufacture, Processing or Repair of Firearms or Fraud Unlawful Removal or Changes its Labeling or Illicit Manufacture of Ammunition, Explosives or Explosive Devices

БОГАТИКОВ О. В.
Актуальні питання протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, учиненим організованими групами 31
BOHATYKOV O.
Topical Issues of Countering theft of Vehicles Committed by Organized Groups

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ДРОЗД О. Ю., РОМАНОВ М. Ю.
Конституційне право громадян на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей 36
DROZD O., ROMANOV M.
Constitutional Right of Citizens to Peaceful Assemblies in the System of Modern Legal Values

ЧИЖОВ Д. А.
Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах цифровізації 46
CHYZHOV D.
State Policy of Human Rights in the Field of National Security in the context of Digitalization

КАТЕРИНЮК В. В.
Характеристика правового інституту та правовідносин конфіденційного співробітництва 53
KATERYNIUK V.
Characteristics of the Legal Institution and Legal Relations of Confidential Cooperation

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

РОГАТЮК І. В.
Удосконалення тактики дій сторони обвинувачення та захисту під час проведення тимчасового доступу до речей і документів 66
ROHATIUK I.
Improving the Tactics of the Prosecution and Defense during Temporary Access to Things and Documents

ІЛЛЯШЕНКО М. О., САКОВСЬКИЙ А. А.
Залучення експерта захисником для проведення експертизи під час розслідування вбивств 74
ILLIASHENKO M., SAKOVSKYI A.
Involvement of the Expert by the Defendant for an Examination during the Investigation of the Murder

ДО УВАГИ АВТОРІВ 85

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.85:351.74 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.7

Вознюк А. А. – доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3352-5626;

Дуда А. В. – кандидат юридичних наук, викладач циклу загальних та кримінально-правових дисциплін Київського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7745-6829;

Арешонков В. В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1776-1220

Затримання уповноваженою службовою особою в житлі чи іншому володінні особи: актуальні проблеми теорії та практики

Метою *статті є аналіз проблемних питань кримінального процесуального порядку затримання в житлі чи іншому володінні особи та формування на цій підставі науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.* ***Методологія.*** *У статті використано комплекс наукових методів, а саме: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці українських учених, положення Кримінального процесуального кодексу України, а також практика його застосування.* ***Наукова новизна*** *статті полягає в тому, що в ній висвітлено особливості затримання особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні особи, сформульовано рекомендації щодо застосування відповідних положень Кримінального процесуального кодексу України на практиці, а також визначено напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства з метою підвищення ефективності проведення цієї процесуальної дії.* ***Висновки.*** *За результатами дослідження сформульовано комплекс пропозицій, спрямованих на вдосконалення положень Кримінального процесуального кодексу України, що регламентують порядок затримання в житлі або іншому володінні особи, і практики їх застосування, зокрема: 1) для проникнення до житла чи іншого володіння особи у зв'язку з необхідністю затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, необхідні підстави як для проникнення, так і затримання, оскільки фактично це різні процесуальні дії; 2) у випадку затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду фізичне затримання чи затримання за наказом можуть здійснювати всі працівники поліції відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», а також працівники інших правоохоронних органів, однак процесуально оформляти ці дії шляхом складання протоколу затримання має право лише слідчий, прокурор (з огляду на зазначене положення цього Кодексу, потребують уточнення шляхом чіткого розмежування затримання, яке охоплює весь комплекс заходів від фізичного затримання до складання відповідного протоколу та фізичного затримання); 3) у ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України доцільно передбачити положення про те, що фізичне затримання чи затримання за наказом можуть здійснювати працівники правоохоронних органів за наявності правових підстав, зазначених у ч. 1 ст. 208 Кодексу, а процесуально оформлювати ці дії можуть лише уповноважені службові особи – слідчий, прокурор; 4) на законодавчому рівні необхідно передбачити можливість затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення до внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 5) слід розширити невідкладні випадки, передбачені ч. 3 ст. 233 Кримінального процесуального кодексу України, шляхом надання права слідчому, дізнавачу, прокурору до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках, пов'язаних із затриманням підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.*

Ключові слова: затримання; уповноважена службова особа; житло; інше володіння особи; проникнення до житла або іншого володіння особи; обшук; огляд; слідчий.

Вступ

Конституція України визначає, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або утриматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

© Вознюк А. А., Дуда А. В.,
Арешонков В. В., 2021

Порядок і правові підстави затримання особи у випадку вчинення нею кримінального правопорушення визначено в КПК України.

Без наявності встановлених законодавством підстав перешкоджати пересуванню, затримувати й утримувати особу заборонено. За вчинення таких дій встановлено кримінальну відповідальність, оскільки відбувається порушення прав і свобод людини та громадянина, що передбачені Конституцією України.

Якщо ж особу затримують за наявності правових підстав, такі дії є правомірним тимчасовим втручанням у права та свободи людини й громадянина.

З огляду на зазначене, правові підстави та порядок затримання, передусім коли таке затримання відбувається в житлі чи іншому володінні особи, є достатньо актуальним питанням у наукових колах.

На проблемах кримінального процесуального регулювання підстав і порядку затримання та проникнення до житла чи іншого володіння особи неодноразово акцентували увагу вчені, зокрема: О. М. Атаманов, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, В. Ю. Калугін, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, О. П. Кучинська, В. В. Породько, С. М. Тарасюк, В. А. Ташматов, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський та ін.

Водночас чимало проблемних питань у цій сфері залишилися невирішеними. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження кримінальних процесуальних підстав і процесуального порядку затримання уповноваженою службовою особою в житлі чи іншому володінні особи.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз проблемних питань кримінальних процесуальних підстав та процесуального порядку затримання уповноваженою службовою особою в житлі чи іншому володінні особи й формування на цій підставі науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу

У практичній діяльності правоохоронних органів трапляються випадки, коли постає необхідність проникнення до житла чи іншого володіння особи у зв'язку з необхідністю затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Фактично проникнення та затримання – це різні процесуальні дії, а тому наявними мають бути підстави для вчинення кожної з них.

Підстави затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, різняться залежно від того, хто здійснює затримання. Якщо це уповноважена службова особа, то зазначена процесуальна дія відбувається на підставі ст. 208 КПК України, якщо ж це інші особи – на підставі ч. 2, 3 ст. 207 КПК України. Під час розмежування підстав чи не найбільше проблем на практиці пов'язано саме з тлумаченням терміна **«уповноважена службова особа».**

Хто така уповноважена службова особа? Аналіз положень ч. 6 ст. 191 та ч. 3 ст. 207 КПК України[1] дає підстави стверджувати, що уповноважена службова особа – це особа, якій законом надане право здійснювати затримання. У зв'язку з цим постає питання: яким саме законом? Імовірно, ідеться про будь-який закон, а не лише КПК України. На підтвердження цієї тези слід зазначати, що якщо законодавець у статтях КПК України хоче послатися на цей Кодекс, то застосовують словосполучення «цим Кодексом». Прикладом закону, який надає право правоохоронцям затримувати, може слугувати Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року. Відповідно до ч. 1 ст. 37 цього Закону, поліція уповноважена затримувати особу на підставах, у порядку та на строки, визначені Конституцією України, КПК України та Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також іншими законами України. Отже, зазначена стаття відсилає до положень інших нормативно-правових актів, зокрема КПК України. Водночас аналіз окремих повноважень поліції засвідчує, що вони можуть стосуватися затримання. Поліція припиняє дії, пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення, уживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального правопорушення (п. 3, 4 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»). У зв'язку з цим у рапорті, який готує працівник поліції, зазначають про те, що затримання відбувалося на підставі ст. 23, 37 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року.

До уповноважених службових осіб, яким надано право здійснювати затримання, входять усі працівники поліції, а не лише слідчі. На підтвердження цього слід зазначити, що відповідно до листа Офісу Генерального прокурора «Щодо дотримання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Кримінального процесуального кодексу України під час затримання особи» № 13/4-565 вих-328 окв-20 від 17 серпня 2020 року «уповноважена службова особа» визначена родовим поняттям, що охоплює

[1] У ч. 6 ст. 191 та ч. 3 ст. 207 КПК України закріплено одне й те саме визначення. У зв'язку з цим слід з'ясувати, навіщо дублювати визначення одного й того самого терміна в одному Кодексі.

як слідчого, так й інших працівників правоохоронних органів, яким відповідними законами надано право на здійснення затримання. До таких працівників, зокрема, входять усі інші працівники поліції: патрульна поліція, оперативні підрозділи, дільничні офіцери поліції, а також працівники інших правоохоронних органів, наділених правом на затримання осіб, що визначене спеціальним законодавством, яким вони користуються у своїй діяльності (закони України «Про Державну прикордонну службу України», «Про Національну гвардію України», «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» тощо).

Водночас аналіз окремих положень ст. 208 КПК України наштовхує на інше тлумачення поняття «уповноважена службова особа». Наприклад, у певних випадках постає необхідність здійснити обшук затриманої особи[1]. Відповідно до ч. 3 ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України. Натомість аналіз положень ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України засвідчує, що здійснити обшук затриманої особи може лише слідчий та прокурор, а не будь-який працівник правоохоронного органу.

В інших працівників правоохоронних органів, на відміну від слідчого, прокурора, немає також права на складання протоколу про затримання, а тому без слідчого чи прокурора вони його не складають.

Тому закономірно, що сформувалася практика визнання уповноваженою службовою особою, яка має право здійснювати процесуальне затримання без ухвали слідчого судді, виключно працівників органів досудового розслідування, прокурора.

Доходимо висновку, що фізичне затримання чи затримання за наказом можуть здійснювати всі працівники поліції, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», а також працівники інших правоохоронних органів. Однак процесуально оформляти ці дії шляхом складання протоколу затримання має право лише слідчий, прокурор. Зазначене стосується саме тимчасового затримання без ухвали слідчого судді.

Затримання уповноваженою службовою особою в одних випадках відбувається лише на підставі ухвали слідчого судді, а в інших – без такої ухвали.

Затримання за ухвалою слідчого судді можуть здійснювати не лише слідчі, прокурори, а й інші працівники правоохоронних органів, які виконують таку ухвалу. У цьому випадку останні також не здійснюють процесуального оформлення зазначеної дії, а фактично виконують прийняте уповноваженою особою (слідчим суддею) рішення, тобто знову ж здійснюють затримання за наказом чи фізичне затримання. Клопотати про здійснення такого затримання в межах розслідування кримінального провадження може слідчий, прокурор. Натомість рішення ж про затримання приймає слідчий суддя, суд.

Затримання без ухвали слідчого судді. Відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа має право *без ухвали* слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення[2];

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин[3];

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ст. 255, 255-1, 255-2 КК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа має право *без ухвали* слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який

[1] Комплексний аналіз норм чинного КПК України дає підстави констатувати, що особистий обшук особи може бути проведений у двох випадках: 1) під час затримання уповноваженою службовою особою (ч. 3 ст. 208, ч. 6 ст. 298-2 КПК України); 2) під час обшуку житла чи іншого володіння особи (ч. 5 ст. 236 КПК України) (Davydenko, & Mavdryk, 2021, p. 57).

[2] Законодавець не зазначає, хто застав особу під час вчинення злочину. Тому можна дійти висновку, що це може бути будь-яка особа, а не лише уповноважена службова особа, яка повідомила останню про те, що бачила факт злочину. Застали особу під час вчинення злочину означає бачили її в будь-який проміжок часу від початку злочину чи замаху на нього до його закінчення. Тому під зазначену ситуацію не підпадає, наприклад, перебування особи поряд із жертвою злочину після його закінчення.

[3] Тут можливі такі варіанти: 1) безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 2) безпосередньо після вчинення злочину сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього під час обрання запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Попри чітку вказівку вичерпного переліку правових підстав затримання, у практичній діяльності поширеними є випадки порушення зазначеного в законодавстві порядку, очевидно, через намагання затримати особу без наявності відповідних підстав. *Наприклад, місцевий суд правильно встановив, що начальник відділення слідчого відділу вчинив дії, які призвели до завідомо незаконного затримання особи: у порядку ст. 40 КПК України надав доручення оперативному підрозділу про встановлення місця знаходження особи, доставлення її до службового приміщення УМВС України в одній з областей. Жодних підстав, передбачених ст. 208 КПК України, для затримання особи не було. Даючи доручення про доставку особи до службового приміщення, начальник відділення не міг не усвідомлювати, що воно може бути виконане тільки в один зі способів, зазначених у згаданій нормі закону, що фактично й відбулося згодом. Пізніше на підтвердження цього незаконного затримання правоохоронець склав протокол за відсутності жодної з підстав, передбачених ст. 208 КПК України (як результат вищезазначеного, дії поліцейського кваліфіковано за ч. 1 ст. 371 КК України)* ("Vidsutnist pidstav").

Часто затримання відбувається не безпосередньо після вчинення злочину, а значно пізніше[1]. Тому правоохоронці, намагаючись затримати осіб, які ймовірно вчинили кримінальне правопорушення, у певних випадках самі стають суб'єктами кримінального правопорушення. *Наприклад, начальник одного з відділів місцевої прокуратури Кіровоградської області та старший слідчий Приморського відділу поліції в м. Одесі ГУНП в Одеській області обвинувачуються в завідомо незаконному затриманні (ч. 1 ст. 371 КК України). Слідство встановило, що старший слідчий одержав від прокурора письмове доручення про затримання особи в порядку ст. 208 КПК України. Поліцейський, який не входив до слідчої групи, достовірно знаючи про незаконність цього доручення, затримав громадянина без законних підстав через тиждень після можливого вчинення ним злочину. Надалі прокурор помістив громадянина до місця тимчасового утримання на підставі складеного слідчим протоколу про затримання особи* ("Slidchyi ta prokuror").

Затримання особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні особи, а отже, і проникнення до такого житла саме задля затримання, можливе в таких випадках:

1) за наявності добровільної згоди особи, яка володіє житлом чи іншим володінням особи на проникнення до житла чи іншого володіння особи;

2) на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на проникнення до житла чи іншого володіння особи;

3) без ухвали слідчого судді в невідкладних випадках із подальшим отриманням такої ухвали після проникнення до житла чи іншого володіння особи.

Якщо є дозвіл особи, яка володіє житлом чи іншим володінням особи, або ухвала на проникнення, то в проведенні затримання особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні особи за наявності законних підстав для такого затримання, немає процесуальних перешкод.

Однак як бути в ситуації, якщо є законні підстави для затримання, однак немає ухвали слідчого судді та дозволу особи, яка володіє житлом чи іншим володінням особи? У цьому випадку слід встановити, як законні підстави для затримання кореспондуються з підставами для проникнення до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках. У невідкладних випадках, слушно зауважує В. Ю. Калугін, затримання й обшук є взаємозумовленими процесуальними діями. Адже коли відбувається затримання особи в житлі, де вона ховається від переслідування, то, очевидно, має бути проведено обшук із метою виявлення доказів учинення кримінального правопорушення (Kaluhin, 2020, p. 162).

Одним із невідкладних випадків, який надає право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи, є випадок, пов'язаний з ***безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення*** (ч. 3 ст. 233 КПК України).

Безпосереднє переслідування осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, очевидно може стосуватися особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо її застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України); 2) якщо безпо-

[1] Основною підставою для оскарження законності затримання особи в порядку ст. 208 КПК України є те, що слідчі, прокурори затримують особу на підставі п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, якщо після вчинення злочину минув тривалий проміжок часу, який не охоплений поняттям «безпосередньо після вчинення злочину» та «щойно вчинила злочин» (Vozniuk et al., 2019).

середньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України); 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива її втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності за умови, що її підозрюють у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, або у вчиненні злочину, передбаченого ст. 255, 255-1, 255-2 КК України (п. 3–4 ч. 1 ст. 208 КПК України). Безпосереднє переслідування стосується також особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку, якщо під час її безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку вона не виконує законних вимог уповноваженої службової особи (п. 3 ч. 1 ст. 298-2 КПК України). Тобто всі ці випадки охоплені безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 233 КПК України), а тому за їх наявності затримання можливе в житлі чи іншому володінні особи. У таких ситуаціях немає значення, чи це житло, чи інше володіння належить злочинцю чи іншій особі, яка, можливо, не причетна до вчинення кримінального правопорушення. Таке житло чи інше володіння може бути місцем, де особа вчинила кримінальне правопорушення чи замах на його вчинення, місцем, у якому така особа намагалася переховуватися, або ж через яке намагалася втекти після вчинення останнього.

У такому випадку затримання особи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення є цілком законним і жодних додаткових дій щодо легалізації цієї процесуальної дії не потребує. Однак легалізації потребує факт проникнення до житла чи іншого володіння особи шляхом отримання ухвали на проведення огляду чи обшуку фактично вже після їх проведення[1].

Безпосереднє переслідування в ч. 3 ст. 233 КПК України означає, що особу, яку підозрюють у вчиненні злочину, можуть затримати як одразу після вчинення злочину, так і через певний час, зокрема у випадку якщо її переслідування було ***безперервним.*** Фактично безперервне переслідування є одним із варіантів безпосереднього переслідування, а тому логічно, що його застосовують і для тлумачення положень ст. 208 КПК України (затримання уповноваженою службовою особою) та ч. 3 ст. 233 КПК України (проникнення до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках), хоча термін «безперервно» міститься лише в п. 2 ч. 2 ст. 207 КПК України.

Здійснюючи безперервне переслідування, уповноважені службові особи фактично не обмежені в часі, головне – щоб переслідування не припинялося. Наприклад, особу під час безперер-вного переслідування можуть затримати протягом 10–15 хв, 1–2 год чи навіть через декілька діб після вчинення кримінального правопорушення. У процесі безперервного переслідування особи, яких підозрюють у вчиненні злочину, можуть уникати затримання шляхом постійної зміни місця перебування. У таких випадках працівники оперативних підрозділів вказують на такі обставини в рапорті, після чого здійснюють дії, спрямовані на встановлення місцеперебування та затримання зазначених осіб.

Затримання особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, без ухвали можливе в будь-якому місці, зокрема й житлі, однак лише безпосередньо після вчинення злочину чи під час безперервного її переслідування. Водночас за наявності дозволу суду на затримання у формі ухвали таке затримання може відбуватися в будь-який час незалежно від часу, який минув з моменту вчинення кримінального правопорушення (Vozniuk, Hryha, & Duda, 2021, p. 75).

З часу встановлення місця перебування підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення в житлі чи іншому володінні особи слідчий, здійснюючи затримання особи у таких місцях, також складає протокол огляду або обшуку[2]. Водночас слід урахувати, що обшук як слідча (розшукова) дія може бути проведено після внесення даних до ЄРДР. А тому, слушно зазначає О. В. Сачко, заставши злочинця на місці події, слідчі й детективи опиняються фактично «за межами можливостей» юридично визначених дій, бо не відкрито ще кримінальне провадження, а закон не просто дозволяє, а й вимагає таку особу затримувати (Sachko, 2018, p. 222). Натомість О. А. Лучко обстоює іншу позицію з цього приводу, акцентуючи, що хоча в КПК України чітко не передбачено можливості проведення обшуку до ЄРДР, однак, проаналізувавши ч. 3 ст. 233 КПК

[1] Для здійснення проникнення до житла за відсутності судового рішення необхідним є формування та обґрунтування висновку, що саме із цим житлом пов'язані загрози життю людей чи майну або що саме в ньому знаходиться особа, яку переслідують за підозрою у вчиненні злочину. У кожному випадку вчинення дій, пов'язаних із проникненням, така підстава має бути встановлена, обґрунтована й відображена в документах фіксації, якими в кримінальному провадженні є протокол обшуку та подальше клопотання до суду про його проведення (Porodko, 2020, p. 60).

[2] Тобто для процесуального оформлення затримання в житлі чи іншому володінні особи, з одного боку, складають протокол затримання, а з другого – протокол огляду чи обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

України про право слідчого, прокурора в невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи, звернувшись після здійснення таких дій до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку, можна дійти висновку про можливість його проведення до ЄРДР у випадках, передбачених цією нормою (Luchko, 2020).

У практичній діяльності правоохоронці задля подолання проблемної ситуації, пов'язаної з відсутністю чіткої законодавчої позиції щодо можливості проведення обшуку до внесення відомостей про кримінальне правопорушення в ЄРДР, після фізичного затримання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення на місці фізичного затримання проводять тільки огляд місця події. У цей час відповідні відомості до ЄРДР вносить інший слідчий (той, що перебуває на добовому чергуванні в складі слідчо-оперативної групи), а вже після цього складають протокол затримання та обшукують затриманого. Загалом, якщо такі дії вчиняють досить оперативно, проблем здебільшого не виникає.

Суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду С. Фомін слушно зазначає, що чимало проблем, про які йшлося ще 2012 року, коли було прийнято КПК України, залишаються невирішеними до цього часу. Серед них є питання, пов'язані з нормативним розширенням кола процесуальних дій, які можна було б проводити до внесення відомостей до ЄРДР. Насамперед ідеться про можливість затримання особи, стосовно якої в працівників поліції, не уповноважених на здійснення кримінальної процесуальної діяльності, є інформація про вчинення або підготовку до вчинення кримінальних правопорушень, особистого обшуку та залучення експерта для проведення експертизи. Він зауважив, що до Верховного Суду надходять касаційні скарги, у яких захисники зазначають про порушення прав особи, коли вона силою або через підкорення наказу була змушена залишатися поряд із поліцейськими, які виконували функції з охорони громадського порядку. Закон України «Про Національну поліцію» передбачає поверхневу перевірку й огляд та обмеження пересування особи чи транспортного засобу як превентивних поліцейських заходів. Проте, відповідно до ч. 1 ст. 37 цього Закону, поліція уповноважена затримувати особу на підставах, у порядку та на строки, визначені Конституцією України, КПК України та КУпАП, а також іншими законами України. Адміністративне затримання проводять на підставах і в порядку, що передбачені ст. 260–264 КУпАП, його не можна застосовувати до осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, затримання ж як захід забезпечення кримінального провадження може здійснюватися лише після внесення відомостей до ЄРДР. Така неузгодженість між нормативними актами в деяких випадках справді може призвести до порушення прав особи, а згодом – до визнання доказів, отриманих до початку кримінального провадження, недопустимими ("Suddi KKS VS").

Тобто із зазначеного вбачається те, що саме відсутність чіткої вказівки у КПК України на те, хто є уповноваженою особою на затримання, а також відсутність чіткої регламентації порядку та підстав фізичного затримання працівниками правоохоронних органів осіб, підозрюваних у до того, що в практичній діяльності часто вчиненні кримінальних правопорушень, призводить припускаються помилки під час вчинення зазначених дій. Це обумовлює в певних випадках звернення сторони захисту з апеляційними, а згодом – касаційними скаргами до судів з метою оскарження затримання.

У ст. 262 КУпАП зазначено, що адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, можуть провадити лише органи (посадові особи), уповноважені на те законами України. Адміністративне затримання провадить, зокрема, Національна поліція. Тобто в КУпАП, на відміну від КПК України, фізичне затримання та його процесуальне оформлення може здійснювати одна й та сама уповноважена особа. Натомість у КПК України фізичне затримання може здійснювати будь-який працівник правоохоронного органу, а процесуальне оформлення цієї дії може здійснювати лише слідчий, прокурор.

Відлік часу утримання затриманої фізичної особи в спеціально відведених для цього приміщеннях починається з моменту її фактичного затримання. Поняття фактичного затримання визначено в ст. 209 КПК України (особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд з уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою).

Водночас на законодавчому рівні не закріплено можливість затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення до внесення даних до ЄРДР. У зв'язку із цим на практиці одержані докази визнають недопустимими. *Зокрема, в Ухвалі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 16 лютого 2021 року у справі № 204/6541/16-к зазначено, що захисник просить скасувати судові рішення та закрити кримінальне провадження. У цій справі сторона захисту, серед інших доводів, ставить питання про недопустимість вилучених у засудженого наркотичних засобів, оскільки вони отримані під час особистого його обшуку після того, як той був затриманим у значенні ст. 209 КПК України.*

Обґрунтовуючи свої доводи, сторона захисту посилається на те, що це затримання та особистий обшук були оформлені не протоколом затримання, а протоколом огляду місця події. У протоколі огляду місця події фактично відображено особистий обшук затриманого ОСОБА_1, який проведено до внесення відомостей про злочин у ЄРДР. Суд висловив позицію, що за таких обставин протокол огляду місця події та похідні від нього докази повинні визнаватися недопустимими ("Ukhvala Kasatsiinoho", 2021).

З огляду на зазначене, доцільно передбачити можливість затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення до внесення даних до ЄРДР. З таких обставин будь-яке затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення буде законним незалежно від моменту фізичного затримання та процесуального оформлення. Якщо ж після внесення зазначених законодавчих змін затримання відбуватиметься в житлі чи іншому володінні особи й постане необхідність проведення обшуку, то алгоритм дій буде таким: 1) проникнення до житла чи іншого володіння особи за її добровільної згоди або за наявності невідкладних випадків (у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення); 2) фізичне затримання особи та його процесуальне оформлення; 3) внесення відомостей до ЄРДР; 4) проведення обшуку; 5) невідкладне звернення прокурора, слідчого, дізнавача за погодженням із прокурором після здійснення таких дій до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку.

Затримання в житлі чи іншому володінні особи підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Затримання в житлі чи іншому володінні особи може стосуватися й осіб, які набули статусу підозрюваного, обвинуваченого. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 188 КПК України, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися з клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Такі випадки трапляються, коли місцеперебування підозрюваного невідоме і його оголошують у розшук. Після отримання дозволу на затримання такої особи з метою приводу, а також встановлення її місцезнаходження постає запитання, як її затримати, якщо вона перебуває в житлі чи іншому володінні особи. Якщо наявні законні підстави для затримання особи (відповідна ухвала або особа офіційно перебуває в розшуку), то практичні працівники правоохоронних органів намагаються реалізувати затримання без проникнення до житла чи іншого володіння особи, щоб потім не звертатися до суду для отримання ухвали на проведення обшуку (огляду) приміщення. Така ситуація частково обумовлена прогалиною в законодавстві, яке не відносить такі випадки до невідкладних, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України, що суттєво ускладнює роботу правоохоронців. З метою виходу із ситуації слідчий може скористатися положеннями ст. 234 КПК України «Обшук», у якій зазначено, що, одним із завдань проведення обшуку є встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Однак для досягнення цієї мети йому необхідна ухвала слідчого судді на обшук, якщо, звісно не буде підстав для проведення невідкладного обшуку, пов'язаного із врятуванням життя людей та майна.

У цьому випадку доцільним було б доповнення ч. 3 ст. 233 КПК України, а саме: *«Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, чи для затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою».*

Отже, проникнення до житла чи іншого володіння особи, для затримання особи, яка вчинила злочин, можуть проводитися як за наявності відповідних ухвал, так і без них у випадках, передбачених законом. На практиці можуть відбуватися ситуації, коли наявна ухвала на проникнення до житла, а затримання матиме раптовий характер і проводитиметься на підставі ст. 208 КПК України, або, навпаки, наявна ухвала на затримання особи, а проникнення до житла відбувається з добровільної згоди чи за наявності невідкладних випадків, адже виникла реальна загроза, що особа, яку розшукують, перебуває в певному місці та може сховатися.

Отже, проаналізувавши КПК, слід зазначити, що проникнення до житла чи іншого володіння особи можливе як за ухвалою слідчого судді, за добровільною згодою на таке проникнення власника, а також у невідкладних випадках. Таке проникнення можуть здійснювати уповноважені органи, тобто правоохоронці. Подальше фізичне затримання чи затримання за наказом особи, яку підозрюють у вчиненні злочину, також можуть

здійснювати працівники правоохоронних органів. Однак складати протокол затримання чи протокол проведення слідчої (розшукової) дії – огляд місця події, обшук – уповноважені слідчий, прокурор. Саме вони уповноважені здійснювати кримінальну процесуальну діяльність. До плутанини в повноваженнях щодо затримання призводить нечітке визначення цього питання в КПК України.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній висвітлено особливості затримання особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні особи, сформульовано рекомендації щодо застосування відповідних положень КПК України на практиці, а також визначено напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства з метою підвищення ефективності проведення цієї процесуальної дії.

Висновки

1. Для проникнення до житла чи іншого володіння особи у зв'язку з необхідністю затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, необхідні підстави як для проникнення, так і затримання, оскільки фактично це різні процесуальні дії.

2. Затримання в житлі чи іншому володінні особи, а отже, і проникнення до такого житла чи іншого володіння особи саме задля затримання можливе в таких випадках:

1) за наявності добровільної згоди особи, яка володіє житлом чи іншим володінням особи на проникнення до житла чи іншого володіння особи;

2) на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на проникнення до житла чи іншого володіння особи;

3) без ухвали слідчого судді в невідкладних випадках із подальшим отриманням такої ухвали після проникнення до житла чи іншого володіння особи.

3. У випадку затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду фізичне затримання чи затримання за наказом можуть здійснювати всі працівники поліції, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», а також працівники інших правоохоронних органів. Однак процесуально оформляти ці дії шляхом складання протоколу затримання має право лише слідчий, прокурор. З огляду на зазначене, положення КПК України потребують уточнення шляхом чіткого розмежування затримання, яке охоплює комплекс заходів від фізичного затримання до складання відповідного протоколу та фізичного затримання.

4. У ст. 208 КПК України слід передбачити положення про те, що фізичне затримання чи затримання за наказом можуть здійснювати працівники правоохоронних органів, за наявності правових підстав, зазначених у ч. 1 ст. 208 КПК України, а процесуально оформлювати ці дії можуть лише уповноважені службові особи – слідчий, прокурор.

5. На законодавчому рівні доцільно передбачити можливість затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення до внесення даних до ЄРДР. З таких обставин будь-яке затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення буде законним незалежно від моменту фізичного затримання та процесуального оформлення. Якщо ж після внесення зазначених законодавчих змін затримання відбуватиметься в житлі чи іншому володінні особи й постане необхідність проведення обшуку, то алгоритм дій буде таким: 1) проникнення до житла чи іншого володіння особи за її добровільної згоди або за наявності невідкладних випадків (у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення); 2) фізичне затримання особи та його процесуальне оформлення; 3) внесення відомостей до ЄРДР; 4) проведення обшуку; 5) невідкладне звернення прокурора, слідчого, дізнавача за погодженням із прокурором після здійснення таких дій до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку.

6. Необхідно розширити невідкладні випадки, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК України, шляхом надання права слідчому, дізнавачу, прокурору до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках, пов'язаних із затриманням підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Тому ч. 3 ст. 233 КПК України слід викласти в такій редакції: *«Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, чи для затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою».*

REFERENCES

Davydenko, S.V., & Mavdryk, D.O. (2021). Problemy vdoskonalennia pravovoho rehuliuvannia protsedury provedennia obshuku slidchym, diznavachem, prokurorom [Problems of improving the legal regulation of search procedure by an investigator, coroner, prosecutor]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava, Current issues of state and law, 90,* 51-63. doi: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3207 [in Ukrainian].

Kaluhin, V.Yu. (2020) Pravova rehlamentatsiia nevidkladnykh vypadkiv pronyknennia do zhytla chy inshoho volodinnia osoby v khodi dosudovoho rozsliduvannia. Orhanizatsiino-pravovi aspekty dosudovoho slidstva [Legal regulation of urgent cases of intrusion into the home or other property of a person during the pre-trial investigation]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*, *South Ukrainian Law Journal, 3,* 159-163. doi: https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.28 [in Ukrainian].

Luchko, O.A. (2020) Spivvidnoshennia ohliadu z obshukom u kryminalnomu dosudovomu provadzhenni [Correlation of inspection with search in criminal pre-trial proceedings]. *Yevropeiski perspektyvy, European perspectives, 3,* 117-121. doi: https://doi.org/10.32782/EP.2020.3.17 [in Ukrainian].

Porodko, V.V. (2020) Pravovi zasady pronyknennia do zhytla v pozasudovomu poriadku [Legal Foundations of penetration into housing in the extrajudicial order]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal, 9,* 59-62. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/12 [in Ukrainian].

Sachko, O.V. (2018). *Problemy realizatsii verkhovenstva prava pry zastosuvanni osoblyvykh form ta rezhymiv kryminalnoho provadzhennia [Problems of realization of the rule of law in the application of special forms and regimes of criminal proceedings].* Dnipro: Dnipr. nats. un-t im. O. Honchara; Seredniak T.K. [in Ukrainian].

Slidchyi ta prokuror postanut pered sudom za nezakonne zatrymannia [The investigator and prosecutor will stand trial for illegal detentions]. (n.d.). *dbr.gov.ua.* Retrieved from https://dbr.gov.ua/news/slidchiy_ta_prokuror_postanut_pered_sudom_za_nezakonne_zatrimannya [in Ukrainian].

Suddi KKS VS rozpovily pro mozhlyvosti udoskonalennia dosudovoho rozsliduvannia [Judges of the Supreme Court of Cassation spoke about the possibilities of improving the pretrial investigation]. (n.d.). *supreme.court.gov.ua.* Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/prescentr/news/1010096 [in Ukrainian].

Ukhvala Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 16 sich. 2021 r. u spravi No. 204/6541/16-k [Ruling of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine of January 16, 2021 in the case No. 204/6541/16-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/95533196 [in Ukrainian].

Vidsutnist pidstav dlia zatrymannia osoby, peredbachenykh KPK Ukrainy, ye odniieiu z oznak yii nezakonnoho zatrymannia [The lack of grounds for detaining a person under the CPCof Ukraine is one of the signs of his illegal detention]. (n.d.). *supreme.court.gov.ua.* Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/759146 [in Ukrainian].

Vozniuk, A.A., Hryha, M.A., & Duda, A.V. (2021). Poriadok pronyknennia do zhytla abo inshoho volodinnia osoby: aktualni problemy teorii ta praktyky [The Order of Entrance to the House or other Property of a Person: Current Issues of Theory and Practice]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 2(119),* 68-82. doi: https://doi.org/10.33270/01211192.68 [in Ukrainian].

Vozniuk, A.A., Osetrova, O.S., & Khablo, O.Yu. (et al.). (2019). *Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboiu [Detention by an authorized official].* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Давиденко С. В., Мавдрик Д. О. Проблеми вдосконалення правового регулювання процедури проведення обшуку слідчим, дізнавачем, прокурором. *Актуальні проблеми держави та права.* 2021. № 90. С. 51–63. doi: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3207.

Калугін В. Ю. Правова регламентація невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи в ході досудового розслідування. Організаційно-правові аспекти досудового слідства. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2020. № 3. С. 159–163. doi: https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.28.

Лучко О. А. Співвідношення огляду з обшуком у кримінальному досудовому провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 117–121. doi: https://doi.org/10.32782/EP.2020.3.17.

Породько В. В. Правові засади проникнення до житла в позасудовому порядку. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 9. С. 59–62. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/12.

Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження : монографія. Дніпро : Дніпр. нац. ун-т ім. О. Гончара ; Середняк Т. К., 2018. 222 с.

Слідчий та прокурор постануть перед судом за незаконне затримання. URL: https://dbr.gov.ua/news/slidchiy_ta_prokuror_postanut_pered_sudom_za_nezakonne_zatrimannya.

Судді ККС ВС розповіли про можливості удосконалення досудового розслідування. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/prescentr/news/1010096.

Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 16 січ. 2021 р. у справі № 204/6541/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95533196.

Відсутність підстав для затримання особи, передбачених КПК України, є однією з ознак її незаконного затримання. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/759146.

Вознюк А. А., Грига М. А., Дуда А. В. Порядок проникнення до житла або іншого володіння особи: актуальні проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2021. № 2 (119). С. 68–82. doi: https://doi.org/10.33270/01211192.68.

Затримання уповноваженою службовою особою : метод. рек. / [А. А. Вознюк, О. С. Осетрова, О. Ю. Хабло та ін.] ; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 64 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.08.2021

Vozniuk A. – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3352-5626;

Duda A. – Ph.D in Law, Lecturer of the Cycle of General and Criminal-Law Disciplines of the Kyiv Center of Primary Professional Training «Police Academy» of the Education and Reserch Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kiyv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7745-6829;

Areshonkov V. – Doctor of Law, Senior Research Scientist, Leading Researcher Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1776-1220

Detention by an Authorized Official in a Person's Home or other Property: Current Issues of Theory and Practice

*The **purpose** of the article is to analyze problematic issues of the criminal procedure for detention in housing or other property of a person and the formation on this basis of scientifically sound recommendations for improving existing legislation and practice of its application. **Methodology.** The article uses a set of scientific methods, namely: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal. The theoretical basis of the study are the works of Ukrainian scientists, the provisions of the Criminal Procedure Code (CPC) of Ukraine, as well as the practice of its application. The **scientific novelty** of the article is that it highlights the features of detention of a person who is in the home or other property of a person, formulates recommendations for the application of the relevant provisions of the CPC of Ukraine in practice, and identifies areas for improving criminal procedural law. actions. **Conclusions**. Based on the results of the study, a set of proposals aimed at improving the provisions of the CPC of Ukraine regulating the procedure for detention in housing or other property and the practice of their use, in particular: 1) necessary grounds for both intrusion and detention in a person's home or other property, as in fact these are different procedural actions; 2) in case of detention by an authorized official without the decision of the investigating judge, court, physical detention or detention by order may be carried out by all police officers in accordance with the Law of Ukraine «On National Police», as well as other law enforcement officers. drawing up a detention report, only the investigator, prosecutor has the right (given the above provisions of the CPC of Ukraine need clarification by a clear delineation of detention, which includes the full range of measures from physical detention to drawing up a protocol and physical detention); 3) Art. 208 of the CPC of Ukraine should provide for the provision that physical detention or detention by order may be carried out by law enforcement officers, in the presence of legal grounds specified in Part 1 of Art. 208 of the CPC of Ukraine, and procedurally formalize these actions can only authorized officials - investigator, prosecutor; 4) at the legislative level, it is advisable to provide for the possibility of detention on suspicion of committing a criminal offense before entering data into the Unified Registry of Investigations; 5) it is necessary to expand the emergencies provided for in Part.3 of Art. 233 of the CPC of Ukraine, by granting the right to the investigator, investigator, prosecutor to decide on the decision of the investigating judge to enter the home or other property of a person in urgent cases involving detention of a suspect, accused in order to get him to participate in the consideration of the request for the application of a measure of restraint in the form of detention.*

Keywords: detention; authorized official; home; other property of the person; intrusion into a person's home or other property; search; inspection; investigator.

УДК 343.222:343.75 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.17

Безгинський Б. Г. – ад'юнкт кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4362-1531

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення незаконного збагачення

Метою *статті є комплексне дослідження суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення незаконного збагачення шляхом аналізу змісту окремих її ознак, а також розроблення нових правових механізмів удосконалення ст. 368[5] Кримінального кодексу України.* ***Методологію*** *дослідження становить комплекс наукових методів, серед яких важливе місце посідає діалектичний метод, який дає змогу визначити теоретичні, законодавчі та прикладні аспекти суб'єктивної сторони незаконного збагачення. Також у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме: формально-логічний, системно-функціональний, порівняльно-правовий та історичний.* ***Наукова новизна*** *статті полягає в тому, що в ній висвітлено актуальні проблеми суб'єктивної сторони незаконного збагачення з використанням сучасних методів пізнання та врахуванням новітніх досягнень науки. Запропоновано конкретні пропозиції з удосконалення змісту ст. 368[5] Кримінального кодексу України. За результатами здійсненого дослідження сформульовано* ***висновки*** *щодо суб'єктивної сторони складу незаконного збагачення. Зокрема, аргументовано, що незаконне збагачення може бути здійснено лише з прямим умислом. Запропоновано інтелектуальний момент прямого умислу незаконного збагачення визначати як психічне ставлення особи до власних діянь і наслідків, у випадку вчинення нею зазначеного кримінального правопорушення, що охоплює усвідомлення трьох блоків ознак: а) ознак змісту діяння (винний, усвідомлюючи суспільну небезпечність власних дій, набуває активи); б) особливостей соціального статусу (усвідомлення суб'єктом свого правового статусу, важливості посади, яку особа обіймає в органах державної влади або органах місцевого самоврядування, і функцій, які вона виконує); в) інших ознак суспільно небезпечного діяння, що залежать від часу, способу, місця, обстановки, які повинен усвідомлювати винний. Своєю чергою вольовий момент розглянутого кримінального правопорушення передбачає бажання вчинити відповідне суспільно небезпечне діяння, а саме бажання набути активи. Мотив – корисливий (спосіб якого полягає в незаконному, протиправному, забороненому законом заволодінні матеріальними благами (набуття активів) для власної потреби збагачення); мета – набуття активів, щодо яких особа зможе безпосередньо чи опосередковано вчиняти будь-які на її розсуд дії; емоційний стан – стан сильного душевного хвилювання (фізіологічний афект), однак на кваліфікацію незаконного збагачення не впливає. Запропоновано ч. 1 ст. 368[5] цього Кодексу доповнити перед словами «набуття особою… активів….» словом «умисне».*

Ключові слова: незаконне збагачення; кримінальне правопорушення; суб'єктивна сторона; умисел.

Вступ

Одним із визначальних проблемних питань кримінального права України є питання суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Ми переконані, що побудова найважливіших інститутів кримінального права залежать від правильного вирішення та встановлення ознак саме суб'єктивної сторони.

Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні передбачена ст. 368[5] КК України: набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи. Примітка 1 до ст. 368[5] КК України визначає осіб, на яких поширюється кримінальна відповідальність за незаконне збагачення. У ч. 2 ст. 368[5] КК роз'яснено, як слід тлумачити набуття активів. Предмет незаконного збагачення висвітлено в ч. 3 та 4 ст. 368[5] цього Кодексу. Частина 5 ст. 368[5] вказує на з'ясування відмінності між вартістю набутих активів і законними доходами суб'єкта незаконного збагачення. Однак суб'єктивна сторона в досліджуваній кримінально-правовій нормі законодавцем не визначена.

Своєю чергою ґрунтовні теоретичні дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення здійснювали вчені-правники: А. В. Андрушко, Л. П. Брич, А. А. Вознюк, О. І. Гузоватий, О. П. Денега, В. М. Киричко, М. В. Кочеров, О. В. Кришевич, В. Н. Кубальський, Д. Г. Михайленко, А. С. Політова, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, О. О. Титаренко, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, О. М. Шармар, І. Б. Юрчишин, І. М. Ясінь та ін.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених аспектам суб'єктивної сторони незаконного збагачення, що мають важливе наукове та практичне значення, чимало питань залишаються досі не дослідженими. Зазначене пов'язано насамперед з тим, що кримінально-правова норма незаконного збагачення в КК зазнавала змін і доповнень сім раз. Крім того, переважна більшість досліджень незаконного

© Безгинський Б. Г., 2021

збагачення було здійснено за редакції ст. 368^2 КК, яку, згідно з рішенням Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019, визнано такою, що не відповідає Конституції України. Викладене засвідчує актуальність обраної теми та зумовлює потребу поглибленого теоретичного аналізу суб'єктивної сторони незаконного збагачення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є комплексне дослідження суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення незаконного збагачення шляхом аналізу змісту окремих її ознак, а також розроблення нових правових механізмів удосконалення ст. 368^5 КК України.

Виклад основного матеріалу

У теорії кримінального права загальновизнаним є факт, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це внутрішня сторона суспільно небезпечного діяння, тобто сукупність процесів, які відбуваються у свідомості та волі особи, її усвідомлення власного діяння та передбачення наслідків, мета, якої прагне досягти особа, мотив, яким вона керується, та емоції, що переживає при цьому (Didkivska, Mudriak, & Topchii, 2019, p. 345).

Слушною, на наш погляд, є думка Р. В. Вереші, який у дисертаційному дослідженні «Проблеми суб'єктивної сторони кримінального правопорушення» акцентував на тому, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення як юридична конструкція передбачає структурування (моделювання) найбільш значущих для кримінального права характеристик психічної діяльності відповідного виду (різновиду) суспільно небезпечного діяння (Veresha, 2017, p. 413).

Зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення охоплює такі юридичні ознаки: вина, мотив, мета й емоційний стан. Обов'язковою ознакою серед них визнають вину, тоді як інші ознаки є факультативними, мають обов'язковий характер, коли прямо згадані в диспозиції кримінально-правової норми, або випливають з її змісту. Теоретично вина характеризується такими ознаками, як форма та зміст. Інколи виокремлюють і таку ознаку, як ступінь вини (Dudorov, & Khavroniuk, 2014, p. 944).

У ст. 23 КК визначено, що поняття «вина» слід тлумачити як «психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності», натомість зміст її форм висвітлено у ст. 24, 25 КК України.

Очевидно, що визначення прямого умислу в ч. 2 ст. 24 КК України є цілком правильним лише щодо матеріальних складів кримінальних правопорушень.

Досліджуючи ст. 368^5 КК України, доходимо висновку, що за конструкцією об'єктивної сторони незаконне збагачення належить до діянь з матеріальним складом (Bezhynskyi, 2021, p. 56). Тобто незаконне збагачення можуть вчиняти тільки з прямим умислом. З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне висвітлити інтелектуальний та вольовий аспекти прямого умислу досліджуваного кримінального правопорушення.

Зокрема, М. В. Кочеров обстоює думку, що умислом особи, яка одержує неправомірну вигоду, охоплено те, що предмети, які одержують, чи послуги, які приймають, мають майновий характер, а їх одержання є незаконними (Kocherov, 2013, p. 200).

На думку О. П. Денеги, винна особа, незаконно набуваючи активи у власність, усвідомлює, що своїми діями заподіює шкоду суспільним відносинам у сфері публічної службової діяльності та суспільним відносинам у сфері економічної та національної безпеки загалом (Deneha, 2015, p. 194).

Щодо викладеної вище позиції І. М. Ясінь зазначила, що свідомість винного охоплена набуттям у власність активів, які не є еквівалентом витраченого часу на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або іншим доходом, не забороненим законом, і навпаки, такі активи, набуті незаконно, без передбачених у законі підстав, унаслідок реалізації корупційних схем, вчинення незаконних правочинів або інших правопорушень, спрямованих на незаконне збагачення (Yasin, 2017, p. 236). Тобто змістом інтелектуальної ознаки умислу вчена також охоплює розуміння винним усіх ознак предмета складу незаконного збагачення (фізичної, економічної та юридичної).

Інтелектуальний момент прямого умислу незаконного збагачення вдало відображений у кримінальному законодавстві Литовської Республіки. На підставі аналізу проблем, які виникали в країні на шляху впровадження сучасного правового механізму криміналізації незаконного збагачення, С. Бікеліс доходить висновку, що концепція криміналізації незаконного збагачення виявляється менш перспективною, ніж концепція цивільної конфіскації майна (Bikelis, 2017).

У ч. 1 ст. 189^1 КК Литовської Республіки визначено, що особа, якій належить право власності на майно, вартість якого перевищує 500 мінімальних прожиткових мінімумів, і яка водночас усвідомлювала або могла усвідомлювати, що таке майно не було придбане з використанням законного доходу, карається штрафом, або арештом, або позбавленням волі на строк до чотирьох років.

На нашу думку, інтелектуальний момент психічного ставлення особи до власних діянь і наслідків під час вчинення незаконного збагачення охоплює усвідомлення трьох блоків ознак: а) ознак змісту діяння (винний, усвідомлюючи суспільну небезпечність власних дій, набуває активи, які йому не належать); б) особливостей соціального статусу (усвідомлення суб'єктом свого правового статусу, важливості посади, яку особа обіймає в органах державної влади або органах місцевого самоврядування, та функцій, які вона виконує); в) інших ознак суспільно небезпечного діяння (залежать від часу, способу, місця, обстановки, які повинен усвідомлювати винний).

Своєю чергою вольовий момент прямого умислу – це бажання настання передбачуваних наслідків власного діяння. Вольовий момент умислу слід розглядати з огляду на диференціацію видів умислу на прямий (характеризується бажанням настання суспільно небезпечних наслідків) і непрямий (небажанням, але свідомим припущенням настання суспільно небезпечних наслідків).

Ураховуючи окреслену позицію, а також пропозицію Р. В. Вереші, вважаємо обґрунтованим визначати вольову ознаку прямого умислу як бажання вчинити відповідні суспільно небезпечні діяння (Veresha, 2017, p. 413). Оскільки незаконне збагачення можуть вчиняти лише з прямим умислом, то вольовий момент розглянутого кримінального правопорушення передбачає бажання вчинити суспільно небезпечні діяння, зокрема бажання набути активи.

Також розглянемо мотив, мету й емоційний стан як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368^5 КК України.

У п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України встановлено, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

Мотив – це те, що спонукає особу вчинити суспільно небезпечне діяння, джерело активної діяльності. Варта уваги думка О. С. Юніна, який мотивом кримінального правопорушення вважає результат складного мотиваційного процесу, що формується під впливом синтезу суб'єктивних й об'єктивних факторів, який протікає у свідомості суб'єкта й становить внутрішнє спонукання до вчинення кримінального правопорушення (Yunin, 2020, p. 218).

На переконання К. В. Ілляшової, життєва потреба, яку бажає задовольнити винний, може мати корисливий характер або взагалі не бути пов'язаною з набуттям матеріальних цінностей чи позбавленням майнових обов'язків, проте її задоволення може бути лише шляхом посягання на власність, що ще не свідчить про корисливу мотивацію поведінки винного (Illiashova, 2012, p. 207).

Вважаємо за необхідне зосередити увагу на тому, що вчинення незаконного збагачення має переважно корисливий мотив. Учений В. І. Тютюгін вважає, що суб'єктивна сторона незаконного збагачення характеризується наявністю корисливого мотиву, адже, переслідуючи таку мету, винний тим самим керується спонуканнями незаконно одержати матеріальні блага, набути або зберегти певні майнові права, прагне уникнути матеріальних витрат або досягти іншої матеріальної вигоди (Tiutiuhin, 2010, p. 27).

Дослідниця І. М. Ясінь поділяє таку позицію та зазначає, що головний мотив, на якому ґрунтується прийняте рішення суб'єкта незаконного збагачення, здебільшого полягає в бажанні примножити активи та покращити своє матеріальне становище (Yasin, 2017, p. 236).

На наше переконання, визначальною рисою для оцінювання корисливого мотиву незаконного збагачення є спосіб, що полягає в незаконному, протиправному, забороненому законом заволодінні матеріальними благами (набуття активів) для власної потреби збагачення.

Слід зазначити, що між мотивом і метою кримінального правопорушення є тісний внутрішній зв'язок.

У кримінально-правовій літературі мету кримінального правопорушення визначають як уявлення людини про результат своєї діяльності, чого особа збирається досягти (Didkivska, Mudriak, & Topchii, 2019, p. 345). Тобто це те, чого суб'єкт кримінального правопорушення намагається досягти, вчиняючи передбачене КК суспільно небезпечне діяння.

Слушною є думка Р. В. Вереші про те, що весь процес вчинення кримінального правопорушення супроводжується виникненням образів сприйняття. Здійснюючи злочинну діяльність, суб'єкт кримінального правопорушення прагне наблизитися до бажаної мети, тобто досягти певного результату в майбутньому (Veresha, 2017, p. 18). Крім того, учасники корупційних відносин мають на меті зберегти в таємниці учинені суспільно небезпечні діяння. У зв'язку із цим, винні особи уникають кримінальної відповідальності, а незаконно здобуті активи не передають у дохід держави (Berger, Mathias, Morales, & Muzila, 2012).

Основна мета суб'єкта незаконного збагачення – набути активи, щодо яких він зможе безпосередньо чи опосередковано вчиняти будь-які на його розсуд дії.

Емоційний стан – стан сильного душевного хвилювання (фізіологічний афект) – є конструктивною ознакою, виключно передбаченою в статті КК, а також, згідно з п. 7 ст. 66 КК, є обставиною, яка пом'якшує покарання. Проте вчинити кримінальне

правопорушення, передбачене ст. 368^5 КК, під впливом сильного душевного хвилювання, спричиненого неправомірними або аморальними діями іншої особи, майже неможливо.

З огляду на зазначене, доцільно внести зміни до ст. 368^5 КК, зокрема: ч. 1 ст. 368^5 цього Кодексу слід доповнити перед словами «набуття особою… активів...» словом «умисне».

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що в ній висвітлено актуальні проблеми суб'єктивної сторони незаконного збагачення з використанням сучасних методів пізнання та урахуванням новітніх досягнень науки. Запропоновано конкретні пропозиції з удосконалення змісту ст. 368^5 КК України.

Висновки

Дослідження суб'єктивної сторони складу незаконного збагачення здійснено з огляду на юридичні ознаки: вина, мотив, мета й емоційний стан. Встановлено, що незаконне збагачення може бути здійснено лише з прямим умислом. На підставі цього досліджено інтелектуальний і вольовий аспекти прямого умислу цього кримінального правопорушення.

Запропоновано інтелектуальний момент прямого умислу незаконного збагачення визначати як психічне ставлення особи до своїх діянь і наслідків у випадку вчинення нею зазначеного кримінального правопорушення, що охоплює усвідомлення трьох блоків ознак: а) ознак змісту діяння (винний, усвідомлюючи суспільну небезпечність власних дій, набуває активи); б) особливостей соціального статусу (усвідомлення суб'єктом свого правового статусу, важливості посади, яку особа займає в органах державної влади або органах місцевого самоврядування, та функцій, які вона виконує); в) інших ознак суспільно небезпечного діяння, які залежать від часу, способу, місця, обстановки, які повинен усвідомлювати винний. Своєю чергою вольовий момент розглянутого кримінального правопорушення – це бажання вчинити відповідне суспільно небезпечне діяння, а саме бажання набути активи.

На підставі дослідження факультативних ознак суб'єктивної сторони незаконного збагачення встановлено: мотив – корисливий (спосіб якого полягає в незаконному, протиправному, забороненому законом заволодінні матеріальними благами (набуття активів) для власної потреби збагачення); мета – набуття активів щодо яких особа зможе безпосередньо чи опосередковано вчиняти будь-які на її розсуд дії; емоційний стан – стан сильного душевного хвилювання (фізіологічний афект), однак на кваліфікацію незаконного збагачення не впливає.

Запропоновано ч. 1 ст. 368^5 цього Кодексу доповнити перед словами «набуття особою… активів…» словом «умисне».

REFERENCES

Berger, T., Mathias, M., Morales, M., & Muzila, L. (2012). On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. *The World Bank.* doi: https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9454-0.

Bezhynskyi, B.H. (2021). Obiektyvna storona kryminalnoho pravoporusheniia nezakonnoho zbahachenniia [The objective side of illegal enrichment]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs, 1(21),* 55-61. doi: https://doi.org/10.33270/04212101.55 [in Ukrainian].

Bikelis, S. (2017). Prosecution for illicit enrichment: *the Lithuanian perspective. Journal of Money Laundering Control, 20(2),* 203-214. doi: https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2016-0029.

Deneha, O.P (2015). Kryminalno-pravova kvalifikatsiia nezakonnoho zbahachenniia [The criminal-legal qualification of illicit enrichment]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Didkivska, H.V., Mudriak, T.O., & Topchii, V.V. (2019). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. The common part].* Vinnytsia: Tvoru [in Ukrainian].

Dudorov, O.O., & Khavroniuk, M.I. (2014). *Kryminalne pravo Ukrainy [Criminal law of Ukraine.].* M.I. Khavroniuk (Eds.) Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

Illiashova, K.V. (2012). Etymolohiia poniattia "koryslyvyi motyv": okremi putannia [Etymology a definition of selfish motive: some issues]. *Zbirnyk naykovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorodiy, Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda, 19,* 202-208. doi: https://doi.org/10.33270/04212101.55 [in Ukrainian].

Kocherov, M.V. (2013). Vidpovidalnist za nezakonne zbahacheniia (kryminalno-parvove ta kryminolohichne doslidzennia) [Liability for illicit enrichment (criminal law and criminological research)]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Tiutiuhin, V.I. (2010). Novely kryminalnoho zakonodavstva schodo posyleniia vidpovidalnosti za koruptsiini kryminalni pravoporusheniia: vyrishennia problem chy problemy dlia vyrishennia [Novelties of the criminal legislation concerning strengthening of responsibility for corruption criminal offenses: problem solving or problem to solve]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy, Legal Bulletin of Ukraine, 2.* doi: https://doi.org/10.32045/2041-1452.2010.2.-2.09.

Veresha, R.V. (2017). Problemy subiektyvnoi storony kryminalnoho pravoporusheniia [The problem about mental element crime]. *Candidates thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Yasin, I.M. (2017). Kryminalno-pravova kvalifikatsiia nezakonnoho zbahachenniia za zakonodavstvom Ukrainy [The criminal-legal qualification of illicit enrichment by Ukraine law]. *Candidate's thesis.* Lviv [in Ukrainian].

Yunin, O.S. (2020). Motuv yak oznaka subiektyvnoi storony skladu kryminalnoho pravoporusheniia [The motive like a mental element a crime]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law, 3-2, 214-219. doi: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.-2.37 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Berger T., Mathias M., Morales M., Muzila L. On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. *The World Bank*. 2012. doi: https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9454-0.

Безгинський Б. Г. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення незаконного збагачення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 55–61. doi: https://doi.org/10.33270/04212101.55.

Bikelis S. Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. Vol. 20. Issue 2. P. 203–214. doi: https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2016-0029.

Денега О. П. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 194 с.

Дідківська Г. В., Мудряк Т. О., Топчій В. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Вінниця : Твори, 2019. 344 с.

Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив» : окремі питання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 19. С. 202–208. doi: https://doi.org/10.3405/2627-3519.2012.2.02.

Кочеров М. В. Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 200 с.

Тютюгін В. І. Новели кримінального законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення. *Юридичний вісник України*. 2010. № 2. doi: https://doi.org/10.32045/2041-1452.2010.2.-2.09.

Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони кримінального правопорушення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 584 с.

Ясінь І. М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів. 2017. 236 с.

Юнін О. С. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. С. 214–219. doi: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.-2.37.

Стаття надійшла до редколегії 21.07.2021

Bezhynskyi B. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4362-1531

Subjective Side of the Criminal Offense of Illicit Enrichment

*The **purpose** of the article is to research the mental element of illegal enrichment through analyzing the characteristics and development a new legal framework to improve the article 368[5] of the Criminal Code of Ukraine. The **methodological** basis of the study is a set of methods of scientific cognition, among which the dialectical method of cognition occupies the main place that helps to identify theoretical, legislative and applied aspects of illegal enrichment. Moreover, our research has general and special methods: formal-logical, system-functional, comparative-legal and historical-legal. The **scientific novelty** of the article is that article to views actual problems the mental element of illegal enrichment to use modern methods of cognition and new research. It is proposed specific proposals to improve the article 368[5] of the Criminal Code of Ukraine. According to the results of the conducted research, the following **conclusions** have been formulated mental element of illegal enrichment. Illegal enrichment can be with direct intent. It is proposed an intellectual intent the direct intent like a mental attitude of the person to the action that has three blocks of features: a) signs of action (the guilty party recognizes the risk of action the purchase of assets); b) social status (the subject to understand his legal status in public authorities or local governments) c) other characteristics the crime that vary with place, environment and time. At the same time, extroverted moment is desire to respond to socially dangerous actions, namely the desire to activate. The motive is mercenary (the method of which is illegal prohibited by law possession of material goods (acquisition of assets) for their own); the purpose is to acquire assets as a result the person might be to take any action at his discretion; emotional state – a state of strong emotional excitement (physiological affect) does not affect how discrimination of illegal enrichment. It is proposed to the article 368[5] of the Criminal Code of Ukraine add before words « acquisition of assets…by a person » the word «deliberate».*

Keywords: illegal enrichment; criminal offence; mental element; intent.

УДК 343.985:343.344 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.22

Перетятко С. А. – аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів
ORCID: https: //orcid.org/0000-0002-5264-3599

Спосіб учинення незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв

Метою *наукової статті є з'ясування способів учинення незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв.* ***Методологічну основу*** *наукового пошуку становить комплекс методів і прийомів наукового пізнання, необхідних для реалізації визначеної мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Використання цих методів забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів дослідження. Основним методом дослідження є діалектичний, за допомогою законів і категорій якого визначено способи незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв. Також застосовано спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, системно-структурний, формально-логічний, соціологічний та статистичний.* ***Наукова новизна*** *публікації полягає в такому: встановлено, що основними способами вчинення досліджуваного злочину є активні дії щодо вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв: виготовлення (щодо всіх визначених у ст. 263-1 Кримінального кодексу України предметів озброєння); переробка, видалення маркування, зміна маркування (лише щодо вогнепальної зброї); більшість способів вчинення злочинів є повноструктурними (мають етапи підготовки, вчинення та приховування); дії, які охоплені ознаками цього злочину, часто є окремою ланкою в ланцюгу детально спланованої злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв; аргументовано доцільність визначення в ст. 263-1 Кримінального кодексу України кримінальної відповідальності за здійснення незаконної переробки бойових припасів.* ***Висновки.*** *Більшість способів вчинення злочинів, передбачених ст. 263-1 Кримінального кодексу України, є повноструктурними, тобто мають етапи: а) підготовки: вибір приміщень; підготовка необхідних матеріалів, пристосувань, інструментів; використання загальнодоступної інформації у відкритих джерелах щодо виготовлення, внесення конструктивних змін у предмети озброєння; придбання інструментів, металообробних пристосувань; відвідування об'єктів, пов'язаних з їх виробництвом, зберіганням і використанням; цілеспрямоване обстеження зон військових конфліктів; б) вчинення та в) приховування: неявка за викликом; давання неправдивих показань; відмова від давання показань; висунення неправдивого алібі; знищення слідів і знарядь злочинного посягання; здійснення впливу на свідків. Окрім усталених, типових способів учинення злочинів, передбачених ст. 263-1 Кримінального кодексу України, виявлено тенденції до вдосконалення, осучаснення способів незаконного виготовлення, переробки чи ремонту предметів озброєння: високотехнологічна переробка, виготовлення з використанням сучасних технічних засобів; використання довідкової інформації, купівля окремих конструктивних механізмів, деталей до предметів озброєння через інтернет-сайти; застосування засобів маскування. Дії, які охоплюються ознаками злочину, передбаченого ст. 263-1 Кримінального кодексу України, часто є окремою ланкою в ланцюгу детально спланованої злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв.*

Ключові слова: вогнепальна зброя; бойові припаси; вибуховий пристрій; виготовлення; переробка.

Вступ

За даними статистики, з усієї групи злочинів, пов'язаних з порушенням встановлених правил поводження із загальнонебезпечними предметами, визначене ст. 263-1 КК України незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв є одним з найменш поширених. Проте останніми роками така протиправна діяльність набуває організованого характеру, відбуваються професіоналізація та спеціалізація зазначених злочинів. Активним є використання саморобних вибухових пристроїв, гранат, гранатометів, мін і снарядів.

Спосіб учинення злочину, безумовно, є основоположним елементом будь-якої криміналістичної характеристики, у криміналістиці його розглядають як джерело інформації, необхідної для розкриття та попередження злочинів. Не є винятком і злочини, передбачені ст. 263-1 КК України, адже важливість способу цього суспільно небезпечного діяння засвідчує диспозиція статті КК України. За способом вчинення цих злочинів можна встановити окремі властивості особи злочинця, такі

© Перетятко С. А., 2021

як наявність професійних навичок і злочинного досвіду, фізичні дані, ступінь інформованості про способи використання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв зі злочинною метою тощо.

Питання незаконного обігу предметів озброєння, особливості їх дослідження та розслідування відповідних фактів вивчали такі вітчизняні й іноземні вчені: П. Д. Біленчук, В. І. Борисов, В. В. Бичков, В. Ф. Васюков, А. В. Кокін, О. С. Соколов, В. Я. Тацій, А. Е. Шалагін, В. О. Яремчук (Bychkov, 2016; Vasiukov, 2019; Kokin, 2016; Tatsii, & Borysov, 2017; Shalagin, & Grebenkin, 2017; Yaremchuk, 2020) та ін. Водночас чимало проблем у цій сфері залишилися нерозв'язаними. З огляду на зазначене, актуальним є з'ясування способів виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є системний аналіз і виклад матеріалу, пов'язаного з визначенням типових способів учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263-1 КК України, з метою формування адекватних шляхів протидії та розслідування.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: 1) окреслити етапи вчинення злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України; 2) визначити особливості способів учинення зазначених злочинів; 3) виявити тенденції з удосконалення способів вчинення злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, на підставі чого запропонувати шляхи їх виявлення та недопущення.

Виклад основного матеріалу

З-поміж низки визначень досліджуваної категорії ми оберемо підхід до тлумачення способу вчинення злочину, запропонований В. К. Весельським, С. М. Зав'яловим і В. В. Пясковським, які формулюють його як спосіб дій з готування, вчинення та приховання слідів злочину, що характеризує криміналістично значущі відомості про виконавця і застосовані ним засоби й можливості їх використання у розкритті та розслідуванні злочинів (Veselskyi, & Piaskovskyi, 2007, p. 27).

Узагальнена судово-слідча практика й аналіз оцінювання зазначеного елементу криміналістичної характеристики провідними науковцями дає підстави для висновку про необхідність виявлення нових сучасних способів підготовки, вчинення та приховування злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, як одного з найважливіших джерел формування криміналістично значущої інформації.

Диференціація дій винного за ознакою стадійності їх учинення надає можливість детальніше дослідити особливості підготовки, вчинення та приховування досліджуваних злочинів, а на підставі знань про ці особливості встановити й викрити особу злочинця. Дії злочинця з підготовки до дій з виготовлення чи здійснення будь-яких змін у вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, приховання таких дій тісно пов'язані між собою, формуючи спосіб цього злочину або групи злочинів, оскільки вони зумовлені єдиним планом і задумом.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 263-1 КК України, полягає у вчиненні таких активних дій щодо вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв: 1) виготовлення; 2) переробка (лише щодо вогнепальної зброї); 3) ремонт (лише щодо вогнепальної зброї); 4) видалення маркування (лише щодо вогнепальної зброї); 5) зміна маркування (лише щодо вогнепальної зброї). Такі визначені в диспозиції ст. 263-1 КК України способи незаконних дій щодо цих предметів відіграють роль криміноутворювальної ознаки в разі їх незаконності. Водночас встановлення способу вчинення кримінального правопорушення має ґрунтуватися не на кримінально-правовій кваліфікації злочину, він є насамперед елементом вияву діяння в зовнішньому середовищі.

Порядок поводження з певними видами зброї, затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Положення про дозвільну систему» від 12 жовтня 1992 року № 576, стосується предметів, матеріалів і речовин, на які поширюються вимоги дозвільної системи, до яких належать вогнепальна зброя, холодна зброя, пневматична зброя калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду, пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та зазначені патрони, вибухові матеріали й речовини. Також у постанові Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 року № 2471-XII встановлено перелік видів майна, що не можуть знаходитися у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України, до яких належать зброя, боєприпаси (крім мисливської та пневматичної зброї і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї та боєприпасів до неї). Основним відомчим нормативно-правовим актом, який регулює обіг зброї, є Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної,

пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» від 21 серпня 1998 року № 622.

Законним обігом зброї О. Д. Шелковнікова вважає рух конкретних видів і типів зброї, боєприпасів і патронів до неї всередині країни (конкретного регіону), що охоплює вчинення на підставі відповідних правил й обмежень, що містяться в чинному законодавстві, усі операції з моменту його створення або надходження в продаж, відправлення, передача каналами збуту, отримання користувачем або експортером. Незаконний обіг зброї дослідниця визначає як рух її з порушеннями у сфері законного обігу (Shelkovnikova, 1999, p. 48).

Словник тлумачить поняття «незаконний» як такий, що суперечить законові, іде в розріз із ним, заборонений законом, порушує закон (Shevchenko et al., 2014, p. 308). У розробленому ООН «Модельному законі про незаконне виготовлення та обіг вогнепальної зброї, її частин, компонентів та боєприпасів» від 8 липня 2011 року «незаконний обіг» потрактовано як імпорт, експорт, придбання, продаж, доставку, переміщення або передачу вогнепальної зброї, її частин, компонентів і боєприпасів з або через територію однієї держави до іншої держави…» ("Model Law", 2011, p. 9).

Відповідно до законопроєкту «Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї» (реєстр. № 4335 від 6 листопада 2020 року), виробництво (виготовлення) зброї – створення нової одиниці зброї з матеріалів і речовин, що не були зброєю; складання зброї з частин та деталей в умовах виробництва (закладу) чи перероблення будь-яких предметів, завдяки чому вони набувають властивостей зброї; створення основних частин зброї чи засобів зменшення гучності пострілу. Отже, предметом злочинної діяльності можуть бути зазначені дії не тільки щодо зброї, а й щодо її окремих комплектуючих.

Виробництво (виготовлення) бойових припасів визначається як створення нової одиниці бойових припасів з матеріалів і речовин, що не були бойовими припасами (крім переспорядження бойових припасів). Такі дії здійснюють з метою наділення цих предметів властивостями вогнепальної зброї, її основних частин або пристосувань для зміни режимів ведення вогню.

Незаконним виготовленням також слід вважати діяння у формі ненанесення виробником зброї належного за законом маркування (найменування виробу, країни або місця виготовлення, серійного номера) на основні частини вогнепальної зброї або пристосування для змін режимів ведення вогню або дії з видалення особою такого маркування (Chistiakov, & Mazninskis, 2018, p. 44).

Відповідно до п. 14 ППВСУ «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 року № 3, ремонт вогнепальної зброї – це таке відновлення характерних властивостей зазначеного предмета шляхом заміни або реставрації зношених чи не придатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, унаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням.

Незаконним ремонтом вогнепальної зброї А. А. Чистяков вважає, по-перше, усунення невідповідностей у ній (за винятком ремонту та заміни її неосновних частин), її основних індивідуальних і пристосованих, зокрема для змін режимів ведення вогню; по-друге, дій, відновлювальних уражаючих властивостей як вогнепальної зброї або придатності її основних частин, так і розглянутих нами пристосувань для використання в певних видах зброї; по-третє, пристосування для власних потреб власників таких предметів (Chistiakov, & Mazninskis, 2018, p. 44).

Стаття 37 законопроєкту від 6 листопада 2020 року № 4335 визначає, що право на виробництво цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї мають юридичні особи, які отримали ліцензію на виробництво цивільної зброї та бойових припасів до неї, дозвіл на функціонування закладу з виробництва зброї та бойових припасів до неї. Юридичні особи, які мають право на виробництво цивільної вогнепальної зброї, повинні забезпечувати безпеку виробництва, здійснювати контроль за виробничим процесом, дотримуватися ліцензійних умов провадження такої діяльності. Кожна одиниця виробленої цивільної вогнепальної зброї, віднесена до відповідної категорії, повинна мати маркування, відповідати вимогам безпеки й технічним вимогам до зброї цієї категорії. Також право на ремонт цивільної вогнепальної зброї мають юридичні особи, фізичні особи – підприємці, які отримали ліцензію на ремонт цивільної зброї і бойових припасів до неї та дозвіл на функціонування майстерні з ремонту зброї. Порядок отримання ліцензій на виробництво й ремонт цивільної зброї та бойових припасів до неї, дозволу на функціонування закладу з виробництва зброї та бойових припасів до неї, дозволу на функціонування майстерні з ремонту зброї встановлює Кабінет Міністрів України (ч. 8 ст. 37 законопроєкту).

Ремонт вогнепальної зброї та її основних частин не є різновидом їх виготовлення, чого не можна сказати про переробку вогнепальної зброї та її основних частин. Ремонт за своєю суттю є відновленням споживчих властивостей речі, ремонт якої здійснюють. На підставі цього формулювання можна констатувати, що поняття ремонту не може бути охопленим поняттям виготовлення (Chistiakov, & Mazninskis, 2018, p. 44).

Велика українська юридична енциклопедія переробку зброї визначає як перетворювання, змінювання певних предметів шляхом надання їм властивостей вогнепальної зброї (Tatsii et al., 2017, p. 557). Деякі науковці незаконну переробку вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1 КК України) трактують як здійснення без передбаченого законом дозволу впливу на вже наявну вогнепальну зброю з метою змінити її окремі властивості (Dzhuzha et al., 2018, p. 602). Відповідно до п. 13 ППВСУ № 3, переробка вогнепальної зброї – це перероблення певних предметів шляхом надання їм властивостей вогнепальної зброї. Таким діями, зокрема, є перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, у зброю, придатну до стрільби тощо, або мисливської зброї (зокрема гладкоствольної) – в обріз).

Наприклад, якщо вогнепальну зброю було виготовлено шляхом переробки газового пістолета, то такий пістолет після здійснених механічних змін отримав нові тактико-технічні характеристики, і незаконний обіг такої зброї стає небезпечнішим для суспільства, ніж протиправний обіг газової зброї. Часто такі незаконні переробки обумовлені калібром наявних у злочинців боєприпасів, оскільки вони є вихідним матеріалом і трудомісткі у виробництві з низки причин. До факту незаконного перероблення вогнепальної зброї з уведенням безповоротних технічних змін можна віднести укорочення ствола (блоку стволів), демонтаж приклада тощо. Трапляються факти незаконної переробки вогнепальної зброї й без внесення до неї безповоротних технічних змін (Chistiakov, & Mazninskis, 2018, p. 45).

Протиправне встановлення перевідника режиму вогню на пістолети Glock виробництва Австрійської Республіки (пістолет Glock-18) не вимагає введення безповоротних технічних змін у цю зброю. Цей пристрій встановлюється на місці тильної заглушки затвора пістолетів Glock і робить їх небезпечнішими, оскільки швидкострільність цього виду зброї в автоматичному режимі ведення вогню (вогонь ведеться чергою пострілів) підвищується до 1200 пострілів за хвилину.

Крім того, незаконним переробленням вогнепальної зброї без внесення в неї безповоротних технічних змін є і використання нарізного ствола–вкладиша у вогнепальну гладкоствольну зброю, що, залежно від калібру використовуваних боєприпасів для ствола-вкладиша, може суттєво збільшити прицільну дальність вогню. Такі випадки перероблення вогнепальної зброї небезпечні тим, що особа після використання може повернути попередній технічний стан зброї до її незаконного перероблення, після чого встановити факт незаконного перероблення буде просто неможливо.

Явище переробки патронів травматичної дії є поширеним у практиці проведення судово-балістичних експертиз. Зокрема, заводські травматичні патрони переспоряджають так: штатний снаряд витягують, навіску пороху істотно збільшують або замінюють порохом іншої марки. Потім замість гумової кулі поміщають снаряд, який за своїми розмірними характеристиками не буде перевищувати величину просвіту, що утворився між виступами в каналі ствола. Вміст патрона заливають свічним воском, затикають шматком поролону або гуми. Снаряд у гільзі розміщують паралельно, щоб він під час пострілу не зіткнувся з виступами, а міг пройти повз них через утворений просвіт у каналі ствола перероблено травматичного пістолета. Унаслідок зазначеної переробки патрони стають помітно «потужнішими». Переспоряджають не тільки патрони травматичної дії, а й патрони до нарізної вогнепальної зброї (Kokin, 2016, p. 74-80), що мають високу суспільну небезпеку.

Водночас варто зауважити, що з аналізу назви ст. 263-1 КК України вбачається, що кримінальна відповідальність за вчинення такого діяння настає лише за незаконне виготовлення бойових припасів. Натомість щодо вогнепальної зброї законодавець використовує такі способи, як незаконне виготовлення, переробка, ремонт, фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування. Така законодавча неточність може стати вагомим інструментом для сторони захисту в разі переробки саме боєприпасів. Про цю законодавчу недосконалість у назві ст. 263-1 КК України зауважили й 68 % опитаних прокурорів, слідчих та оперативних працівників.

Викладене спонукає до внесення відповідних змін до назви ст. 263-1 КК України, яка в запропонованій нами редакції буде мати назву «Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення та *переробка* бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв».

Маркування поряд з відомостями про виробника, вид, марку, модель, маркування, калібр і рік випуску зброї є ідентифікаційними ознаками зброї. Маркування – це унікальне позначення зброї в процесі виготовлення шляхом нанесення на зброю найменування виготовлювача, країни або

місця виготовлення, серійного номера чи будь-якого іншого зручного у використанні позначення, яке складається з простих геометричних символів, поєднаних із цифровим та (або) буквено-цифровим кодовим позначенням, що дає змогу швидко ідентифікувати зброю.

Фальсифікація маркування – це повна або часткова зміна маркування, нанесеного виробником. Видалення маркування особи з основних частин вогнепальної зброї або її протиправне ненанесення виробником на основні частини вогнепальної зброї, безсумнівно, ускладнює функції контролю за вогнепальною зброєю з боку держави. Видалення маркування полягає в його знищенні будь-яким способом, унаслідок чого унеможливлюється швидка ідентифікація зброї. У спробі приховати походження зброї, знаки й числа маркування, складові його номера стирають, витравлюють або видаляють за допомогою механічних методів, таких як спилювання, шліфування, іноді з нанесенням нових номерів і позначень. Зміст поняття «зміна маркування» тотожний поняттю фальсифікація маркування (Marmura, Pysmenskyi, & Tkachyk, 2019, p. 23).

До способів ремонту, згідно з роз'ясненнями Пленуму ВСУ, належать відновлення характерних властивостей зброї «шляхом заміни або реставрації зношених чи непридатних частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, унаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням».

Загалом незаконним виготовленням, переробкою чи ремонтом вогнепальної зброї, незаконним видаленням чи зміною її маркування або незаконним виготовленням бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв ми вважаємо форму обміну (переходу) певних об'єктів, обіг яких заборонено законом, крім тих, що знаходяться у вільному обігу або обмежені в обігу. Такі дії не слід здійснювати без передбаченого законодавством відповідного дозволу. Такі дії є не просто незаконними, а й кримінальними, оскільки охоплюють дії, що порушують кримінально-правові заборони та за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність, визначена у ст. 263-1 КК України.

Відповідно до вивчених нами кримінальних проваджень за ознаками злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, найтиповішими способами їх вчинення є такі: незаконне виготовлення вогнепальної зброї (6 %); незаконна переробка зброї з певного виду на вогнепальну (фальсифікація, незаконне видалення, зміна маркування) (71 %); незаконна переробка чи ремонт вогнепальної зброї з метою покращення її властивостей (18 %); незаконне виготовлення бойових припасів (9 %); незаконна переробка бойових припасів (3 %); незаконне виготовлення вибухових речовин (5 %); незаконне виготовлення вибухових пристроїв (15 %).

За результатами вивчення кримінальних проваджень за ознаками злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, виготовлення, переробка, ремонт, реставрація можуть бути здійснені: в домашніх умовах за допомогою слюсарного інструменту, підручних засобів (76 %). Зокрема, під час досудового розслідування у кримінальному провадженні № 12020060000000006 встановлено, що гр-н В. на прохання М. та І. здійснює замовлення стартових пістолетів «Ekol Botan Cal. 9mm P.A.K.» на сайті одного з інтернет-магазинів зброї, після чого здійснює їх незаконну переробку за місцем своєї реєстрації та проживання, які надалі самостійно незаконно збуває з М. та І. за грошові кошти.

Розглядаючи структуру способів вчинення злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, слід зауважити, що не всі способи є повноструктурними, тобто мають етапи підготовки, вчинення та приховування. Водночас 91 % вивчених кримінальних проваджень, серед них – і підготовка, а 65 % злочинів передбачали етап приховування їх наслідків.

Підготовчий рівень, зазначає І. Ю. Рагулін, полягає здебільшого в такому: пошук джерел спеціальної інформації щодо виготовлення, ремонту й пересилання зброї, її основних частин і комплектуючих деталей або вузлів та інших предметів злочину (книги, станки, сайти тощо), вивчення слідів, що в них містяться; підшукання спеціалістів, що володіють навичками роботи з металом, точними механізмами, електронною, технікою, пов'язаною з виготовленням зброї, боєприпасів, у випадку виготовлення пристроїв з оптичним прицілом – оптика зі знанням хімічних процесів та ін.; забезпечення фахівців необхідним металообробним механізмом, станками (наприклад, малогабаритний токарний станок HAAS серії Office для виконання завдань з нарізання різьби (правої, лівої), наріжного та внутрішнього точіння, обточування тощо; настільні токарні, фрезерувально-свердлильні, вертикально-свердлильні, радіально-свердлильні станки тощо) й іншою технікою та інструментарієм, необхідним для виготовлення зброї; пошук малогабаритних настільних токарних станків та іншого інструментарію; удосконалення власних навичок, раніше отриманих на заводах з виготовлення зброї, на інших заводах; виготовлення схем, ескізів зразків, макетів, виробів, виготовлення яких планується; вибір часу, місця та способів виготовлення, ремонту або переробки зброї, її основних і комплектуючих деталей або вузлів; підбір приміщення (робочого місця), обладнання, інструментів, механізмів, матеріалів (сировини) для виготовлення зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв обраним способом; вивчення можливості використання в робочий та неробочий

час приміщень, обладнання, інструментів, механізмів і матеріалів для виготовлення предметів злочинного посягання; установлення контактів з посадовими особами органів або підприємств, які безпосередньо здійснюють на конкретній території виготовлення легального обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв (Ragulin, 2016, p. 43).

Дії з підготовки можуть передбачати: використання загальнодоступної інформації у відкритих джерелах щодо внесення конструктивних змін у газову та пневматичну зброю, а також її виготовлення (у т. ч. викрадених деталей та вузлів); відвідування об'єктів, пов'язаних із виробництвом, зберіганням і використанням предметів озброєння; офіційне придбання предметів озброєння для охоронних агентств, служб безпеки на законних підставах з метою їх подальшої переробки; цілеспрямоване обстеження зон військових конфліктів з метою виявлення предметів озброєння (зокрема, екземплярів, які потребують реставрації, внесення конструктивних змін).

За даними вивчення кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 263-1 КК України, підготовка до незаконного виготовлення предметів озброєння полягала в: розробленні плану (14 %); виборі приміщень (18 %); підготовці необхідних матеріалів, пристосувань, інструментів (31 %); пошуку складових частин до відповідного виду озброєння (14 %); придбанні інструментів, металообробних станків, верстатів й іншого обладнання тощо (15 %); підшуканні відсутніх деталей з несправних примірників зброї (11 %); ознайомленні з інформацією, зокрема в джерелах Інтернет, щодо виробництва, переробки зброї (33 %); здійсненні попередніх консультацій з відповідними фахівцями (9 %); залученні до злочинних дій інших осіб (3 %); підготовці засобів маскування зовнішності (2 %).

Розглянемо приклад із практики. О. з метою незаконної переробки вогнепальної зброї, її подальшого збуту в березні 2019 року в м. Києві отримав для переробки, подальшого зберігання та збуту пістолет фірми «Glock 45», пістолет–кулемет фірми «Скорпіон». У червні 2019 року О. дав З. поради в необхідності та способі переробки під вогнепальну зброю та контактні дані особи, яка безпосередньо здійснить її переробку, після чого надав йому зазначені предмети озброєння. З. передав пістолет і пістолет–кулемет невстановленій особі, яка здійснила їх переробку на вогнепальну зброю, що стала придатною до стрільби бойовими патронами калібру 9 мм.

Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв як самостійний злочин може слугувати підготовчою стадією до вчинення іншого злочину. Вчинення таких дій з метою вчинення іншого злочину є ідеальною сукупністю злочинів і має тягти за собою відповідальність за ст. 263-1 КК і за готування до іншого відповідного злочину. Слід також акцентувати увагу на тому, що, незалежно від завершеності певних частин або дій із внесення змін у зазначені предмети, злочин, передбачений ст. 263-1 КК України, є закінченим, якщо модифікований предмет може бути використаний як зброя, боєприпаси, вибухові речовини або вибуховий пристрій.

Факультативною складовою способу вчинення злочину є його приховування. Зокрема, Р. С. Бєлкін доречно акцентує, що система дій з підготовки, вчинення та приховування злочину детермінується умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними властивостями особи. Дії з підготовки, вчинення та приховування злочинів, зазначає автор, об'єднані загальним злочинним задумом, проте в деяких випадках може бути самостійний спосіб приховування злочину (Belkin, 1999, p. 212).

Дії з приховання слідів злочину можуть здійснюватися на всіх етапах злочинної діяльності. Під час підготовки до злочину здійснюють відвідування сайтів, які спеціалізуються на продажу предметів озброєння, об'єктів, пов'язаних з їх виробництвом, зберіганням і використанням тощо. На стадії вчинення злочину вживають заходів, спрямованих на приховування слідів на місці незаконного виготовлення, переробки та ремонту предметів озброєння. Після закінчення злочину насамперед можуть знищувати, приховувати предмети, що використовували як пристосування для вчинення злочину, вчиняють тиск на свідків тощо. У низці випадків механічній обробці підлягають внутрішні стінки каналу ствола для позбавлення можливості ідентифікації екземпляра зброї.

Спосіб приховування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 263-1 КК України, може містити значний обсяг криміналістичної інформації, яка сприяє не тільки пізнанню механізму вчинення злочину, а й з меншою затратою сил і засобів встановити коло осіб, підозрюваних у його вчиненні. Дії з приховування злочину пов'язані єдиним злочинним умислом з приготуванням або вчиненням протиправної дії та можуть здійснюватися на всіх його етапах: як під час підготовки, вчинення, так і після вчинення злочину. Зокрема, під час виготовлення, переробки, ремонту, розроблення, виробництва зброї заздалегідь підбирають (готують) інструмент, різні пристосування, обладнання тощо. Такі самі дії властиві в разі фальсифікації, видалення чи зміни маркування на зразках зброї.

Аналіз судово-слідчої практики дав змогу дійти висновку, що серед способів приховування злочину, передбаченого ст. 263-1 КК України, підозрюваний зазвичай використовує такі заходи: зникнення з місця події (97 %); неявка за викликом до органів досудового розсліду-

вання (16 %); давання неправдивих показань, зміна їх змісту (67 %); відмова від давання показань (23 %); висунення неправдивого алібі (19 %); знищення слідів і знарядь злочинного діяння (знищення невдалих зразків зброї та її основних частин) (86 %); здійснення впливу (фізичного, психічного, спроби підкупу) на свідків (9 %); створення тайників для зберігання виготовленої зброї або інших предметів, що мають відношення до неї, залишки непридатної сировини та матеріалів (6 %). До менш поширених належать такі дії з протидії розслідуванню: симуляція психічного чи іншого захворювання; зміна зовнішності або окремих частин тіла; вплив шляхом заподіяння матеріальної шкоди майну свідків; вплив шляхом погрози або підкупу службових осіб, які здійснюють розслідування. Їх загальна частка під час розслідування злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, становив 4 %.

Вивчена судово-слідча практика дає змогу стверджувати, що дії, які охоплені ознаками злочину, передбаченого ст. 263-1 КК України, часто є окремою ланкою в ланцюгу злочинної діяльності (здебільшого детально спланованої), пов'язаної з незаконним обігом зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (тобто є початок незаконного виготовлення, переробки тощо, а згодом – зберігання, носіння, пересилання, транспортування, подальший збут або використання).

Окрім усталених, типових способів учинення злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, простежуються певні тенденції до вдосконалення, осучаснення способів незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв. До таких слід віднести: здійснення високотехнологічної переробки, виготовлення предметів озброєння з використанням сучасних технічних засобів; купівля окремих конструктивних механізмів, деталей до предметів озброєння через інтернет–сайти; використання довідкової інформації, розміщеної в мережі Інтернет щодо самостійного внесення конструктивних змін до предметів озброєння; законспірованість зв'язків замовника та виконавця злочину, передбаченого ст. 263-1 КК України; розширення практики застосування особами, які вчинили незаконне виготовлення, переробку предметів озброєння, засобів маскування з метою унеможливлення їх ідентифікації (застосування сучасних засобів комунікації, знищення невдалих зразків зброї та її основних частин, створення тайників тощо).

Загалом слід зазначити, що знання слідчим способів з підготовки, вчинення та приховування злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, сприятиме максимально ефективному здійсненню цілеспрямованої пізнавальної діяльності, безпосередньо пов'язаної із застосуванням методу моделювання, у дослідженні окремо взятого факту незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в такому: встановлено, що основними способами вчинення досліджуваного злочину є активні дії щодо вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв: виготовлення (щодо всіх визначених у ст. 263-1 КК України предметів озброєння); переробка, видалення маркування, зміна маркування (лише щодо вогнепальної зброї); більшість способів вчинення злочинів є повноструктурними (мають етапи підготовки, вчинення та приховування); дії, які охоплені ознаками цього злочину, часто є окремою ланкою в ланцюгу детально спланованої злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв; аргументовано доцільність визначення в ст. 263-1 КК України кримінальної відповідальності за здійснення незаконної переробки бойових припасів.

Висновки

Більшість способів вчинення злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, є повноструктурними, тобто мають етапи: а) підготовки: вибір приміщень; підготовка необхідних матеріалів, пристосувань, інструментів; використання загальнодоступної інформації у відкритих джерелах щодо виготовлення, внесення конструктивних змін у предмети озброєння; придбання інструментів, металообробних пристосувань; відвідування об'єктів, пов'язаних з їх виробництвом, зберіганням і використанням; цілеспрямоване обстеження зон військових конфліктів; б) вчинення та в) приховування: неявка за викликом; давання неправдивих показань; відмова від давання показань; висунення неправдивого алібі; знищення слідів і знарядь; здійснення впливу на свідків.

Крім усталених, типових способів учинення злочинів, передбачених ст. 263-1 КК України, виявлено тенденції до вдосконалення, осучаснення способів незаконного виготовлення, переробки чи ремонту предметів озброєння: високотехнологічна переробка, виготовлення з використанням сучасних технічних засобів; використання довідкової інформації, купівля окремих конструктивних механізмів, деталей до предметів озброєння через інтернет–сайти; застосування засобів маскування (використання сучасних засобів комунікації, знищення невдалих

зразків зброї та її основних частин, створення тайників тощо).

Дії, які охоплені ознаками злочину, передбаченого ст. 263-1 КК України, часто є окремою ланкою в ланцюгу детально спланованої злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв.

REFERENCES

Belkin, R.S. (1999). *Kriminalistika [Forensics].* Moscow: Iurist [in Russian].

Bychkov, V.V. (2016). Oruznie i boepripasy kak priznak prestupleniy, obrazuiushchikh kriminalnyy oborot predmetov vooruzneniia [Weapons and ammunition as a sign of crimes that constitute a criminal turnover of weapons]. *Lex Russica, 4(113),* 61-75. doi: 10.17803/1729-5920.2016.113.4.061-075 [in Russian].

Chistiakov, A., & Mazninskis, N. (2018). Nezakonnye izgotovlenie, peredelka i remont ognestrelnogo oruzniia i ego osnovnykh chastey po ugolovnomu zakonodatelstvu Rossiyskoy Federatsii i Latviyskoy Respubliki [Illegal manufacture, alteration and repair of firearms and their main parts under the criminal legislation of the Russian Federation and the Republic of Latvia]. *Chelovek: prestuplenie i nakazanie, Human: crime and punishment, 26(1-4), 1,* 43-49 [in Russian].

Dzhuzha, O.M., Savchenko, A.V., & V.V. Cherniei (Eds.). (2018). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Kokin, A.V. (2016). Osobennosti sudebno-ballisticheskogo issledovaniia samostoiatelno snariaznennykh patronov dlia nareznogo ognestrelnogo oruzniia [Features of forensic ballistic research of self-equipped cartridges for rifled firearms]. *Sudebnaia ekspertiza, Forensic examination, 3(47),* 50-63. doi: 10.18500/1994-2540-2020-20-2-199-202 [in Russian].

Marmura, O.Z., Pysmenskyi, Ye.O., & Tkachyk, A.B. (2019). *Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv, poviazanykh z nezakonnym obihom zbroi ta vybukhivky [Criminal law characterization of crimes related to illicit trafficking in weapons and explosives].* Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

Model Law against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition. (2011). United Nations: Vienna. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/legal-tools/Model_Law_Firearms_Final.pdf.

Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro pravo vlasnosti na okremi vydy maina": vid 17 cherv. 1992 r. No. 2471-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the right of ownership of certain types of property" from June 17, 1992, No. 2471-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12 [in Ukrainian].

Ragulin, I.Iu. (2016). Organizatsionnye aspekty metodiki rassledovaniia nezakonnogo oborota orizniia i boepripasov [Organizational aspects of the methods of investigation of illegal circulation of weapons and ammunition]. *Candidate's thesis.* Krasnodar [in Russian].

Shalagin A.E., & Grebenkin, M.Iu. (2017). Nezakonnyy oborot oruzhiia i ego predupreznndenie [Illegal arms trafficking and its prevention]. *Vestnik Kazanskogo iuridicheskogo instituta MVD Rossii, Bulletin of the Kazan Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2(28),* 55-60. doi: 10.24420/KUI.2017.28.6254 [in Russian].

Shelkovnikova, E.D. (1999). Problemy usileniia borby s nezakonnym oborotom oruzniia [Problems of strengthening the fight against illicit arms trafficking]. *Gosudarstvo i pravo, State and law, 7,* 48-52 [in Russian].

Shevchenko, I.V. (et al.). (2014). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language].* (Vols. 1-20). O.O. Taranenko (Ed.). Kyiv: Ukr. mov.-inform. fond [in Ukrainian].

Tatsii, V.Ya., & Borysov, V.I. (Ed.). (et al.). (2017). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian legal encyclopedia].* (Vols. 1-20). Kharkiv: Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho [in Ukrainian].

Vasiukov, V.F. (2019). Nekotorye problemy sudebnoy diagnostiki pri rassledovanii prestupleniy protiv sobstvennosti [Some problems of forensic diagnostics in the investigation of crimes against property]. *Vestnik ekonomicheskoy bezopasnosti, Economic Security Bulletin, 2,* 176-179. doi: 10.24411/2414-3995-2019-10081 [in Russian].

Veselskyi, V.K., & Piaskovskyi, V.V. (2007). *Torhivlia liudmy v Ukraini (problemy rozsliduvannia) [Trafficking in human beings in Ukraine (problems of investigation)].* Kyiv: KNT [in Ukrainian].

Yaremchuk, V.O. (2020). Deiaki pytannia doslidzhennia vohnepalnoi zbroi pry rozsliduvanni vbyvstv [Some issues of firearms research in homicide investigations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal, 2,* 430-433. doi: ttps://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/111 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Белкин Р. С. Криминалистика : учеб. сл.-справочник. М. : Юристъ, 1999. 268 с.

Бычков В. В. Оружие и боеприпасы как признак преступлений, образующих криминальный оборот предметов вооружения. *Lex Russica.* 2016. № 4 (113). С. 61–75. doi: 10.17803/1729-5920.2016.113.4.061-075.

Чистяков А., Мажинскис Н. Незаконные изготовление, переделка и ремонт огнестрельного оружия и его основных частей по уголовному законодательству Российской Федерации и Латвийской Республики. *Человек: преступление и наказание*. 2018. Т. 26 (1–4). № 1. С. 43–49.

Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

Кокин А. В. Особенности судебно-баллистического исследования самостоятельно снаряженных патронов для нарезного огнестрельного оружия. *Судебная экспертиза*. 2016. № 3 (47) С. 50–63. doi: 10.18500/1994-2540-2020-20-2-199-202.

Мармура О. З., Письменський Є. О., Ткачик А. Б. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї та вибухівки : посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 44 с.

Model Law against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition. United Nations : Vienna. 2011. 182 p. URL: https://www.unodc.org/documents/legal-tools/Model_Law_Firearms_Final.pdf.

Про право власності на окремі види майна : постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1992 р. № 2471-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12.

Рагулин И. Ю. Организационные аспекты методики расследования незаконного оборота оружия и боеприпасов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2016. 269 с.

Шалагин А. Е., Гребенкин М. Ю. Незаконный оборот оружия и его предупреждение. *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2017. № 2 (28). С. 55-60. doi: 10.24420/KUI.2017.28.6254.

Шелковникова Е. Д. Проблемы усиления борьбы с незаконным оборотом оружия. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 48–52.

Словник української мови : у 20 т. / [уклад. : І. В. Шевченко та ін.] ; наук. ред. О. О. Тараненко. Київ : Укр. мов.-інформ. фонд, 2014. Т. 5. 991 с.

Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. [редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін.]. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2017. Т. 17 : Кримінальне право. 1062 с.

Васюков В. Ф. Некоторые проблемы судебной диагностики при расследовании преступлений против собственности. *Вестник экономической безопасности*. 2019. № 2. С. 176–179. doi: 10.24411/2414-3995-2019-10081.

Весельський В. К., Пясковський В. В. Торгівля людьми в Україні (проблеми розслідування) : навч. посіб. Київ : КНТ, 2007. 268 с.

Яремчук В. О. Деякі питання дослідження вогнепальної зброї при розслідуванні вбивств *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 430–433. doi: ttps://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/111.

Стаття надійшла до редколегії 08.07.2021

Peretiatko S. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure and Criminology of the Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5264-3599

Method Commission of Illegal Manufacture, Processing or Repair of Firearms or Fraud Unlawful Removal or Changes its Labeling or Illicit Manufacture of Ammunition, Explosives or Explosive Devices

*The **purpose** of the scientific article is to find out ways to commit the illegal manufacture, processing or repair of firearms or falsification, illegal removal or alteration of their markings, or illegal manufacture of ammunition, explosives or explosive devices. The **methodological basis** of scientific research is a set of methods and techniques of scientific knowledge necessary to achieve a specific goal, the specifics of the object and subject of research. The use of methods ensured the validity and reliability of the research results. The leading method of research is dialectical, with the help of laws and categories which determine the methods of illegal manufacture, processing or repair of firearms or falsification, illegal removal or alteration of its markings, or illegal manufacture of ammunition, explosives or explosive devices. Special research methods were also used, namely: method of system analysis, system-structural, formal-logical, sociological and statistical. The **scientific novelty** of the publication is as follows: it is established that the main ways of committing the crime under investigation are active actions against firearms, ammunition, explosives or explosive devices: manufacture (for all weapons specified in Article 263-1 of the Criminal Code); reworking, removal of markings, change of markings (only for firearms); most ways of committing crimes are fully structured (have stages of preparation, commission and concealment); actions covered by the features of the crime are often a separate link in the chain of detailed criminal activities related to the illicit trafficking of weapons, ammunition, explosives or explosive devices; the expediency of the definition in Art. 263-1 of the Criminal Code of Ukraine of criminal liability for illegal processing of ammunition. **Conclusions.** Most ways of committing crimes under Art. 263-1 of the Criminal Code of Ukraine, are fully structured, i.e. have stages: a) preparation: the choice of premises; preparation of necessary materials, devices, tools; use of publicly available information in open sources on manufacturing, making constructive changes in weapons; purchase of tools, metalworking devices; visits to facilities related to their production, storage and use; purposeful survey of military conflict zones; b) committing and c) concealment: non-appearance on call; giving false testimony; refusal to testify; putting forward a false alibi; destruction of traces and tools of crime; influencing witnesses. In addition to the established, typical ways of committing crimes under Art. 263-1 of the Criminal Code of Ukraine, identified trends to improve, modernize methods of illegal manufacture, processing or repair of weapons: high-tech processing, manufacturing using modern technical means; use of reference information, purchase of separate constructive mechanisms, details to armaments through the Internet sites; application of masking agents. Actions covered by the signs of a crime under Art. 263-1 of the Criminal Code of Ukraine, is often a separate link in the chain of detailed planned criminal activities related to the illicit trafficking of weapons, ammunition, explosives or explosive devices.*

Keywords: firearms; ammunition; explosive device; manufacturing; processing.

УДК 343.97:343.9.02:343.346:343.71 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.31

Богатиков О. В. – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5264-421X

Актуальні питання протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, учиненим організованими групами

Мета *статті – встановити основні аспекти протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, учиненим організованими групами.* ***Методологічне підґрунтя*** *наукової статті становлять емпіричні й теоретичні методи дослідження. Серед емпіричних методів використано опитування оперативних працівників карного розшуку та слідчих Національної поліції України, аналіз даних відкритої частини Єдиного державного реєстру судових рішень. З-поміж теоретичних методів застосовано аналіз і синтез, аналогію, порівняння, узагальнення.* ***Наукова новизна*** *отриманих результатів полягає в тому, що в статті комплексно, на підставі використання методів пізнання та вивчення позитивного практичного досвіду Національної поліції України встановлено необхідні сучасні основні аспекти протидії кримінальному середовищу щодо незаконних заволодінь транспортними засобами.* ***Висновки.*** *Доцільно застосовувати систему комплексних заходів протидії вчиненню таких кримінальних правопорушень шляхом оперативно-тактичного прогнозування процесів, що відбуваються в кримінальному середовищі, на підставі систематичного збору інформації та її аналізу щодо сприяння усуненню обставин, що дають підґрунтя вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами організованими групами, шляхом проведення оперативно-розшукових й інших заходів щодо попередження та протидії організованим групам із вчинення таких злочинів. Профілактичне інформування населення про джерела, обставини, що впливають на вчинення таких кримінальних правопорушень, про механізми злочинної поведінки зловмисників спонукатиме до участі громадян у попередженні таким злочинам.*

Ключові слова: незаконне заволодіння транспортним засобом; протидія; організована група; кримінальне правопорушення; комплексний підхід.

Вступ

Історично традиційними сферами діяльності професійної злочинності були крадіжки, розкрадання, бандитизм, шахрайство, які забезпечували учасників кримінальних спільнот достатнім прибутком (Meshkova, 2001, p. 10). Більшість дослідників проблематики організованої злочинності зауважували про чітку спеціалізацію видів злочинного бізнесу, акцентували, що надзвичайно активна діяльність спостерігалася у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, зброї, торгівлі людьми, дорогоцінними металами та камінням, незаконним заволодінням транспортними засобами з метою збуту (Niebytov, Kniaziev, Bryskovska, & Burak, 2019, p. 5).

Останніми роками вітчизняні й іноземні вчені, практики виявили тенденцію нарощення процесу інтелектуалізації, кваліфікації та професіоналізації злочинної діяльності. Така діяльність дедалі частіше вирізняється злочинними посяганнями, що забезпечують максимальну наживу (Car Theft. 2014, p. 278). У зв'язку з посиленням зухвалості й агресивності кримінальних правопорушень, злочинці дедалі частіше орієнтуються на вчинення кваліфікованих злочинів, з одного боку, тих, що забезпечують швидку й максимальну вигоду, а з другого – ускладнюють їх своєчасне розслідування та притягнення до відповідальності.

На думку науковців і практиків, колосальні злочинні доходи за мінімального ризику та витрат роблять кримінальний транспортний бізнес надзвичайно привабливим для організованих кримінальних спільнот і перетворюють його на одне з основних джерел наживи. Кримінальним транспортним бізнесом слід вважати вчинення злочинних діянь з метою незаконного заволодіння транспортними засобами, а також збут таких транспортних засобів або їх деталей з метою особистого незаконного збагачення.

Слід зауважити, що зареєстровані злочини, передбачені ст. 289 КК України, у більшості випадків не розкривають, а тому такі провадження до суду не направляють, злочинці залишаються безкарні, продовжують вчиняти кримінальні діяння.

Посилення покарання за незаконне заволодіння транспортними засобами не розв'язує проблему ефективності протидії таким злочинам.

Протидія цим злочинам має специфічний характер, що зумовлено передусім предметом відповідних посягань, а також належністю досліджуваного «промислу» до різновиду організованої злочинності.

Аналіз наукових робіт вітчизняних учених В. О. Гапчича, В. П. Захарова, Ю. Ф. Іванова, Д. О. Карабанова, О. В. Карася, П. П. Луцюка, В. А. Мисливого, Б. Ф. Мицака, О. О. Мороза, А. О Михайличенка, С. Є. Петрова, Н. О. Попової, Д. А Патрелюка, І. В. Пшеничного, М. О. Свіріна,

© Богатиков О. В., 2021

Є. В. Скрипи, О. В. Солодкого, Д. В. Стрельченка, О. Л. Христова, Р. В. Щупаківського та інших засвідчує відсутність достатніх сучасних теоретичних розробок з питань протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, що вчиняють організовані групи.

Характеристика організованих груп, організованих злочинних організацій, що вчиняють незаконні заволодіння транспортними засобами, забезпечує об'єктивну поінформованість працівників правоохоронних органів як про окремі вияви у сфері кримінального транспортного бізнесу, так і про стан протидії злочинності загалом.

Такі знання надають можливість працівникам правоохоронних органів аналізувати та прогнозувати криміногенну обстановку, налагоджувати обмін інформацією про осіб, членів організованих груп, які вчиняють такі незаконні заволодіння, про факти їх протиправної діяльності.

Мета і завдання дослідження

Мета наукової статті – на підставі аналізу слідчої практики, праць вітчизняних вчених визначити основні (важливі) сучасні аспекти протидії незаконним заволодінням транспортними засобами, учиненим організованими групами, встановити фактори, що заважають протидіяти таким кримінальним правопорушенням, визначити особливості ефективної протидії такій кримінальній діяльності.

Виклад основного матеріалу

Учені-криміналісти розглядають організовану злочинність як єдину системну сукупність різних видів злочинів, що вчиняють на професійній основі у вигляді постійного промислу зусиллями осіб, які об'єднані в спеціально створені стійкі, добре законспіровані й захищені від викриття формування, а організовану злочинну групу – як стійку керовану спільноту, злочинців, котрі вчиняють злочини як бізнес і створили систему захисту від соціального контролю за допомогою корупції (Iablokov, 2002, p. 22-49).

Основна ознака організованої групи – це стійкість, а злочинної організації – ієрархічність.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України, злочин вважають вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи ("Kryminalnyi kodeks", 2001, st. 28).

Організовані злочинні групи, які спеціалізуються на незаконних заволодіннях транспортними засобами, діють протягом років, розробили певний алгоритм і тактику злочинної діяльності, якої дотримуються і від якої практично не відходять, вчиняючи кримінальні правопорушення. Такі організовані групи діють за розподіленням ролей відповідно до кримінальної спеціалізації та досвіду. Одні підшукують замовників транспортних засобів, інші, відповідно до замовлення, марки транспортних засобів, дізнаються про місця та способи їх зберігання, а також збирають необхідну інформацію про власників і водіїв намічених транспортних засобів, знавці електронних систем та запуску двигуна відключають протиугонні електронні системи й запускають двигун, гонщики, які переганяють транспортний засіб у визначене заздалегідь обладнане місце, яке інші особи знаходять й облаштовують «глушилками», іншими знаряддями для перебивання заводських номерів, розукомплектування, засобами транспортування тощо (Zhixiong). Також ті особи, які виготовляють фальшиві документи, які збувають і легалізують прибуток такого злочинного транспортного бізнесу.

Висока латентність незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами, спричинена неабиякою зорганізованістю, ретельним плануванням і розподіленням ролей, залежно від кримінальної спеціалізації між учасниками такої групи, дисципліною у виконанні й високим ступенем прихованості та маскування злочинних дій незаконного заволодіння і легалізації транспортного засобу (Davies, Tonkin, Bull, & Bond, 2012, p. 280).

Протиправна діяльність організованих груп, які вчиняють незаконні заволодіння транспортними засобами, має тенденцію до зростання рівня її зорганізованості та легалізації. Учасники організованих груп, що мають відношення до кримінального транспортного бізнесу, систематично перейматують передовий досвід кримінальної діяльності в соратників іноземних країн (Cusson, Tremblay, & Cermont, 1994, p. 317).

Проаналізувавши кримінальні провадження за фактом незаконного заволодіння транспортними засобами, учиненими організованими групами, ми дійшли висновку, що транспортні засоби, якими незаконно заволоділи, були виявлені в різних місцях. Місця обумовлені їх вартістю. Найчастіше транспортні засоби, які мають невисоку вартість, кримінальні правопорушники залишають неподалік у житлових дворах навколишніх будинків житлових масивів серед інших автомобілів мешканців. Дорогі транспортні засоби кримінальні правопорушники переховують у заздалегідь орендованих гаражах телефоном за підробленими документами та через підставних осіб.

Щодо незаконних заволодінь транспортними засобами, що вчиняють для подальшого оплатного повернення власнику, до таких кримінальних правопорушень причетні насамперед спеціалізовані галузеві злочинні групи та групи зі складнішою організацією не тільки з чітким розподілом ролей, а й вираженою ієрархією: організовані злочинні

організації, що мають у більшості випадків внутрішньо регіональний характер і стійкий кримінальний вплив на окремій території.

Доцільно зауважити, що виручені кошти за збут транспортного засобу, яким незаконно заволоділи, члени організованих злочинних груп направляють насамперед на розвиток і підтримання таких груп (вкладають у розвиток кримінального транспортного бізнесу) (Gounev, & Bezlov, 2008, p. 415).

Члени організованих злочинних груп і злочинних організацій вдаються до контрзаходів, вони візуально знайомі з працівниками кримінальної поліції, які здійснюють боротьбу з незаконними заволодіннями транспортними засобами. Члени злочинних організацій відслідковують кадрові перестановки в поліції за цим напрямом роботи. Крім того, більшість із членів організованих злочинних організацій та об'єднань володіють інформацією про працівників поліції та наявність і використання ними особистого транспорту, їх марку, вид, державний реєстраційний номерний знак, знають місця проживання деяких співробітників, склад їхніх сімей тощо.

За результатами здійсненого дослідження, 68 % оперативних працівників карного розшуку, 46 % слідчих, які брали участь у розкритті й розслідуванні цього виду кримінального правопорушення, зазначили, що стосовно них злочинці застосовували конкретні заходи впливу від погроз до спроб підкупу.

Кримінальні структури дедалі частіше застосовують різноманітні контрзаходи, щоб ускладнити оперативно-розшукову діяльність правоохоронним органам і розслідуванню кримінальних проваджень. Зазначене актуалізує необхідність використання всього арсеналу оперативно-розшукових сил, засобів і заходів не тільки у звичайних умовах, а й створення їх штучним шляхом для забезпечення наступальності в боротьбі зі злочинністю та нейтралізацією кримінальної активності лідерів й активних учасників організованих злочинних груп і злочинних організацій (Solodkiy, 2019, p. 88).

Для протидії такій злочинності доцільно зміцнювати як внутрішню, так і міжвідомчу взаємодію оперативно-розшукової та процесуальної діяльності з їх виявлення, попередження і розслідування. Позитивний результат безпосередньо залежить від того, наскільки співробітники правоохоронних органів мають можливість аналізувати та прогнозувати криміногенну обстановку, налагоджувати обмін інформацією про осіб, членів організованих злочинних груп, організацій, а також про факти їх протиправної діяльності.

Протидія незаконним заволодінням транспортними засобами, учиненими організованими групами, та обрання необхідних оперативно-розшукових заходів (які застосовують переважно в комплексі) мають вирізнятися наступальністю та ґрунтуватися на підставі рекомендацій оперативно-розшукової тактики, з огляду на характер протидії кримінального середовища.

Найефективнішою протидією незаконному заволодінню транспортними засобами, що вчиняють організовані групи, є комплексні операції із залученням значних сил і засобів правоохоронних органів (Singh, & Kumari, 2019, p. 690).

Наукова новизна

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в статті комплексно, з використанням методів пізнання та вивченням позитивного практичного досвіду Національної поліції України встановлено необхідні сучасні основні аспекти протидії кримінальному середовищу щодо незаконних заволодінь транспортними засобами.

Висновки

Ефективність протидії незаконним заволодінням транспортними засобами обумовлена як професійною, так й організаційною діяльністю працівників правоохоронних органів. Однак така обумовленість не є цілком ефективною без комплексного підходу, що охоплює прогнозування вчинення таких кримінальних правопорушень організованими групами, з'ясування факторів, що спонукають її виявлення та розвиток, застосування відповідних попереджувальних заходів.

Під час дослідження ми дійшли висновку, що дії таких злочинних груп щодо способів вчинення та приховання таких злочинів стали зухвалішими, професійні навички постійно вдосконалюються і видозмінюються.

Тому для профілактичної діяльності щодо попередження незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами, вагоме значення має інформаційно-профілактична робота правоохоронних органів з населенням, яку проводять, передусім через засоби масової інформації (Diaz, & Poblete, 2019).

Поширення пропаганди серед населення, кримінологічних знань про джерела, обставини, що спонукають до вчинення таких кримінальних правопорушень про механізми злочинної поведінки, методику попередження незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами, буде сприяти результативній участі окремих громадян у попередженні такої злочинності (Kostenko, 1986, p. 113). Тому доцільно посилювати взаємодію правоохоронних органів із засобами масової інформації шляхом профілактичного інформування про новітні способи, методи й засоби вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами та найпоширеніші місця вчинення, найкриміногенніші регіони, популярні марки транспортних засобів серед таких кримінальних правопорушень.

REFERENCES

Car, Theft. (2014). *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice,* 276-276. doi: 10.1007/978-1-4614-5690-2_100051.

Davies, K., Tonkin, M., Bull, R., & Bond, J.W. (2012). The Course of Case Linkage Never Did Run Smooth: A New Investigation to Tackle the Behavioural Changes in Serial Car Theft. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling, 9(3),* 274-295. doi: 10.1002/jip.1369.

Diaz, J., & Poblete, B. (2019). Car Theft Reports: a Temporal Analysis from a Social Media Perspective. Co*mpanion Proceedings of The 2019 World Wide Web Conference* (pp. 779-782). doi: 10.1145/3308558.3316462.

Gounev, P., & Bezlov, T. (2008). From the economy of deficit to the black-market: car theft and trafficking in Bulgaria. *Trends in Organized Crime, 11(4),* 410-429. doi: 10.1007/s12117-008-9053-x.

Gusson, M., Tremblay, P., & Clermont, Y. (1994). Jockeys and joyriders Changing Patterns in Car Theft Opportunity Structures. *The British Journal of Criminology, 34(3),* 307-321. doi: 10.1093/oxfordjournals.bjc.a048425.

Iablokov, N.P. (2002). *Rassledovanie organizovannoy prestupnoy deiatelnosti [Investigation of organized attack activity].* Moscow: Iurist [in Russian].

Kostenko, A.N. (1986). *Printsip otrazneniia v kriminologii (psikhologicheskiy mekhanizm kriminalnogo povedeniia) [Principle of reflection in criminology (psychological mechanism of criminal behavior)].* I.P. Lanovenko (Eds.). Kiev: Nauk. dumka [in Russian].

Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

Meshkova, B.S. (2001). *Kriminalisticheskaia taktika pri vyiavlenii lidera (organizatora) prestupnoy gruppy [Forensic tactics when exposing the leader (organizer) of a criminal group].* Kaliningrad: Kaliningr. IuMVD Rossii [in Russian].

Niebytov, A.A., Kniaziev, S.M., Bryskovska, O.M., & Burak, M.V. (2019). [*Rozkryttia nezakonnoho zavolodinnia avtotransportnymy zasobamy, vchynenoho z metoiu podalshoho yikh oplatnoho povernennia vlasnykam [Disclosure of illegal possession of motor vehicles, committed for the purpose of their further paid return to owners].* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Singh, S., & Kumari, P. (2019). Automatic Car Theft Detection System Based on GPS and GSM Technology. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 3(4),* 689-692. doi: 10.31142/ijtsrd23867.

Solodkiy, O.V. (2005). Organizatsiia borby organov vnutrennikh del s kraznami avtotransporta, sovershaemymi s tseliu vymogatelstva organizovannymi prestupnymi gruppami [Organization of the fight of internal affairs bodies against thefts of vehicles committed for the purpose of extortion by organized criminal groups]. *Candidate's thesis.* Moscow [in Russian].

Zhixiong, Liu. A New Embedded Car Theft Detection System. *Second International Conference on Embedded Software and Systems (ICESS'05).* doi: 10.110/icess.2005.6c.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Car Theft. *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice.* 2014. P. 276–276. doi: 10.1007/978-1-4614-5690-2_100051.

Davies K., Tonkin M., Bull R., Bond J. W. The Course of Case Linkage Never Did Run Smooth: A New Investigation to Tackle the Behavioural Changes in Serial Car Theft. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling.* 2012. No. 9 (3). P. 274–295. doi: 10.1002/jip.1369.

Diaz J., Poblete B. Car Theft Reports: a Temporal Analysis from a Social Media Perspective. *Companion Proceedings of The 2019 World Wide Web Conference* (May 2019). P. 779–782. doi: 10.1145/3308558.3316462.

Gounev P., Bezlov T. From the economy of deficit to the black-market: car theft and trafficking in Bulgaria. *Trends in Organized Crime.* 2008. No. 11 (4). P. 410–429. doi: 10.1007/s12117-008-9053-x.

Gusson M., Tremblay P., Clermont Y. Jockeys and joyriders Changing Patterns in Car Theft Opportunity Structures. *The British Journal of Criminology.* 1994. No. 34 (3). P. 307–321. doi: 10.1093/oxfordjournals.bjc.a048425.

Яблоков Н. П. Расследование организованной преступной деятельности : практ. пособие. М. : Юрист, 2002. 172 с.

Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения) / отв. ред. И. П. Лановенко. Киев : Наук. думка, 1986. 123 с.

Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

Мешкова В. С. Криминалистическая тактика при изобличении лидера (организатора) преступной группы : монография. Калининград : Калинингр. ЮИ МВД России, 2001. 112 с.

Нєбитов А. А., Князєв С. М., Брисковська О. М., Бурак М. В. Розкриття незаконного заволодіння автотранспортними засобами, вчиненого з метою подальшого їх оплатного повернення власникам : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 63 с.

Singh S., Kumari P. Automatic Car Theft Detection System Based on GPS and GSM Technology. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development.* 2019. Vol. 3. Issue 4. P. 689–692. doi: 10.31142/ijtsrd23867.

Солодкий О. В. Организация борьбы органов внутренний дел с кражами автотранспорта, совершаемыми с целью вымогательства организованными преступными группами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2005. 197 с.

Zhixiong Liu. A New Embedded Car Theft Detection System. *Second International Conference on Embedded Software and Systems (ICESS'05).* doi: 10.110/icess.2005.6c.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2021

Bohatykov O. – Postgraduate Student of the Department of Operational and Investigative Activities of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5264-421X

Topical Issues of Countering theft of Vehicles Committed by Organized Groups

*The **purpose** of the study – to establish the main (important) aspects of counteraction, illegal seizure of vehicles committed by organized groups. The **methodological basis** of the scientific article is a holistic and coherent system of methods, which allowed to properly analyze the subject of research, in particular, used scientific methods of analysis, synthesis, induction and deduction. The theoretical basis of this publication is the work of national scientists, survey of criminal investigation officers and investigators of the National Operational Police of Ukraine. The **scientific novelty** of the results of this experience is that the article comprehensively, using methods of studying and studying the positive practice of the National Police of Ukraine identified the necessary modern basic aspects of combating the criminal environment for illegal seizure of vehicles. **Conclusions**. It is advisable to apply a system of comprehensive measures to combat such criminal offenses, through operational and tactical forecasting of processes occurring in the criminal environment, based on systematic collection of information and its analysis to help eliminate the circumstances justifying illegal seizure of vehicles by organized groups. conducting operative-search and other measures to prevent and counteract organized groups committing such crimes. Dissemination of a kind of propaganda among the population, criminological knowledge about the sources, circumstances that influence the commission of such criminal offenses about the mechanisms of criminal behavior, will encourage citizen participation in the prevention of such crimes.*

Keywords: illegal possession of a vehicle; counteraction; organized groups; criminal offense; integrated approach.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 342.7 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.36

Дрозд О. Ю. – доктор юридичних наук, професор, в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4514-6594;

Романов М. Ю. – старший науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права, аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2443-7744

Конституційне право громадян на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей

Мета *статті – дослідити конституційне право громадян на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей.* ***Наукова новизна*** *дослідження полягає в тому, що в публікації обґрунтовано місце конституційного права громадян на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей, з'ясовано поняття та сутність, а також здійснено загальний огляд системи правових цінностей в Україні, досліджено роль конституційного права громадян на мирні зібрання у відповідній системі, на підставі аргументів і наявних фактів сформульовано науково обґрунтовані* ***висновки****. Питання формування та становлення системи сучасних правових цінностей є надзвичайно актуальним в умовах становлення національної демократії, утвердження принципів правової державності. Правова система суспільства є суто юридичним явищем, що тісно пов'язане із системою правових цінностей, бере з нього витоки та формується на підставі традицій та усталених суспільних (соціальних) практик. За результатами аналізу впливу культури мирних зібрань, реалізації громадянами відповідного права та його становлення в системі сучасних правових цінностей було доведено, що кожен історичний етап становлення української державності знаменувався масовим зібранням. Українська історія, зокрема історія українського права та правової системи, має кілька виразних прикладів публічної реалізації права на мирні зібрання громадянами, що зумовили реальні юридичні наслідки, а також недопущення узурпації влади й інших протиправних діянь, що підтверджує позицію авторів щодо фундаментального значення відповідного права громадян.*

Ключові слова: конституційне право; мирне зібрання; мітинг; похід; демонстрація; правові цінності; значення; права людини і громадянина.

Вступ

Будь-яке сучасне суспільство має певну правову систему, що його регулює. Це надає можливість утверджувати демократичні цінності та спільно проживати в атмосфері миру, досягати нових цивілізаційних і технологічних вершин у науці й техніці.

Українська державність, що є молодою, порівняно зі сталими європейськими демократіями, знаходиться на етапі становлення, якому притаманний пошук можливих способів реалізації як правової держави. Це дає підстави стверджувати, що всі інститути правового суспільства перебувають на стадії формування або становлення та не функціонують здебільшого на належному рівні.

Конституційне право громадян збиратися мирно, без зброї, проводити мітинги, походи й демонстрації є одним із провідних інститутів прав людини, що відіграв критично важливу роль у становленні української державності й ознаменував її відродження після тривалого радянського гніту. На цьому акцентують у своїх дослідженнях Є. Кобрусева (Kobrusieva, 2020), І. Конєв (Koniev, 2019), А. Чуб (Chub, 2020) та М. Самбор (Sambor, 2020).

З огляду на те, що в умовах сьогодення система українських правових цінностей лише формується, доцільно, на нашу думку, визначити роль і місце права на мирні зібрання в ній, а також з'ясувати зміст і сутність цієї системи загалом.

У різні історичні періоди науковому дослідженню проблемних питань реалізації права на мирні зібрання присвятили свої праці такі дослідники: А. Колодій, Р. Куйбіда, О. Куракін, В. Матвеєв, Л. Наливайко, М. Смокович, Ю. Шемшученко та ін. Водночас найбільш визначні, прикладного спрямування дослідження за цією проблематикою присвятили О. Васьковська (Vaskovska, 2007), О. Власенко (Vlasenko, 2011), О. Клименко (Klymenko, 2014), Р. Мельник (Melnyk, 2015), О. Шкарнега (Shkarneha, 2016), М. Середа (Sereda, 2019), М. Філоретова (Filoretova, 2020; Filoretova, 2021), А. Загороднюк (Zahorodniuk, 2021) та ін.

Напрацювання цих дослідників сприяли розробленню наукової проблематики функціонування права на мирні зібрання з позицій різних галузей юридичної науки. Проте, на нашу думку, з огляду на критичну соціальну значущість відповідного права, проблемні питання його

© Дрозд О. Ю., Романов М. Ю., 2021

нормативного регулювання, на чому акцентували дослідники, а також необхідність визначення місця конституційного права на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей, ця тематика потребує подальшого наукового опрацювання.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження місця конституційного права громадян на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей.

Поставлена мета зумовила необхідність реалізації низки дослідних завдань, серед яких, зокрема: з'ясування поняття та сутності, а також загальний огляд системи правових цінностей в Україні; дослідження ролі й місця конституційного права громадян на мирні зібрання у відповідній системі, аргументація такого твердження; обґрунтування висновків до проведеного дослідження на підставі сформованих аргументів і наявних фактів.

Виклад основного матеріалу

Сучасна система правових цінностей України є безпосереднім відображенням рівня правової свідомості громадян, що засвідчує наявність комплексних намагань у галузі прав людини й гарантує сталий демократичний розвиток усіх галузей суспільного правового буття.

Учені О. Зайчук і Н. Оніщенко свою позицію щодо права вибудовують на тому, що воно є свободою, зумовленою рівністю, рівним мірилом свободи, легітимованими в суспільстві нормами, що детерміновані досягнутим суспільством рівнем моралі й етики, які ґрунтуються на владних засобах охорони (Zaichuk, & Onyshchenko, 2006, p. 96). Водночас О. Петришин, С. Погребняк і В. Сморо-динський стверджують, що право – це міра можливої поведінки особи (Petryshyn, Pohrebniak, & Smorodynskyi, 2015, p. 238). Зазначене дає підстави стверджувати, що правова система та право як її базовий елемент є сутнісно взаємопов'язаними, оскільки власне право не може існувати без комплексу характерних ознак.

За своїм змістом правом є комплекс норм-регуляторів, що впорядковують суспільні відносини, визначають сукупність правил поведінки, застосування яких під час регуляції суспільних відносин санкціонує держава. Тобто свідома активна або пасивна поведінка суб'єктів права фактично зумовлює утворення юридичної сутності права. Саме особа обирає конкретний варіант власної поведінки, що здатний задовольнити певний її інтерес чи потребу. Зміст будь-якого суб'єктивного права полягає в тому, що воно надає уповноваженому суб'єкту можливості: поводити себе відповідно (право на власні дії); вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів (право на чужі дії); звертатися до держави за захистом свого юридичного права (Hrytsenko, 2015, p. 237). Отже, ці явища полягають передусім у визначеності суспільства стосовно того, що є межею права, яка поведінка є правовою, а яка – протиправною, які засоби охорони права встановлюються в певному суспільстві, яку ієрархічність прав людини в конкретному суспільстві встановлено.

Найбільш ґрунтовне визначення прав людини пропонує М. Козюбра, який вважає, що права людини – це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави й суспільства, у яких вона живе, і забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу (Koziubra, 2015). Натомість А. Колодій зазначає, що, попри відмінність у поглядах на проблему принципів права, юридична наука у відповідні історичні епохи була єдина в проголошенні певних положень та ідей як принципів права (Kolodii, 1998). Водночас ключовою функцією права в ліберальному суспільстві є врегулювання наявних суспільних відносин на підставі принципів права, що становлять його сутність, яку можна схарактеризувати як дозвільно-регламентуючу (Ordenov, 2017, p. 74]. Отже, визначальна роль права у формуванні правової системи суспільства є беззаперечною. Право є матерією, що його утворює, а система своєю чергою забезпечує його дію в просторі, дотримання всіма суб'єктами, притягнення до відповідальності тих, хто його порушує. Найбільш фундаментальним є революційне значення прав людини та процесів їх реалізації в розбудові сучасної демократії, оскільки саме в спосіб практичного втілення своїх прав особи беруть участь у важливих суспільних і державних процесах.

Учені В. Нагребельний і В. Стретович стверджують, що українська національна правова система формувалася в складних умовах, і це зумовлено як відсутністю державної незалежності протягом тривалих періодів історії, так і геополітичним розташуванням України й відповідним ідеологічним впливом на українське суспільство протилежних за змістом європейських і східних концепцій (Nahrebelnyi, 2003; Stretovych, 1998).

У попередніх дослідженнях ми зауважували, що історичні етапи становлення української правової системи й державності суттєво вплинули на сучасне функціонування відповідних понять, причому не всі з них мали позитивні особливості, а з часу ліквідації козаччини до здобуття Україною незалежності (з розпадом СРСР) українська правова система переживала часи систематичної руйнації.

Нині правова система України знаходиться на шляху пошуку найефективніших засобів розвитку суспільства й адекватного відображення загальносоціальних процесів. В умовах глобалізації суспільства правова система України орієнтується

на міжнародні стандарти, досвід, накопичений світовим співтовариством, і здобутки цивілізаційного розвитку людства (Lukianov, 2015). Це засвідчено низкою історичних подій, що кардинально вплинули на становлення української державності, оскільки саме євроінтеграційні намагання зокрема та європейський вибір українців загалом суттєво змінили його вектор.

Національна правова система України, вважає М. Мірошниченко, – це система, що відображає соціально-економічну, політичну й культурно-історичну своєрідність розвитку українського народу (правова система конкретного суспільства). Культурно-історична її своєрідність є вираженням ментальних рис українського народу, сформованого в націю. Ядром української правової системи є її право, що розвивається на підставі традицій та інновацій (Miroshnychenko, 2015, p. 26). Слід також зауважити, що українське право, як і будь-яка складова становлення державності в країнах світу, відіграло визначальну роль у цьому процесі. Оскільки саме активна й систематична вимога українського суспільства до залучення його в управління державними справами, реалізації основоположних прав і свобод людини та громадянина і сформувала основне ядро української правової системи. Чи не найважливіше значення в цих процесах мали інститут мирних зібрань і безпосередня реалізація суспільством цього права в ситуаціях, коли загальнодержавна політика рухалася не в тому напрямі, що був означений для неї громадою.

На думку Н. Пильгун й О. Вінічук, на шляху утвердження прав і свобод людини українське суспільство пройшло тернистий шлях, поширюючи принцип рівноправності на дедалі більшу кількість осіб і спектр відносин між ними. Власне вся цивілізаційна історія людства становить генезу прав людини. Саме боротьба за права людини, за нові ступені свободи особи ставала каталізатором масштабних змін у суспільно-політичному житті більшості держав світу, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з іншими людьми, суспільством і державою (Pilhun, & Vinichuk, 2018). Така думка й наша позиція загалом дає підстави стверджувати, що в процесі становлення правової системи України, процесів регламентації та уможливлення втілення життя низки основоположних прав і свобод людини й громадянина найважливішим є намагання розбудувати правову державність.

Ми вважаємо, що одним з основоположних факторів формування української правової системи, а також становлення демократичних процесів у контексті розбудови правової держави є реалізація громадянами права на мирні зібрання, що є одним з основоположних у світі та регламентується також Конституцією України.

Стаття 39 Основного Закону визначає, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї, проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщають органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлювати суд відповідно до закону й лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Водночас слід зауважити, що норми Конституції України є нормами прямої дії, що уможливлюють їх реалізацію громадянами без утворення спеціального законодавства (хоча ми вважаємо, що це суттєво спростило би відповідні процеси, а також надало додаткові гарантії реалізації права в сучасних реаліях). Тому однозначність важливості інституту мирних зібрань у процесі становлення вітчизняної державності не викликає заперечень, про що стверджують також і дослідники.

Аналізуючи зміст конституційних норм щодо права на свободу мирних зібрань, Р. Мельник, Є. Кобрусева, І. Конєв, А. Чуб і М. Самбор зазначають, що таке право визнається в безальтернативному порядку та гарантується Основним Законом відповідної країни; не потребує санкціонування органами влади; підлягає охороні за умови мирності й беззбройності зібрань; межі реалізації цього права є різними, одні країни визнають це право за кожною особою, інші – виключно за своїми громадянами; передбачається можливість обмеження права на свободу мирних зібрань на підставі та відповідно до спеціального закону (Melnyk, 2015, p. 33; Kobrusieva, 2020; Koniev, 2019; Chub, 2020; Sambor, 2020).

Слід акцентувати на історії найважливіших мирних зібрань, що відіграли ключову роль у становленні української державності, зокрема це: Революція на граніті (жовтень 1990 року), Помаранчева революція (листопад 2004 року – січень 2005 року) та Революція Гідності (листопад 2013-го – лютий 2014 року). Ми вважаємо, що саме ці події мали визначальний вплив на становлення права на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей, що надало можливість реалізовувати також й інші права та свободи людини і громадянина.

Один з учасників Революції на граніті В. Рог зазначає, що акція протесту була організована силами студентства, а її наслідком стали відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола й виконання низки висунутих вимог. Значний вплив ці події мали й на подальшу активність молоді. Зокрема, чимало літератури із західних регіонів розійшлося іншими областями (Andrikevich, 2013). Ключовим у юридичному

контексті є положення постанови Верховної Ради Української РСР «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року», щодо врахування в пунктах 1 (Стосовно проведення нових виборів), 2 (Стосовно військової служби громадян України), 3 (Стосовно націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України), 4 (Стосовно Союзного договору), 5 (Стосовно відставки Голови Ради Міністрів УРСР) усіх вимог мітингувальників ("Postanova Verkhovnoi Rady", 1990), що стало невідворотною точкою відновлення української державності, становлення демократичних цінностей в українському суспільстві, попри сторічні спроби руйнації української національної ідеї.

Крім цього, ще одним суттєвим фактором впливу на формування системи правових цінностей українського суспільства та держави є Помаранчева революція, що відбулася в 2004–2005 роках. За підрахунками Р. Офіцинського, у центрі столиці збиралися до 500 тисяч мітингувальників, у Львові – понад 100 тисяч, у Харкові – до 70 тисяч (Ofitsynskyi, 2005, p. 296), що свідчило про масовий характер протестного руху. Водночас слід акцентувати на суттєвому правовому результаті проведення протестної акції, що була пов'язана передусім з обуренням українського суспільства внаслідок масових фальсифікацій виборів Президента України 2004 року.

Тому постановою Верховної Ради України від 27 листопада 2004 року № 2214-IV «Про політичну кризу у державі, що виникла у зв'язку з виборами Президента України» було визнано політичну кризу в Україні та сформовано основні організаційно-правові форми та конкретні кроки, що мали вплинути на активний вихід з неї, стабілізацію функціонування правової системи суспільства в класичному її значенні.

Наприклад, Верховна Рада України постановила визнання недійсними результатів повторного голосування виборів Президента України 2004 року (унаслідок порушення виборчого законодавства); висловила недовіру Центральній виборчій комісії у зв'язку з неналежним виконанням нею обов'язків; запропонувала Президенту України до 1 грудня 2004 року внести на розгляд Верховної Ради України подання щодо дострокового припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії; визнала за необхідне подальший розгляд питань про утворення тимчасової слідчої комісії, порядок проведення урочистого засідання Верховної Ради України, а також інші важливі кроки ("Postanova Verkhovnoi Rady", 2004). Отже, українська влада підтвердила задекларовані положення Конституції України щодо визначального й установчого характеру позиції українського народу, що втілилася в результаті масових мирних зібрань у формі протесту (у цьому випадку).

На думку Д. Костюка, важливим починанням, яке допомогло визначити рівень розвитку громадянського суспільства в Україні на підставі збору документальних даних й опитування громадян, став проєкт «Визначення Індексу розвитку громадянського суспільства», проведений упродовж 1999–2005 років Міжнародною організацією CIVICUS. За результатами дослідження виявили низку позитивних рис, які характеризують громадянське суспільство в Україні. Це, зокрема, розвиненість правозахисних груп, які інформують громадян щодо стану та способів захисту їхніх прав, і толерантність громадянського суспільства, його схильність до ненасильницьких методів боротьби. Помаранчева революція розвіяла поширений стереотип: дослідження засвідчило доволі високий рівень участі громадян в акціях громадянського суспільства (хоча лише 12 % дорослого населення станом на 2005 рік було охоплене формальними організаціями, 50 % опитаних зізналися, що беруть участь в різноманітних акціях (Kostiuk, 2018). Зазначене демонструє необхідність і важливість систематичного зміцнення інституту мирних зібрань в ієрархії прав і свобод людини та громадянина у світі загалом й Україні зокрема. Виключно цей інститут шляхом кооперації різної кількості громадян здатний продемонструвати значущість громадянської позиції щодо курсу державної політики в позавиборний період.

Водночас найтрагічнішим, однак результативним було проведення мирних акцій протесту восени та взимку 2013–2014 років, що поступово переросли в криваве протистояння з представниками владної верхівки й мали результатом їх делегітимізацію та повалення тоталітарного режиму.

Основною підставою проведення безстрокових мирних зібрань на майдані Незалежності в Києві була відмова 21 листопада 2013 року чинної влади від підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що мало відбутися 28 листопада. Це рішення спричинило обурення громадськості, наслідком якого став протестний рух «Євромайдан», головні події якого відбувалися в Києві ("Ukraina ne pidpysala Uhodu").

Крім цього, одним із факторів було прийняття та підписання низки законів України (від 16 січня 2014 року № 731-VII «Про внесення змін до Закону України "Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань"» ("Zakon Ukrainy", 2014) (що звільняв від кримінальної відповідальності працівників силового блоку, звинувачених у масовому неправомірному застосуванні сили, спеціальних засобів і зброї до мирних протестувальників); від 16 січня 2014 року № 728-VII «Про внесення змін до Закону України "Про внесення зміни до статті 297 Кримінального кодексу України щодо

відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців"» ("Zakon Ukrainy", 2014, No. 728-VII) (що автоматично забезпечив би правоохоронним органам можливість притягнення до відповідальності за повалення пам'ятних знаків і скульптур радянським лідерам) тощо), суттєво обмежили права та свободи людини і громадянина, йшли в розріз із позицією суспільства щодо вектору розвитку української держави, а також суперечили усвідомленим і прийнятим демократичним цінностям українського народу.

Результатом зазначених подій і кроків, що ознаменували становлення інституту права на мирні зібрання як ключового інструменту впливу на український політикум, стало прийняття низки законів України, що відновили права і свободи людини й громадянина та були спрямовані на стабілізацію функціонування правопорядку в суспільстві шляхом недопущення становлення диктатури влади (наприклад, закони України від 28 січня 2014 року № 732-VII «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» (якими було скасовано згадану вище низку антидемократичних нормативно-правових актів, що суттєво обмежували права і свободи людини і громадянина) ("Zakon Ukrainy", 2014, No. 732-VII), а також від 21 лютого 2014 року № 742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» (що визначали перевагу українського Парламенту щодо інституту Президента України, що є традиційним для парламентсько-президентської республіки) ("Zakon Ukrainy", 2014, No. 742-VII), а також інші важливі нормативно-правові акти.

Революція Гідності відіграла визначальну роль в історії України. Події на Майдані сприяли відродженню цінностей свободи. Майдан став епіцентром кардинальних змін у країні, він спрямував Україну на шлях до Європи ("Revoliutsiia Hidnosti"). Із цього приводу І. Коротенко стверджує: «Протестні настрої зими 2013–14 років розпочалися зі студентів. Справжня Революція Гідності, активні фази протистояння розпочалися якраз після побиття студентів на майдані Незалежності. Однак, до того вимоги молоді були простими – євроасоціація. Попри різні економічні сперечання, студенти, громадські активісти та й загалом прості люди вбачали у європейському векторі краще майбутнє. Якщо розбити зимові протести на фази, то умовно студентська була найспокійнішою, мирною, толерантною» (Krotenko, 2015). Ми вважаємо цілком виправданою сакралізацію процесу Революції Гідності, оскільки саме ці події, що реалізовувалися як мирне зібрання внаслідок жорсткої агресії тогочасної влади, продемонстрували світу тоталітарний контекст чинного владного режиму, а водночас незламність українського народу.

Крім цього, А. Киридон акцентував на тому, що Революція Гідності стала маркером і потужним імпульсом процесів у новітній історії України, лакмусом європейської спільноти загалом, що у внутрішньополітичному відношенні внесла істотні корективи в процеси самоідентифікації та творення політичної нації, а також в уявлення про місце України у світі як суб'єкта міжнародних відносин (Kyrydon, 2015, p. 29). Саме стійке бажання українського народу до інтеграції в європейське співтовариство та передбачена міжнародним і національним законодавством можливість реалізації права на мирні зібрання дали змогу вільно висловити свою позицію щодо подальшого вектору державної політики й ідентифікувати українську націю як частину світового європейського співтовариства.

Водночас, позитивно оцінюючи революційні рухи та практику вирішення важливих державницьких питань на мирних зібраннях громадян, В. Степаненко зауважує, що єдиним вирішальним і дієвим важелем подолання пострадянської стагнації в Україні слід визнати активність та тиск громадянського суспільства, підприємницького класу й молоді. Утім навіть такий тиск й активність можуть бути результативними за умов передусім масового суспільного попиту на реформування країни, постійного й ефективного громадського контролю за владою з боку ефективного та дієвого громадянського суспільства (Stepanenko, 2014, p. 81), що, на нашу думку, укотре засвідчує, що право на мирні зібрання і відповідний інститут є основоположними в будь-якому демократичному суспільстві, а систематичне волевиявлення народу України уможливлює формування системи правових цінностей, що ґрунтується на демократичних засадах, дає підстави стверджувати про поступове становлення правової державності та функціонування принципів верховенства права в Україні.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що конституційне право громадян України збиратися мирно, без зброї визначено як один з основоположних демократичних механізмів, що формує фундамент правової державності, слугує для реалізації інших політичних прав і свобод громадян, має бути забезпечене на високому конституційному рівні в будь-якому цивілізованому суспільстві.

Висновки

Отже, на підставі з'ясування поняття та сутності, а також загального огляду системи правових цінностей в Україні, дослідження ролі конституційного права громадян на мирні зібрання у відповідній системі обґрунтовано такі висновки:

1. Питання формування та становлення системи сучасних правових цінностей є найактуальнішим в умовах становлення вітчизняної демократії та утвердження принципів правової державності. Правова система суспільства є суто юридичним явищем, що тісно пов'язане із системою правових цінностей, формується на підставі сформованих багаторічними традиціями й усталеними суспільними (соціальними) практиками.

2. Права і свободи людини й громадянина, що відповідно до Конституції України формують зміст і спрямованість державної політики, мають особливості щодо визначення напряму становлення правової системи як цілісної юридичної категорії та механізму, а також, безпосередньо формуючись унаслідок розвитку системи правових цінностей, впливають на визначення найважливіших прав у суспільстві.

3. На підставі аналізу впливу культури мирних зібрань і реалізації громадянами відповідного права, його становлення в системі сучасних правових цінностей сформульовано висновок, що кожен історичний етап становлення української державності знаменувався масовим зібранням. Українська історія, зокрема історія українського права та правової системи, має декілька яскравих прикладів публічної реалізації права на мирні зібрання громадянами, що привели до реальних юридичних наслідків, а також недопущення узурпації влади й інших протиправних діянь.

4. Крім зазначеного, комплексний аналіз ролі та місця конституційного права на мирні зібрання в системі сучасних правових цінностей насамперед засвідчує, що воно також може слугувати фундаментом для реалізації таких прав, як: право на вільне вираження думки та свободу слова, право на участь в управлінні державними справами, право на повагу до гідності, право на свободу й особисту недоторканість, право на свободу пересування тощо.

REFERENCES

Andrikevyh, N. *Revoliutsiia na hraniti - tse odni z naishchaslyvishykh dniv moho zhyttia [The granite revolution is one of the happiest days of my life].* Retrieved from https://ukrnationalism.com/interview/40-revoliutsiia-na-hraniti-tse-odni-z-naishchaslyvishykh-dniv-moho-zhyttia-viktor-roh.html [in Ukrainian].

Chub, A. (2020). Administratyvno-pravovi harantii realizatsii prava hromadian na myrni zibrannia [Administrative and legal guarantees for the realization of the right of citizens to peaceful assembly]. *Aktualni problemy pravoznavstva, Current issues of jurisprudence, 4(24),* 86-90. doi: https://doi.org/10.35774/app2020.04.086 [in Ukrainian].

Filoretova, M.V. (2020). Spontanne myrne zibrannia: problemy administratyvno-pravovoho rehuliuvannia [Spontaneous peaceful assembly: problems of administrative and legal regulation]. *Naukovi zapysky, Proceedings, 8,* 130-135. doi: https://doi.org/10.36550/2522-9230.2020.8.27 [in Ukrainian].

Filoretova, M.V. (2021). Svoboda myrnykh zibran yak obiekt zakhystu administratyvnymy sudamy [Freedom of peaceful assembly as an object of protection by administrative courts]. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/3e1/dis_Filoretova% 20M.V.pdf [in Ukrainian].

Hrytsenko, I.S. (Eds.). (2015). *Zahalne administratyvne pravo [General administrative law].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Klymenko, O.I. (2014). Konstytutsiine pravo hromadian na myrni zibrannia ta yoho zabezpechennia v Ukraini [Constitutional right of citizens to peaceful assembly and its provision in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Kobrusieva, Ye.A. (2020). Suchasni metodolohichni pidkhody do doslidzhennia prava na myrni zibrannia v Ukraini [Modern methodological approaches to the study of the right to peaceful assembly in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University, 48,* 29-33. doi: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48.6 [in Ukrainian].

Kolodii, A.M. (1998). *Pryntsypy prava Ukrainy [Principles of law of Ukraine].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Koniev, I.Ye. (2019). Konstytutsiini zasady realizatsii prava na myrni zibrannia v suchasnii Ukraini [Constitutional principles of realization of the right to peaceful assembly in modern Ukraine]. *Problemy stanovlennia pravovoi demokratychnoi derzhavy, Problems of formation of a democratic state governed by the rule of law, 4(1),* 45-49. doi: https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.10 [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text [in Ukrainian].

Kostiuk, D.S. (2018). Vplyv "Pomaranchevoi revoliutsii" na rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini (2004-2013 rr.) [The impact of the Orange Revolution on the development of civil society in Ukraine (2004-2013)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky, 29(68), 1,* 19-24. Retrieved from http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/6.pdf [in Ukrainian].

Koziubra, M.I. (Eds.). *Zahalna teoriia prava [General theory of law].* Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

Krotenko, I. *Revoliutsiia hidnosti zavershylasia, ale dosi tryvaie revoliutsiia dukhu [The revolution of dignity is over, but the revolution of the spirit is still going in].* Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/27378477.html [in Ukrainian].

Kyrydon, A.M. (2015). Yevromaidan. Revoliutsiia Hidnosti: prychyny, kharakter, osnovni etapy [Euromaidan. Revolution of Dignity: causes, nature, main stages]. *Istorychna pamiatka, History memory, 33,* 17-32 [in Ukrainian].

Lukianov, D. (2015). Pravova systema yak predmet porivnialno-pravovykh doslidzhen: kharakterystyka za teoriieiu system [Legal system as a subject of comparative law research: characteristics of systems theory]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2(81),* 27-35. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/11299/1/12-16.pdf [in Ukrainian].

Melnyk, R.S. (2015). *Pravo na svobodu myrnykh zibran: teoriia i praktyka [The right to freedom of peaceful assembly: theory and practice].* Kyiv: Vaite. Retrieved from https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/233491.pdf [in Ukrainian].

Miroshnychenko, M.I. (2015). Poniattia "pravova systema Ukrainy" u spivvidnoshenni iz katehoriieiu "pravova systema" v konteksti henezysnoi struktury pravovykh system [The concept of the "legal system of Ukraine" in relation to the category of "legal system" in the context of the genetic structure of legal systems]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal, 4,* 24-27. Retrieved from http://lsej.org.ua/4_2015/6.pdf [in Ukrainian].

Nahrebelnyi, V.P. (2003). Zakonodavcha tekhnika ta efektyvnist pravotvorennia v Ukraini [Legislative technique and efficiency of lawmaking in Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of Kyiv University of Law, 3,* 3-7 [in Ukrainian].

Ofitsynskyi, R. (2005). *Politychnyi rozvytok nezalezhnoi Ukrainy (1991-2004) v aspekti yevropeiskoi identychnosti (na materialakh periodyky Zakhodu) [Political development of independent Ukraine (1991-2004) in the aspect of European identity (on the materials of Western periodicals)].* Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy; Uzhhorod: Hradzha [in Ukrainian].

Ordenov, S.S. (2017). Pravo yak blaho v systemi suspilnykh vidnosyn: sotsialno-filosofske doslidzhennia [Law as a benefit in the system of social relations: socio-philosophical research]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiiynoho universytetu, Bulletin of the National Aviation University, 1(25),* 71-77 [in Ukrainian].

Petryshyn, O.V., Pohrebniak, S.P., & Smorodynskyi, V.S. (2015). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law].* O.V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Pilhun, N.V., & Vinichuk, O.Yu. (2018). Problemy realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Problems of realization and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", Journal of the National University "Ostroh Academy", 1(17),* 1-13. Retrieved from https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18pnvhvu.pdf [in Ukrainian].

Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro politychnu kryzu u derzhavi, shcho vynykla u zviazku z vyboramy Prezydenta Ukrainy": vid 27 lystop. 2004 r. No. 2214-IV [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the political crisis in the state that arose in connection with the election of the President of Ukraine" from November 27, 2004, No. 2214-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2214-15#Text [in Ukrainian].

Postanova Verkhovnoi Rady URSR "Pro rozhliad vymoh studentiv, yaki provodiat holoduvannia v m. Kyievi z 2 zhovtnia 1990 roku": vid 17 zhovt. 1990 r. No. 402-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On consideration of the claims of students who have been on hunger strike in Kyiv since October 2, 1990" from October 17, 1990, No. 402-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=402-12#Text [in Ukrainian].

Revoliutsiia Hidnosti [Revolution of Dignity. Revolution of Dignity]. (n.d.). *maidanmuseum.org.* Retrieved from https://maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-gidnosti [in Ukrainian].

Sambor, M.A. (2020). Osoblyvosti yurydychnoi terminolohii u formuliuvanni poniattia prava na svobodu myrnykh zibran [Features of legal terminology in formulating the concept of the right to freedom of peaceful assembly]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, 1(89),* 33-44. doi: https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.33-44 [in Ukrainian].

Sereda, M.L. (2019). Pravo na myrni zibrannia: teoretychni, praktychni ta porivnialno-pravovi aspekty [The right to peaceful assembly: theoretical, practical and comparative legal aspects]. *Candidates thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Shkarneha, O.S. (2016). Provadzhennia u spravakh shchodo realizatsii prava na myrni zibrannia [Proceedings on the exercise of the right to peaceful assembly]. *Candidates thesis.* Odesa [in Ukrainian].

Stepanenko, V. (2014). Hromadianske suspilstvo i deinstytutsionalizatsiia u postmaidannii Ukraini [Civil society and deinstitutionalization in post-Maidan Ukraine]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin, Ukrainian society: monitoring of social change, 1, 1(15),* 75-84 [in Ukrainian].

Stretovych, V. (1998). Pravova systema Ukrainy: zahalna kharakterystyka suchasnoho etapu formuvannia [Legal system of Ukraine: general characteristics of the current stage of formation]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 1,* 3 [in Ukrainian].

Ukraina ne pidpysala Uhodu pro asotsiatsiiu z YeS [Ukraine has not signed an Association Agreement with the EU]. (n.d.). *www.bbc.com.* Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/11/131129_ukraine_eu_assignment_ek [in Ukrainian].

Vaskovska, O.V. (2007). Konstytutsiine pravo na myrni zbory ta mekhanizm yoho realizatsii v Ukraini [Constitutional right to peaceful assembly and the mechanism of its implementation in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Vlasenko, O.L. (2011). Konstytutsiine pravo hromadian na svobodu zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii [Constitutional right of citizens to freedom of assembly, rallies, marches and demonstrations]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Zahorodniuk, A.H. (2021). Konstytutsiine pravo hromadian na zbory, mitynhy, pokhody i demonstratsii: pytannia teorii ta praktyky [The constitutional right of citizens to gatherings, rallies, marches and demonstrations: issues of theory and practice]. *Candidate's thesis.* Vinnitsa. Retrieved from https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/9958 [in Ukrainian].

Zaichuk, O.V., & Onyshchenko, N.M. (Ed.). (2006). *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [Theory of State and Law. Academic course].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy": vid 21 liut. 2014 r. No. 742-VII [Law of Ukraine "On renewal of certain provisions of the Constitution of Ukraine" from February 21, 2014, No. 742-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro usunennia nehatyvnykh naslidkiv ta nedopushchennia peresliduvannia ta pokarannia osib z pryvodu podii, yaki maly mistse pid chas provedennia myrnykh zibran": vid 16 sich. 2014 r. No. 731-VII [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Elimination of Negative Consequences and Prevention of Persecution and Punishment of Persons in Relation to Events Occurring during Peaceful Assemblies" from January 16, 2014, No. 731-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-18#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zminy do statti 297 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za oskvernennia abo ruinuvannia pamiatnykiv, sporudzhenykh v pamiat tykh, khto borovsia proty natsyzmu v roky Druhoi svitovoi viiny - radianskykh voiniv-vyzvolyteliv, uchasnykiv partyzanskoho rukhu, pidpilnykiv, zhertv natsystskykh peresliduvan, a takozh voiniv-internatsionalistiv ta myrotvortsiv": vid 16 sich. 2014 r. No. 728-VII [Law of Ukraine "On amending Article 297 of the Criminal Code of Ukraine on liability for desecration or destruction of monuments erected in memory of those who fought against Nazism during World War II - Soviet liberators, guerrillas, underground fighters, victims Nazi persecution, as well as internationalist soldiers and peacekeepers" from January 16, 2014, No. 728-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-vii#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakoniv Ukrainy": vid 28 sich. 2014 r. No. 732-VII [Law of Ukraine "On repealing some laws of Ukraine" from January 28, 2014, No. 732-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-18#Text [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Андрікевич Н. Революція на граніті – це одні з найщасливіших днів мого життя. URL: https://ukrnationalism.com/interview/40-revoliutsiia-na-hraniti-tse-odni-z-naishchaslyvishykh-dniv-moho-zhyttia-viktor-roh.html.

Чуб А. Адміністративно-правові гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4 (24). С. 86–90. doi: https://doi.org/10.35774/app2020.04.086.

Філоретова М. В. Спонтанне мирне зібрання: проблеми адміністративно-правового регулювання. *Наукові записки.* 2020. Вип. 8. С. 130–135. (Серія «Право»). doi: https://doi.org/10.36550/2522-9230.2020.8.27.

Філоретова М. В. Свобода мирних зібрань як об'єкт захисту адміністративними судами : дис. … д-ра філософії. Київ, 2021. 251 с. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/3e1/dis_Filoretova%20M.V.pdf.

Загальне адміністративне право: підручник / за заг. ред. І.С. Гриценка. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 568 с.

Клименко О. І. Конституційне право громадян на мирні зібрання та його забезпечення в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2014. 20 с.

Кобрусєва Є. А. Сучасні методологічні підходи до дослідження права на мирні зібрання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2020. № 48. С. 29–33. (Серія «Юриспруденція»). doi: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48.6

Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

Конєв І. Є. Конституційні засади реалізації права на мирні зібрання в сучасній Україні. *Проблеми становлення правової демократичної держави.* 2019. № 4. Ч. 1. С. 45–49. doi: https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.10.

Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

Костюк Д. С. Вплив «Помаранчевої революції» на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004–2013 рр.). Вчені *записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* 2018. Т. 29 (68). № 1. С. 19–24. (Серія «Історичні науки»). URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/6.pdf

Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

Кротенко І. Революція гідності завершилася, але досі триває революція духу. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27378477.html.

Киридон А. М. Євромайдан. Революція Гідності: причини, характер, основні етапи. *Історична пам'ятка.* 2015. Вип. 33. С. 17–32.

Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2015. № 2 (81). С. 27–35. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-27-35.pdf.

Мельник Р. С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. Київ : Ваіте, 2015. 168 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/233491.pdf

Мірошниченко М. І. Поняття «правова система України» у співвідношенні із категорією «правова система» в контексті генезисної структури правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. № 4. С. 24–27. URL: http://lsej.org.ua/4_2015/6.pdf.

Нагребельний В. П. Законодавча техніка та ефективність правотворення в Україні. *Часопис Київського університету права.* 2003. № 3. С. 3–7.

Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). Київ : Ін-т історії України НАН України ; Ужгород : Граджа, 2005. 468 с.

Орденов С. С. Право як благо в системі суспільних відносин: соціально-філософське дослідження. *Вісник Національного авіаційного університету.* 2017. Вип. 1 (25). С. 71–77. (Серія «Філософія. Культурологія»).

Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

Пильгун Н. В., Вінічук О. Ю. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* 2018. № 1 (17). С. 1–13. (Серія «Право»). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18pnvhvu.pdf.

Про політичну кризу у державі, що виникла у зв'язку з виборами Президента України : постанова Верховної Ради України від 27 листоп. 2004 р. № 2214-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2214-15#Text.

Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року : постанова Верховної Ради УРСР від 17 жовт. 1990 р. № 402-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=402-12#Text.

Революція Гідності. URL: https://maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-gidnosti.

Самбор М. А. Особливості юридичної термінології у формулюванні поняття права на свободу мирних зібрань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2020. № 1 (89). С. 33–44. doi: https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.33-44.

Середа М. Л. Право на мирні зібрання: теоретичні, практичні та порівняльно-правові аспекти : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 204 с.

Шкарнега О. С. Провадження у справах щодо реалізації права на мирні зібрання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. 239 с.

Степаненко В. Громадянське суспільство і деінституціоналізація у постмайданній Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* 2014. Т. 1. Вип. 1 (15). С. 75–84.

Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування. *Право України.* 1998. № 1. С. 3.

Україна не підписала Угоду про асоціацію з ЄС. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/11/131129_ukraine_eu_assignment_ek

Васьковська О. В. Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2007. 20 с.

Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 20 с.

Загороднюк А. Г. Конституційне право громадян на збори, мітинги, походи і демонстрації: питання теорії та практики : дис. ... д-ра філософії : 081. Вінниця, 2021. 268 с. URL: https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/9958.

Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21 лют. 2014 р. № 742-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text.

Про внесення змін до Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» : Закон України від 16 січ. 2014 р. № 731-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-18#Text.

Про внесення зміни до статті 297 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців : Закон України від 16 січ. 2014 р. № 728-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-vii#Text.

Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 28 січ. 2014 р. № 732-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-18#Text.

Стаття надійшла до редколегії 28.07.2021

Drozd O. – Doctor of Law, Professor, Acting Head of the Doctoral and Postgraduate Department of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4514-6594;

Romanov M. – Senior Research Fellow of the Department of Public Law Problems Research of the Scientific Institute of Public Law, Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2443-7744

Constitutional Right of Citizens to Peaceful Assemblies in the System of Modern Legal Values

*The **purpose** of the article was to study the place of the constitutional right of citizens to peaceful assembly in the system of modern legal values. The **scientific novelty** of the study is that the article substantiates the place of the constitutional right of citizens to peaceful assembly in the system of modern legal values, clarifies the concept and essence, as well as an overview of the system of legal values in Ukraine. Peaceful assemblies in the relevant system, such a statement is argued, the conclusions to the study are substantiated, based on the formed arguments and available facts. **Conclusions.** The provisions presented in the article form the position that the issue of formation and formation of the system of modern legal values is the most relevant in the formation of national democracy and the establishment of the principles of the rule of law. The legal system of society is a purely legal phenomenon that is closely interconnected with the system of legal values, derives from it and is formed on the basis of long-standing traditions and established social (social) practices. According to the results of the analysis of the influence of the culture of peaceful assemblies and the implementation of the relevant law by citizens and its formation in the system of modern legal values, it was proved that every significant historical stage of Ukrainian statehood was marked by mass assemblies. Ukrainian history, including the history of Ukrainian law and the legal system, is full of several striking examples of public realization of the right to peaceful assembly by citizens, which entailed real legal consequences, as well as prevention of usurpation of power and other illegal acts. citizens' rights.*

Keywords: constitutional law; peaceful assembly; rally; hiking; demonstration; legal values; value; human and civil rights.

УДК 342.3+321.01:351(477) doi: https://doi.org/10.33270/01211214.46

Чижов Д. А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, науковий співробітник Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, м. Київ
ORCID: https: //orcid.org/0000-0002-4843-0670

Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах цифровізації

Мета *статті – на підставі дослідження наукових поглядів, нормативних документів у сфері національної безпеки, забезпечення прав людини, а також цифровізації країни визначити основні напрями державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах цифровізації. Для реалізації цієї мети поставлено такі завдання: навести аргументи щодо актуальності обраної теми для дослідження; схарактеризувати зміст визначених напрямів; обґрунтувати важливість забезпечення державної безпеки та прав людини в умовах цифровізації; визначити взаємозв'язок інформаційної та кібернетичної безпеки на декількох рівнях – безпека особи, суспільства й держави.* ***Методологічне підґрунтя*** *наукової статті становить цілісна й узгоджена система методів, що дала змогу належно проаналізувати предмет дослідження, зокрема використано наукові методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Теоретичним підґрунтям цієї публікації стали праці вітчизняних вчених стосовно забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації, а також виступи державних посадових осіб на спеціальних заходах, присвячених обраній тематиці.* ***Наукова новизна*** *публікації полягає в тому, що на підставі здійсненого аналізу ми виокремили два напрями забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації: 1) забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки в умовах цифровізації; 2) впровадження цифрової трансформації Збройних сил і забезпечення інформаційної безпеки. Водночас обґрунтовано, що таких напрямів можна визначити більше, однак, з огляду на обмежений обсяг дослідження, інші напрями стануть предметом подальших наукових пошуків.* ***Висновки.*** *Доведено, що інформаційну безпеку слід розглядати одночасно з кібернетичною. Їх симбіоз може бути представлено на трьох рівнях: безпека держави, безпека суспільства, безпека особи. У статті акцентовано, що слід поставити на найвищий щабель інформаційну й кібернетичну безпеку особи: її забезпечення стане підґрунтям для інформаційної безпеки суспільства та держави загалом. Обґрунтовано, що забезпечення кібербезпеки переходить на новий рівень – загальнодержавний, а також із цивільної сфери – в оборонну.*

Ключові слова: цифровізація; забезпечення прав людини; національна безпека; кібернетична безпека; кібератака; безпека й оборона; агресія.

Вступ

Питання забезпечення державної безпеки стало центром уваги з боку представників влади, суспільства й міжнародної спільноти. Важливе значення має забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах агресії Російської Федерації. Політика у сфері національної безпеки завжди потребувала посиленої уваги з боку держави та громадянського суспільства, і нині це питання стало ще актуальнішим. Зазначене пов'язано з конфліктом на Сході країни, розвитком цифрових технологій, появою нових загроз інформаційного спрямування, посиленням ризику кібератак тощо.

11–13 травня 2021 року в межах Всеукраїнського форуму «Україна 30. Безпека країни» ("Bezpeka krainy") було обговорено низку ключових питань у сфері національної безпеки: проведення суспільно значущого діалогу з питань національної безпеки з представниками стратегічних партнерів держави; визначення першочергових завдань у проведенні реформ і розвитку сил, секторів й індустрій, що пов'язані із забезпеченням безпеки в Україні; розгляд теми інформаційної та кібербезпеки, а також заходів, необхідних для їх посилення, зокрема створення сил кібероборони тощо.

Про наукову затребуваність обраної проблематики засвідчує значний обсяг наукових досліджень, що безпосередньо чи опосередковано висвітлюють питання державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації. Фактично можна виокремити три основні напрями, за якими здійснюють наукові пошуки: 1) державна політика у сфері національної безпеки; 2) забезпечення прав людини як один із факторів забезпечення національної безпеки; 3) цифровізація та її вплив на забезпечення прав людини й національну безпеку. Водночас детального дослідження стосовно державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації досі не здійснено. Зокрема, І. Доронін розглянув питання цифрового розвитку й національної безпеки в контексті правових проблем (Doronin, 2019), а також присвятив дисертаційну роботу на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук теоретико-правовому дослі-

© Чижов Д. А., 2021

дженню національної безпеки України в інформаційну епоху (Doronin, 2020). О. Пищуліна проаналізувала сучасний етап світового економічного та соціального розвитку, що вирізняється істотним впливом цифровізації, визначила головні детермінанти й підстави розвитку цифрової економіки в Україні, а також готовності країни до запровадження та використання цифрових технологій (як з позиції постачальників, так і з позиції споживачів цифрових послуг), проаналізувала потенційні ризики та загрози цифровізації в Україні та світі (Pyshchulina, 2020). Наукове розроблення питання національної безпеки здійснює В. Смолянюк, який дослідив системні засади національної безпеки України (Smolianiuk, 2018). С. Дроботов присвятив дослідження конституційно-правовому забезпеченню національної безпеки в Україні (Drobotov, 2020). О. Кубецька, Т. Остапенко, Я. Палешко визначили умови забезпечення національної безпеки держави (Kubetska, Ostapenko, & Paleshko, 2020). П. Бугуцький досліджував теоретичні основи становлення та розвитку права національної безпеки України (Buhutskyi, 2020). Аналіз цих наукових праць засвідчує, що досі не здійснено цілісного, комплексного дослідження державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації. Деякі питання цього напряму наукових досліджень пропонуємо розглянути в межах цієї статті.

Мета і завдання дослідження

Мета публікації – на підставі дослідження наукових поглядів, нормативних документів у сфері національної безпеки, забезпечення прав людини, а також цифровізації країни визначити основні напрями державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації.

Для реалізації цієї мети поставлено такі завдання:

– навести аргументи щодо актуальності обраної теми для дослідження;

– обґрунтувати важливість забезпечення державної безпеки та прав людини в умовах цифровізації;

– схарактеризувати зміст окреслених напрямів;

– визначити взаємозв'язок інформаційної та кібернетичної безпеки на декількох рівнях – безпека особи, суспільства й держави.

Виклад основного матеріалу

Слід розпочати з того, що права кожної людини слід вважати захищеними, а її інтереси забезпеченими тільки в умовах, коли безпеці країни нічого не загрожує. Складно уявити ситуацію, за якою держава, безпека якої постійно знаходиться під загрозою, зможе звітувати про повноцінний захист прав своїх громадян.

У ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю визначено людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. На нашу думку, це означає також і забезпечення безпеки загалом, тобто національної безпеки.

У ст. 17 Основного Закону закріплено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Під час виступу на Всеукраїнському форумі «Україна 30. Безпека країни» Президент України – Верховний головнокомандувач ЗСУ В. Зеленський ("Volodymyr Zelenskyi") акцентував на важливості безпеки для держави. Разом зі свободою та справедливістю безпека належить до найважливіших для українців цінностей. В умовах російської агресії в суспільстві не залишилося сумнівів: безпека – це головна умова існування держави та її незалежності. Одним з головних пунктів програми є безпека людини та країни. Її забезпечення як невід'ємного елементу складної соціальної системи з усіма її потребами, інтересами, можливостями є основою політики національної безпеки України. Це вкотре засвідчує взаємозв'язок і взаємообумовленість безпеки людини й безпеки держави.

У межах дослідження слід також сформулювати визначення національної безпеки України. У Законі України «Про національну безпеку України» її потлумачено як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» ("Zakon Ukrainy", 2018). Вичерпного переліку об'єктів, що підлягають охороні як об'єкти національної безпеки, немає. Отже, об'єктами національної безпеки є всі сфери суспільного життя: життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, їх захист від зовнішніх і внутрішніх загроз. Науковці стверджують, що тріаду об'єктів національної безпеки держави становлять безпека особи, суспільства та держави (Dosenko & Shevchenko, 2021, p. 132).

Дослідження наукових і нормативних джерел за аналізованою тематикою надало можливість виокремити декілька напрямів наукового пошуку:

1) забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки в умовах цифровізації;

2) впровадження цифрової трансформації Збройних сил і забезпечення інформаційної безпеки.

Зауважимо, що таких напрямів значно більше. Однак, з огляду на обмежений обсяг дослідження, вони стануть предметом подальших наукових пошуків.

Пропонуємо детально розглянути окреслені напрями:

1) забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки в умовах цифровізації. Цифровізація проникає в усі сфери людської життєдіяльності. Україна стала першою країною у світі, в якій цифрові паспорти в смартфоні стали повними юридичними аналогами звичайних документів. У вересні 2021 року Україна започаткувала процес входження в режим «без паперу»: державні органи не матимуть права вимагати паперові документи, якщо необхідна інформація вже є в реєстрах (Fedorov, 2021). Також слід зазначити і про інші цифрові сервіси: еМалятко – комплексна послуга для батьків новонароджених. За однією заявою, поданою онлайн, можна зареєструвати народження дитини й отримати до 9-ти державних послуг від різних органів влади, потрібних одразу після народження дитини; eCase – система оптимізації досудового розслідування антикорупційних органів України, яка інтегрована з Єдиним реєстром досудових розслідувань і системами судових органів, що дасть змогу НАБУ, САП та ВАКС взаємодіяти онлайн.

За таких умов питання забезпечення інформаційної безпеки стає дедалі актуальнішим: мають бути надійно захищені бази даних відомостей щодо громадян, бази даних держателів таких даних, результати отримання певних послуг за допомогою інтернет звернень тощо. На ці питання спрямовують свою увагу спеціально уповноважені службові особи. Зокрема, у межах Всеукраїнського форуму «Україна 30. Безпека країни» заступник голови Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України зауважимо, що «інформаційна безпека в контексті національної безпеки носить дуальний характер. По-перше, інформаційна безпека спрямована на те, щоб захистити збалансований інтерес в інформаційній сфері людини, особистості, громадянина, держави та суспільства. Є баланс в інформаційній сфері усіх стейкхолдерів. Цей баланс необхідно захищати й забезпечувати його. З іншого боку, об'єктом інформаційної безпеки є інформаційна інфраструктура, яка забезпечує надання інформаційного ресурсу, технології, за допомогою яких формуються цифрова держава сьогодні, цифрова економіка, цифрове суспільство. Також реалізуються відповідні процеси: цифрова демократія, цифрове голосування. Тобто в нас є дуальність: інтереси, зокрема захист психологічного та іншого впливу на свідомість окремого громадянина або суспільства, а з іншої сторони – об'єкт суто технічного характеру. Виходячи з цього, у нас формується відповідний пул або множина спроможностей, розвиваючи які, ми можемо оцінити стан інформаційної безпеки держави» ("Yak Ukraina protydiie").

Ми вважаємо, що інформаційну безпеку слід розглядати разом з кібернетичною. Було подано проєкт Закону України «Про кібернетичну безпеку України», тож кібернетичною безпекою пропонується вважати стан захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі. Кібернетичний простір – середовище, утворене організованою сукупністю інформаційних процесів на підставі взаємопоєднаних за єдиними принципами та правилами інформаційних, телекомунікаційних й інформаційно-телекомунікаційних систем ("Proekt Zakonu", 2013).

З огляду на процес цифровізації, вбачається, що інформаційна безпека може бути забезпечена в повному обсязі тільки у випадку забезпечення кібербезпеки. Їх симбіоз може бути представлений на трьох рівнях: безпека держави, безпека суспільства, безпека особи. Вбачається, що безпека особи, суспільства й держави може забезпечуватися як на національному, регіональному, так і міжнародному рівнях. На наше переконання, слід поставити на найвищий щабель інформаційну та кібернетичну безпеку особи. Її забезпечення стане підґрунтям забезпечення інформаційної безпеки суспільства й держави загалом.

Важливість забезпечення кібербезпеки можна довести такими аргументами. Зокрема, від вірусу Petya у світі постраждало понад 60 країн. Збитки від атаки вірусу оцінили у 8 млрд доларів. Україна за півгодини втратила 10 млрд гривень ("Zbytky vid ataky"). 2017 року «Укрпошта» зазнала 100-мільйонних збитків через вірус Petya ("U 2017 rotsi", 2018).

Варто також нагадати про ситуацію з витоком персональних даних громадян із цифрового державного сервісу додатка «Дія». 12 травня минулого року слідчі Головного слідчого управління Національної поліції України розпочали кримінальне провадження за ч. 2 ст. 361 КК України. Роботу ресурсу, який протиправно розповсюджував персональні дані громадян, оперативно заблоковано. Згодом на офіційних сайтах з'явилася інформація, що дані не підтвердилися, у межах досудового розслідування встановлено, що інформація, поширена в соціальних мережах, зокрема і в телеграм-каналах, має ознаки фрагментарних наборів даних, скомпільованих із різних джерел і ресурсів, зокрема відкриту інформацію з реєстрів ("Informatsiia shchodo vytoku"). Зазначене засвідчує важливість створення надійної системи захисту інформаційних даних громадян і високу

загрозу національній безпеці у випадку їх несанкціонованого розповсюдження.

Вбачається, що наразі в умовах протидії агресії Російської Федерації вкрай складним є завдання ефективного забезпечення інформаційної безпеки громадян. Тому важливо, щоб інформаційна та кібернетична безпека була забезпечена на державному рівні, з огляду на зовнішні загрози сьогодення;

2) упровадження цифрової трансформації Збройних сил і забезпечення інформаційної безпеки. У вересні 2021 року Президент України В. Зеленський ("Volodymyr Zelenskyi") затвердив Стратегічний оборонний бюлетень України, у якому одним із пріоритетів визначено цифрову трансформацію Збройних сил і забезпечення інформаційної безпеки. За результатами реалізації воєнної політики України, сили оборони відповідатимуть вимогам ведення всеохопної оборони України й будуть: побудовані на національних і євроатлантичних цінностях; взаємосумісні з відповідними структурами держав – членів НАТО; спроможні забезпечити оборону території України в межах державного кордону, ведення *протиборства в інформаційному просторі, кіберпросторі як складовій інформаційного простору* з використанням потенціалу держави й суспільства, застосуванням для відсічі збройної агресії всіх можливих форм і способів ведення збройної боротьби з дотриманням принципів і норм міжнародного права (п. 2.5) ("Ukaz Prezydenta", 2021). Викладене дає підстави стверджувати, що забезпечення кібербезпеки виходить на новий рівень – загальнодержавний, а також із цивільної сфери – в оборонну.

Слід також зауважити, що цей розвиток є «новим» для нашої держави й наразі знаходиться фактично на стадії розроблення нормативного підґрунтя. Ці нормативні акти своєю чергою стануть підґрунтям для подальшого розвитку системи забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки країни загалом і кожного громадянина.

Наукова новизна

У межах здійсненого дослідження обґрунтовано, що питання забезпечення державної безпеки є головним у нашій державі протягом тривалого часу. Ми пов'язуємо це з конфліктом на Сході країни, розвитком цифрових технологій та підвищенням ризику кібератак тощо.

Як обґрунтування своєчасності дослідження обраної проблематики зазначено про проведення Всеукраїнського форуму «Україна 30. Безпека країни», на якому обговорено низку ключових питань у сфері національної безпеки, затвердження Стратегічного оборонного бюлетеня України, одним із пріоритетів у якому визначено цифрову трансформацію Збройних сил і забезпечення інформаційної безпеки, а також на низку сучасних наукових розробок у цій сфері.

На підставі здійсненого аналізу виокремлено два напрями наукового пошуку для висвітлення теми статті:

1) забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки в умовах цифровізації;

2) упровадження цифрової трансформації Збройних сил і забезпечення інформаційної безпеки.

Висновки

У статті обґрунтовано позицію, згідно з якою в сучасних умовах цифрової трансформації питання забезпечення інформаційної безпеки стає дедалі актуальнішим: мають бути надійно захищені бази даних відомостей щодо громадян, бази даних держателів таких даних, результати отримання певних послуг за допомогою інтернет звернень тощо. Доведено, що інформаційну безпеку слід розглядати одночасно з кібернетичною. Їх симбіоз може бути представлений на трьох рівнях: безпека держави, безпека суспільства, безпека особи. На наше переконання, слід поставити на найвищий щабель інформаційну та кібернетичну безпеку особи. Її забезпечення стане підґрунтям забезпечення інформаційної безпеки суспільства й держави загалом. Здійснене дослідження дало підстави стверджувати, що забезпечення кібербезпеки переходить на новий рівень – загальнодержавний, а також із цивільної сфери – в оборонну. Таке твердження ґрунтується на прийнятті нових нормативно-правових актів за цим напрямом, зокрема Стратегічного оборонного бюлетеня України, одним із пріоритетів у якому визначено цифрову трансформацію Збройних сил і забезпечення інформаційної безпеки.

REFERENCES

Bezpeka krainy [Country security]. *Sait "Vseukrainskyi Forum: Ukraina 30", Site "All-Ukrainian Forum: Ukraine 30".* Retrieved from https://ukraine30.com/national_security/ [in Ukrainian].

Buhutskyi, P.P. (2020). Teoretychni osnovy stanovlennia i rozvytku prava natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical bases of formation and development of the law of national security of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Doronin, I.M. (2019). Tsyfrovyi rozvytok ta natsionalna bezpeka u konteksti pravovykh problem [Digital development and national security in the context of legal issues]. *Informatsiia i pravo, Information and law, 1(28),* 29-36. doi: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221305 [in Ukrainian].

Doronin, I.M. (2020). Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: teoretyko-pravove doslidzhennia [National security of Ukraine in the information age: theoretical and legal research]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Dosenko, S.D., & Shevchenko, T.O. (2021). Prava ta svobody liudyny i hromadianyna yak element systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Rights and freedoms of man and citizen as an element of the system of national security]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava, Scientific Notes of Lviv University of Business and Law, 29*, 127-133. doi: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.563641 [in Ukrainian].

Drobotov, S.A. (2020). Konstytutsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v ukraini [Constitutional and legal support of national security in Ukraine]. *Science Rise: Juridical Science, 2(12),* 24-29. doi: https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210858 [in Ukrainian].

Fedorov, M. (2021). *Ukraina - persha derzhava svitu, v yakii tsyfrovi pasporty u smartfoni staly povnymy yurydychnymy analohamy zvychainykh dokumentiv [Ukraine is the first country in the world in which digital passports in smartphones have become complete legal analogues of ordinary documents].* Retrieved from https://thedigital.gov.ua/news/mikhaylo-fedorov-ukraina-persha-derzhava-svitu-v-yakiy-tsifrovi-pasporti-u-smartfoni-stali-povnimi-yuridichnimi-analogami-zvichaynikh-dokumentiv [in Ukrainian].

Informatsiia shchodo vytoku personalnykh danykh hromadian iz tsyfrovoho derzhavnoho servisu dodatku "Diia" ne pidtverdylasia [Information on the leakage of personal data of citizens from the digital state service of the application "Action" has not been confirmed]. *Sait "Uriadovyi portal", Site "Government portal".* Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/informaciya-shchodo-vitoku-personalnih-danih-gromadyan-iz-cifrovogo-derzhavnogo-servisu-dodatku-diya-ne-pidtverdilasya-nacpoliciya [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 30,* 141 [in Ukrainian].

Kubetska, O., Ostapenko, T., & Paleshko, Ya. (2020). Umovy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy [Conditions for ensuring national security of the state]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2*, 321-327. doi: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-321-327 [in Ukrainian].

Proekt Zakonu Ukrainy "Pro kibernetychnu bezpeku Ukrainy": vid 4 cherv. 2013 r. No. 2207a [Draft Law of Ukraine "On Cyber Security of Ukraine" from June 4, 2013, No. 2207a]. (n.d.). *ips.ligazakon.net.* Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/JG1PBA0A [in Ukrainian].

Pyshchulina, O. (2020*). Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty [Digital economy: trends, risks and social determinants].* Kyiv: Zapovit. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf [in Ukrainian].

Smolianiuk, V.F. (2018). Systemni zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Systemic principles of national security of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine", 2(37),* 107-126 [in Ukrainian].

U 2017 rotsi "Ukrposhta" zaznala 100-milionnykh zbytkiv cherez virus Petya [In 2017 "Ukrposhta" suffered 100 million in losses due to the Petya virus]. (2018). *Sait "Ekonomichna pravda", Site "Economic truth".* Retrieved from https://www.epravda.com.ua/news/2018/04/24/636312/ [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku "Pro Stratehichnyi oboronnyi biuleten Ukrainy": vid 17 veres. 2021 r. No. 473/2021 [Decree of the President of Ukraine from August 20, 2021 "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine" from September 17, 2021, No. 473/2021]. (n.d.). *www.president.gov.ua.* Retrieved from https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121 [in Ukrainian].

Volodymyr Zelenskyi vidkryv Vseukrainskyi Forum "Ukraina 30. Bezpeka krainy" [Volodymyr Zelensky opened the All-Ukrainian Forum "Ukraine 30. Country Security"]. *Sait "Vseukrainskyi Forum: Ukraina 30", Site "All-Ukrainian Forum: Ukraine 30".* Retrieved from https://drive.google.com/drive/u/1/folders/14shchqt3g6PfIUIvWhzCi9FmULvwIWw8 [in Ukrainian].

Yak Ukraina protydiie dezinformatsii: pidsumky tretoi sesii Vseukrainskoho Forumu "Ukraina 30. Bezpeka krainy" [How Ukraine counteracts disinformation: the results of the third session of the All-Ukrainian Forum "Ukraine 30. Country Security"]. *Sait "Vseukrainskyi Forum: Ukraina 30", Site "All-Ukrainian Forum: Ukraine 30".* Retrieved from https://docs.google.com/document/d/100og15keak3HWfGAiNA2egRXU3R16xpjxsn6eKmQIN8/edit [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy": vid 21 cherv. 2018 r. No. 2469-VIII [Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" from June 21, 2018, No. 2469-VIII]. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine, 31,* 241 [in Ukrainian].

Zbytky vid ataky virusu Petya. A u sviti siahaiut 8 miliardiv dolariv - ekspert [The damage from the attack of the Petya.A virus in the world reaches 8 billion dollars - expert]. *Site "UNIAN".* Retrieved from https://www.unian.ua/science/2003241-zbitki-vid-ataki-virusu-petyaa-syagayut-8-milyardiv-dolariv-ekspert.html [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Безпека країни. *Всеукраїнський Форум: Україна 30* : [вебсайт]. URL: https://ukraine30.com/national_security.

Бугуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 40 с.

Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право.* 2019. № 1 (28). С. 29–36. doi: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221305.

Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 39 с.

Досенко С. Д., Шевченко Т. О. Права та свободи людини і громадянина як елемент системи забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2021. № 29. С. 127–133. doi: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.563641.

Дроботов С. А. Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в україні. *Science Rise: Juridical Science.* 2020. № 2 (12). С. 24–29. doi: https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210858.

Федоров М. Україна – перша держава світу, в якій цифрові паспорти у смартфоні стали повними юридичними аналогами звичайних документів. URL: https://thedigital.gov.ua/news/mikhaylo-fedorov-ukraina-persha-derzhava-svitu-v-yakiy-tsifrovi-pasporti-u-smartfoni-stali-povnimi-yuridichnimi-analogami-zvichaynikh-dokumentiv.

Інформація щодо витоку персональних даних громадян із цифрового державного сервісу додатку «Дія» не підтвердилася. *Урядовий портал* : [вебпортал]. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/informaciya-shchodo-vitoku-personalnih-danih-gromadyan-iz-cifrovogo-derzhavnogo-servisu-dodatku-diya-ne-pidtverdilasya-nacpoliciya.

Конституція України : Закон України від 28 черв. 19996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

Кубецька О., Остапенко Т., Палешко Я. Умови забезпечення національної безпеки держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2020. № 2. С. 321–327. doi: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-321-327.

Про кібернетичну безпеку України : проект Закону України від 4 черв. 2013 р. № 2207а. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JG1PBA0A.

Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ : Заповіт, 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.

Смолянюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2018. № 2 (37). С. 107–126.

У 2017 році «Укрпошта» зазнала 100-мільйонних збитків через вірус Petya. *Економічна правда* : [вебсайт]. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2018/04/24/636312/.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : Указ Президента України від 17 верес. 2021 р. № 473/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121.

Володимир Зеленський відкрив Всеукраїнський Форум «Україна 30. Безпека країни». *Всеукраїнський Форум: Україна 30* : [вебсайт]. URL: https://drive.google.com/drive/u/1/folders/14shchqt3g6PfIUIvWhzCi9FmULvwlWw8.

Як Україна протидіє дезінформації: підсумки третьої сесії Всеукраїнського Форуму «Україна 30. Безпека країни». *Всеукраїнський Форум: Україна 30* : [вебсайт]. URL: https://docs.google.com/document/d/100og15keak3HWfGAiNA2egRXU3R16xpjxsn6eKmQIN8/edit.

Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Офіційний вісник України.* 2018. № 31. Ст. 241.

Збитки від атаки вірусу Petya. А у світі сягають 8 мільярдів доларів – експерт. *UNIAN* : [вебсайт]. URL: https://www.unian.ua/science/2003241-zbitki-vid-ataki-virusu-petyaa-syagayut-8-milyardiv-dolariv-ekspert.html.

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2021

Chyzhov D. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Research Fellow of the Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: https: //orcid.org/0000-0002-4843-0670

State Policy of Human Rights in the Field of National Security in the context of Digitalization

*The **purpose** of the article is to determine the main directions of the state policy of human rights in the field of national security in the conditions of digitalization development on the basis of research of scientific views, normative documents in the field of national security, human rights, as well as digitalization of the country. To achieve this goal, the following tasks are set: to provide arguments for the relevance of the chosen topic for research; describe the content of certain areas; provide justification for the importance of ensuring state security and human rights in the context of digitalization; to determine the relationship between information and cyber security at several levels – the security of the individual, society and the state. The **methodological basis** of the scientific article is a holistic and coherent system of methods, which allowed to properly analyze the subject of research, in particular, used scientific methods of analysis, synthesis, induction and deduction. The theoretical basis of this publication were the works of domestic scholars on human rights in the field of national security in the development of digitalization, as well as the speeches of government officials at special events on selected topics. The **scientific novelty** of the publication is that on the basis of the analysis we distinguish two areas of human rights in the field of national security in the development of digitalization: 1) information security as a component of national security in the context of digitalization; 2) introduction of digital transformation of the Armed Forces and ensuring information security. At the same time, it is substantiated that such areas can be identified more than 2, but given the limited scope of research, other areas will be the subject of further research. **Conclusions.** It is argued that information security should be considered in conjunction with cyber security. In this case, their symbiosis can be represented at three levels: security of the state, security of society, security of the person. The article emphasizes that the information and cyber security of a person should be put on the highest level: its provision will become the basis for ensuring the information security of society and the state as a whole. It is substantiated that the provision of cybersecurity reaches a new level – national, as well as from the civil sphere – in defense.*

Keywords: digitalization; human rights; national security; cyber security; cyber attack; security and defense; aggression.

УДК 340.111.5 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.53

Катеринюк В. В. – аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, старший детектив – заступник керівника відділу детективів Національного антикорупційного бюро України, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6750-4233

Характеристика правового інституту та правовідносин конфіденційного співробітництва

Конфіденційне співробітництво є окремим міжгалузевим правовим інститутом й окремим видом процесуально-правових відносин між уповноваженими працівниками органів державної влади та фізичними особами, які з ними співпрацюють. Відповідно до ст. 19 Конституції України, такі відносини та діяльність цих органів повинні бути врегульовані законами України. Однак інститут конфіденційного співробітництва в законодавстві недостатньо унормований, немає визначення основних понять, а наявні норми права містяться в різних законах і лише фрагментарно регулюють відповідні правовідносини, що ускладнює їх розуміння, дослідження та використання. ***Метою*** *статті є загальноправовий аналіз інституту конфіденційного співробітництва та відповідних правовідносин; визначення його понять, принципів, суб'єктів, об'єкта й змісту в контексті діяльності Національного антикорупційного бюро України.* ***Методологія.*** *Під час написання статті застосовано загальнонаукові методи: системного аналізу, аналогії та порівняння; загальноправові методи: порівняльно-правовий, формально-юридичний, логіко-юридичний. Проаналізовано стан наукового дослідження та чинне законодавство України, яке регулює відповідні правовідносини, здійснено порівняння його окремих норм. Визначено основні юридичні терміни з досліджуваної тематики. Здійснено системний аналіз правового інституту та правовідносин конфіденційного співробітництва як із суто доктринальної позиції, так і на прикладі діяльності правоохоронного органу. З'ясовано окремі ознаки та характеристики відповідних інституту й відносин. Результати дослідження узагальнено, конкретизовано та викладено у формі тверджень та висновків, тому їх можна використовувати і в інших наукових дослідженнях, вони мають як наукову, так і практичну цінність.* ***Наукова новизна*** *дослідження полягає в тому, що у відкритих джерелах конфіденційне співробітництво вперше системно розглянуто як окремий правовий інститут і вид правовідносин; визначено понятійно-категоріальний апарат, принципи, суб'єкти, об'єкт та зміст, зокрема детально досліджено права, обов'язки, відповідальність і гарантії як уповноважених працівників, так і конфідентів. Уперше досліджено питання функціонування інституту конфіденційного співробітництва в Національному бюро, яке має певні особливості й відмінності, порівняно з іншими правоохоронними органами. Результати дослідження може бути використано також з метою підвищення рівня обізнаності практичних працівників, юридичної спільноти й населення з окресленого питання, а також у нормотворчості.* ***Висновки.*** *Інститут конфіденційного співробітництва має бути детально законодавчо врегульований, оскільки він пов'язаний із правоохоронною діяльністю державних органів і ризиком порушення конституційних прав й інтересів людини. Унормування правового інституту та правовідносин не становить загрозу розкриття форм і методів проведення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, водночас надає правової визначеності, а також гарантує дотримання державою принципів законності, верховенства права, дотримання прав і свобод людини. Загалом відповідні правовідносини мають бути врегульовані в межах оперативно-розшукового права та закріплені в одному законодавчому акті – Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якому повинні бути визначені основні поняття, суб'єкти та їхні права, обов'язки, відповідальність і гарантії. Також слід усунути колізії з іншими нормами права, зокрема тими, які регулюють інститут викривачів.*

Ключові слова: конфіденційне співробітництво; негласне співробітництво; конфідент; викривач; корупція; Covert Human Intelligence Sources (CHIS); Confidential Informant (CI).

Вступ

Корупція як соціальне явище є однією з основних проблем сучасного українського суспільства. Свідченням цього є посилена увага громадян до процесу очищення влади від корупції. Увагу на зрушення України в цьому напрямі спрямовують також і -міжнародні організації: Європейська комісія, Європейський парламент, Рада Європейського Союзу, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку, Європейське управління з питань запобігання зловживанням і шахрайству тощо.

Одним із найефективніших правових інститутів у боротьбі з організованою злочинністю та протидією корупції з огляду на їх прихований (латентний) характер є інститут конфіденційного співробітництва. Дієвість використання послуг конфідентів у боротьбі зі злочинністю підтверджено, зокрема, емпіричними дослідженнями, проведеними М. Л. Грібовим і О. І. Козаченком (Hribov, & Kozachenko, 2019), за результатами яких 78,5 % опитаних оперативних працівників вважають конфіденційне співробітництво основним

© Катеринюк В. В., 2021

інструментом попередження та виявлення злочинів, а 71,5 % і 68 % відповідно оперативних працівників та слідчих – розслідування злочинів.

Важливість співпраці правоохоронних органів із громадянами в питаннях протидії злочинності підтверджена міжнародним досвідом, передусім розвинутих країн Північної Америки та Європи, який досліджували у своїх роботах Є. Є. Гречин, О. І. Козаченко, В. В. Матвійчук, І. І. Мусієнко, Д. Й. Никифорчук, А. В. Савченко (Savchenko, Matviichuk, & Nykyforchuk, 2004; Musiienko, & Hrechyn, 2016; Kozachenko, 2018) та ін. Зазначене засвідчує справді універсальний характер такої співпраці незалежно від правових систем, національної культури та політичних режимів. Відмінності ж полягають у визначенні: рівнів законодавчого забезпечення конфіденційного співробітництва (на рівні законів, кодексів практик, підзаконних нормативно-правових актів); суб'єктів, які мають право на відповідну діяльність; осіб, з якими можна чи, навпаки, заборонено встановлювати відповідні відносини; меж конфіденційного співробітництва (залежно від дозволеної пасивної чи активної ролі конфідента й мети такої співпраці); особливостей документування (надання дозволів на залучення певних осіб загалом і для виконання конкретних завдань, оформлення результатів співпраці, процесуальне закріплення доказів тощо); можливостей використання як доказу відомостей, здобутих конфідентом.

У зв'язку з доведеною національним і міжнародним досвідом дієвістю конфіденційного співробітництва, передусім з питань протидії латентним видам злочинів, є актуальним дослідження цього інституту в контексті діяльності Національного бюро, на яке покладено функції попередження, виявлення, розкриття, розслідування корупційних злочинів і запобігання вчиненню нових. Таке дослідження слід розпочинати із загальноправового аналізу, тобто з теоретичної частини, якій приділяють недостатню увагу, можливо, у зв'язку з тим, що в оперативно-розшуковій науці акцентують саме на її практичному аспекті.

Питання конфіденційного співробітництва в контексті діяльності правоохоронних органів й органів досудового розслідування досліджується не вперше. Зокрема, у роботі Д. В. Талалая, С. М. Салтикова (Talalai, & Saltykov, 2020) розглянуто співвідношення конфіденційного співробітництва з негласними слідчими (розшуковими) діями. Слушним видається висновок про те, що конфіденційне співробітництво не є окремою слідчою чи процесуальною дією, а поняття конфіденційного співробітництва значно ширше за процесуальну діяльність слідчого чи оперативного працівника. Однак для того, щоб визначити істинні відмінності конфіденційного співробітництва від процесуальної діяльності, необхідно з'ясувати його правовий зміст.

У КПК України 1960 року ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012) не було норм, які регулювали б конфіденційне співробітництво та негласні слідчі (розшукові) дії. Ці новели з'явилися 2012 року у зв'язку з прийняттям нової редакції Кодексу ("Kryminalno-protsesualnyi kodeks", 1960). Питання використання конфіденційного співробітництва врегульовано в ст. 275 та частково в ст. 272 цього Кодексу. Зазначенні статті законодавець розмістив у третьому параграфі «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій» глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії». І саме це спричинило ототожнення окремими правниками, суддями, практичними працівниками, адвокатами конфіденційного співробітництва з окремим видом негласних слідчих (розшукових) дій. Така ситуація стала можливою, зокрема, через недостатнє наукове дослідження та передусім недостатнє висвітлення у відкритих наукових джерелах правового змісту конфіденційного співробітництва й відповідної діяльності правоохоронних органів, яка традиційно мала та має прихований характер.

Можна констатувати, що з інституту конфіденційного (негласного) співробітництва поступово знімають надмірну таємничість, у деяких актах законодавства з'являються норми, які частково врегульовують ці та пов'язані з ними правовідносини. Крім цього, у законодавстві запроваджено інститут викривачів корупції, який є кроком уперед у питанні забезпечення безпеки, правового й соціального захисту осіб, що повідомляють про корупцію та сприяють розслідуванню. Водночас інститут викривачів не враховує окремі ключові засади та принципи інституту конфіденційного співробітництва й оперативно-розшукової діяльності, зокрема такі, як конфіденційність, конспірація, доцільність, плановість тощо. Це свідчить про певну конкуренцію інститутів і потребує окремого наукового дослідження.

У зв'язку з недосконалістю законодавства, що регулює відносини конфіденційного співробітництва, проблематика інституту конфіденційного співробітництва актуалізує необхідність додаткового наукового вивчення та розроблення пропозицій і рекомендацій щодо його нормативного вдосконалення. Також залишаються актуальними й потребують додаткового аналізу питання складу та принципів правовідносин конфіденційного спів робітництва.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї публікації є системний загальноправовий аналіз і характеристика правовідносин, які виникають унаслідок конфіденційного співробітництва між працівниками правоохоронних органів та фізичними особами, на прикладі Національного

бюро, а також правового інституту, який має регулювати відповідні відносини. Досягнення цієї мети стане важливим аргументом у дискусії щодо необхідності законодавчого врегулювання цих відносин і дасть змогу як нормотворцям, так і практичним працівникам осягнути обсяг відносин, що необхідно врегулювати.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: 1) проаналізовано чинне законодавство України й наукові праці з порушеної тематики, передусім ті, у яких досліджено міжнародний досвід; 2) визначено основні поняття, надано характеристику правовому інституту конфіденційного співробітництва й відповідним правовідносинам; 3) визначено принципи, суб'єкти, об'єкт і зміст цих правовідносин; 4) підсумовано результати дослідження.

Виклад основного матеріалу

У різні роки питанню конфіденційного та негласного співробітництва свої наукові праці присвячували такі вітчизняні вчені: С. В. Албул, Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, С. А. Вязмікін, О. В. Горбачов, М. Л. Грібов, Є. Є. Гречин, В. М. Давидюк, В. В. Дирман, Е. О. Дідоренко, О. В. Злагода, О. І. Козаченко, О. В. Лапко, В. В. Матвійчук, І. І. Мусієнко, Д. Й. Никифорчук, К. М. Ольшевський, М. М. Перепелиця, С. І. Пічкуренко, А. В. Савченко, І. В. Сервецький, Д. Б. Сергєєва, Д. В. Талалай, А. В. Шендрик, І. Р. Шинкаренко та ін. Зокрема, науковці аналізували цей інститут крізь призму протидії корупції, а також досліджували міжнародний досвід негласної співпраці органів правопорядку з населенням.

Законодавство, яке регулює правовий інститут конфіденційного співробітництва й відповідні правовідносини в контексті діяльності Національного бюро, містить окремі норми Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, КПК України, КК України, законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» (далі – Закон «Про НАБУ»), «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон «Про ОРД»), «Про запобігання корупції», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», підзаконних і відомчих нормативно-правових актів.

З огляду на зазначене, інститут конфіденційного співробітництва є міжгалузевим правовим інститутом, який знаходиться на перетині таких галузей права, як: кримінальне та кримінально-процесуальне право, оперативно-розшукове право і цивільне (щодо матеріальної відповідальності, компенсації витрат тощо), трудове (трудові відносини з конфідентами) й адміністративне (щодо організації діяльності та управління відповідними підрозділами правоохоронних органів) право.

Водночас у жодному законодавчому акті визначень термінів «конфідент» і «конфіденційне співробітництво» немає, вони є лише в правовій доктрині.

Визначення понять «конфіденційне співробітництво», «конфідент» і «правовий інститут конфіденційного співробітництва».

У вузькому значенні конфідентами є особи, з якими встановлені відносини конфіденційного співробітництва. Загалом ми поділяємо позицію К. М. Ольшевського й В. В. Дирмана, які використовують більш розгорнуте визначення конфідентів, сформульоване В. Б. Рушайлом: «це приватні фізичні особи, з якими оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, встановили на платній або безоплатній основі відносини співробітництва, що передбачають сприяння цими особами на конфіденційних засадах діяльності оперативних підрозділів у виконанні покладених на них завдань» (Olshevskyi, & Dyrman, 2010).

Запропоноване визначення слід удосконалити, додавши такі ознаки, як дієздатність особи, добровільність вступу й підтримання відносин, а також виключити слово «приватна», оскільки конфідентом може бути зокрема працівник, службова чи посадова особа юридичної особи публічного права.

Крім цього, згідно з положеннями ст. 275 КПК України ("Kryminalno-protsesualnyi kodeks", 1960), право на використання конфіденційного співробітництва надано також слідчому.

Аналогічними за змістом до поняття «конфідент» у законодавстві та практиці іноземних країн і правоохоронних органів є поняття «CHIS» (Covert Human Intelligence Sources – у Великій Британії), «CI» (Confidential Informant, конфіденційний інформатор – у США), «V-Personen» (Vertrauenspersonen, довірена особа – у Федеративній Республіці Німеччина).

Відповідно до § 26 (8) Закону Великої Британії про регулювання повноважень з проведення розслідувань 2000 року ("Regulation of Investigatory", 2000), особа є «CHIS», якщо:

a) вона встановлює або підтримує особисті чи інші відносини з будь-якою особою з таємною метою сприяння здійсненню чого-небудь, що підпадає під дію пунктів (b) або (c);

b) вона таємно використовує такі відносини для отримання інформації або надання доступу до будь-якої інформації іншій особі; або

c) вона таємно розкриває інформацію, отриману внаслідок використання таких відносин або як наслідок існування таких відносин.

З огляду на викладене, у контексті кримінального процесу конфідентами є фізичні дієздатні особи, з якими уповноважені на здійснення

оперативно-розшукової діяльності та/або досудового розслідування працівники правоохоронних органів встановили й підтримують відносини, що передбачають сприяння цими особами виконанню завдань, покладених на ці органи, на платних або безоплатних засадах і на засадах конфіденційності й добровільності.

У цьому контексті конфіденційне співробітництво – це відносини, які встановлюють і підтримують уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності та/або досудового розслідування працівники правоохоронних органів (далі – уповноважені працівники) з фізичними дієздатними особами з метою сприяння цими особами виконанню завдань, покладених на ці органи, на платних або безоплатних засадах і на засадах конфіденційності та добровільності.

Слід зазначити, що законодавці здійснили декілька спроб сформулювати визначення понять конфіденційне та негласне співробітництво під час розроблення нової редакції Закону «Про ОРД» у 2016-му та 2019 роках.

Законопроєкт від 2 вересня 2019 року № 1229 ("Proiekt Zakonu", 2019) пропонував визначити конфіденційне співробітництво як взаємодію громадян з оперативними підрозділами правоохоронних органів або розвідувальних органів України, яка полягає в наданні ними на засадах добровільності систематичної законспірованої допомоги у виконанні завдань оперативно-розшукової діяльності.

Це визначення відповідає суті правовідносин конфіденційного співробітництва. Однак слід уточнити суб'єктний склад, додавши органи досудового розслідування, а замість громадян зазначити фізичних дієздатних осіб, оскільки відповідні відносини можуть встановлюватися також з іноземцями й особами без громадянства.

Порівнявши визначення понять конфіденційного та негласного співробітництва, що містяться в законопроєкті, слід зауважити, що основна відмінність – це ознака систематичності конфіденційного співробітництва, важливе значення якої буде висвітлено далі.

У межах цієї статті, з огляду на зазначені й інші неістотні відмінності, поняття конфіденційного та негласного співробітництва розглядатимуть як майже тотожні, оскільки відповідні відносини мають тотожні суб'єкти, об'єкти й зміст.

На підставі цього визначення доходимо висновку, що правовідносини конфіденційного співробітництва вирізняються тим, що вони є одночасно регулятивними й охоронними відносними, двосторонніми, активними, договірними, такими, що тривають, і процесуально-правовими.

Моментом виникнення цих відносин є момент досягнення усної чи письмової домовленості між сторонами.

Конфіденційне співробітництво як інститут права – це уособлена група правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини конкретного виду (Tsvik, et al., 209, p. 250), а саме правовідносини конфіденційного співробітництва.

Як інститут права конфіденційне співробітництво характеризується тим, що є міжгалузевим правовим інститутом (тобто сукупністю норм права різних галузей права, яка спрямована на регулювання суспільних відносин певного виду (Tsvik, et al., 209, p. 261); функціонує автономно як окремий вид діяльності правоохоронних органів; за своїм складом є складним, оскільки одночасно регулює і процесуальні, і правові відносини; є одночасно регулятивним (наділяє правами й обов'язками) та охоронним (встановлює відповідальність за неправомірну поведінку).

Принципи конфіденційного співробітництва. Працівники Національного бюро здійснюють конфіденційне співробітництво на підставі загальноправових принципів: верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, закріплених у ст. 4 Закону «Про ОРД» ("Zakon Ukrainy", 1992) та у ст. 7 КПК України ("Kryminalno-protsesualnyi kodeks", 1960); а також галузевих принципів науки про оперативно-розшукову діяльність, які стосуються конфіденційного співробітництва: конфіденційності, добровільності, забезпечення безпеки, правового й соціального захисту, морального та матеріального заохочення, закріплених у ст. 7, 8, 13 Закону «Про ОРД» ("Zakon Ukrainy", 1992) та у ст. 16, 17 Закону «Про НАБУ» ("Zakon Ukrainy", 2014), а також принципів конспірації, допустимості, систематичності та доцільності (Olshevskyi, & Dyrman, 2010), сформульованих наукою та практикою.

Перелічені принципи спрямовані на забезпечення прав й інтересів конфідентів, що засвідчує особливу цінність інституту конфіденційного співробітництва для держави, а також його відповідність принципу верховенства права, закріпленого в ст. 3 Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Принцип верховенства права в інституті конфіденційного співробітництва полягає в тому, що права та свободи людини (конфідентів; осіб, щодо яких збирають відомості; третіх осіб) є найвищою цінністю, їх забезпечення для уповноважених працівників Національного бюро є пріоритетом.

Принцип дотримання прав і свобод людини полягає в тому, що уповноважені працівники Національного бюро застосовують конфіденційне співробітництво в такий спосіб, який не принижує людську гідність і не порушує та не обмежує права й свободи людини. У передбачених законом випадках такі права та свободи можуть бути обмежені, але в спосіб, який обмежує їх найменше. Їх свавільне обмеження чи порушення неприпустиме. У разі неправомірного порушення прав і

свобод людини такі права й свободи підлягають поновленню, завдана шкода підлягає відшкодуванню, а отримані відомості, що принижують честь і гідність людини, повинні бути знищені.

Принцип законності полягає в тому, що конфіденційне співробітництво й окремі процедури здійснюють виключно відповідно до, з підстав, у порядку та в спосіб, визначені законами, і виключно уповноваженими на це суб'єктами.

Принцип конфіденційності означає, що факт укладення та підтримання відносин конфіденційного співробітництва між конкретним уповноваженим працівником Національного бюро та конфідентом повинен зберігатися в таємниці. Цей принцип покладає відповідний обов'язок не розголошувати про факт наявності й результати такого співробітництва на обидві сторони цих відносин задля забезпечення ефективності, результативності та безпеки такої співпраці. Розголошення цієї таємниці тягне за собою відповідальність за чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини.

Принцип добровільності зводиться до того, що ніхто не може бути змушений вступати у відносини конфіденційного співробітництва з Національним бюро. Суворо заборонено застосовувати засоби фізичного та психологічного примусу.

Забезпечення безпеки, правового й соціального захисту полягає в тому, що законом гарантовано конфідентам фізичний, правовий та соціальний захист, а для уповноважених працівників Національного бюро забезпечення прав і свобод конфідента, його безпека й добробут є пріоритетним обов'язком. Уповноважені працівники Національного бюро зобов'язані забезпечувати безпеку, права та свободи, майно конфідента, його близьких родичів і членів його сім'ї під час та після існування відносин конфіденційного співробітництва в разі виникнення відповідної загрози, зумовленої таким співробітництвом.

Принцип морального та матеріального заохочення полягає у схваленні й заохоченні залучення фізичних осіб до боротьби зі злочинністю. Оскільки вступ у відносини конфіденційного співробітництва є добровільним, держава повинна піклуватися про створення позитивної мотивації для цих осіб. Таке заохочення може бути моральним, тобто визнання Національним бюро та його уповноваженими працівниками заслуг і зусиль конфідентів у справі очищення влади від корупції задля утвердження правової держави та громадянського суспільства, усунення загроз національної безпеки; а також матеріальним, тобто виплата грошової винагороди, компенсація понесених витрат, часу й зусиль, вирішення інших матеріальних і фінансових питань.

Принцип конспірації своєю чергою зумовлений принципом конфіденційності та полягає в тому, що з метою утримання в таємниці факту, деталей та результатів цих відносин уповноважений працівник і конфідент домовляються про дотримання та дотримуються певної системи заходів, використовують засоби безпеки, маскування, конспірації під час зустрічей, пересування, спілкування, передання та використання інформації тощо.

Принцип допустимості, який кореспондує з принципами верховенства права, законності й дотримання прав і свобод людини, зводиться до того, що до конфіденційного співробітництва заборонено залучати осіб, професійна діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці, а саме: адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язано з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

Принцип доцільності полягає в тому, що до конфіденційного співробітництва залучають осіб, а конфіденційне співробітництво застосовують тільки в разі, якщо виконати завдання, покладені на Національне бюро, у конкретній ситуації неможливо або якщо їх виконання суттєво ускладнено. До конфіденційного співробітництва залучають тільки тих осіб, які за моральними, діловими та професійними якостями, знаннями, уміннями та навичками спроможні виконувати доручені їм завдання, мають або можуть отримати доступ до певних відомостей, а також спроможні тримати факт, деталі та результати такого співробітництва в таємниці.

На важливості цього принципу справедливо акцентують К. М. Ольшевський та В. В. Дирман, які називають його принципом доцільної необхідності (раціональності). На їхню думку, яку ми цілком поділяємо, формування мережі конфідентів, які є природним складником кримінального середовища та кримінальних об'єктів, слід здійснювати з огляду на оперативну обстановку, конкретну оперативно-розшукову ситуацію, а у зв'язку із цим також інтересів відповідних служб, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, на підставі визначення оптимальної достатності конфідентів. Їх недостатня кількість не забезпечить надходження необхідної інформації, а надмірна кількість таких осіб не завжди дає позитивний результат, а, навпаки, знижує ефективність їх використання (Olshevskyi, & Dyrman, 2010).

Принцип систематичності нерозривно пов'язаний з принципом доцільності та якісно відрізняє конфіденційне співробітництво від негласного співробітництва як виду залучення громадян до виконання окремих нетривалих завдань правоохоронних органів. Принцип систематичності полягає в тому, що основною метою конфіденційного співробітництва переважно є залучення осіб до довгострокової співпраці з правоохоронними органами для протидії суспільно

небезпечній протиправній поведінці за окремим напрямом чи об'єктом. Така мета може бути зумовлена складністю вивчення напряму чи об'єкта, латентністю злочинних діянь, «круговою порукою», закритістю та контрзаходами злочинного середовища тощо.

Слід обов'язково зазначити, що співробітництво з правоохоронними органами в нормальному суспільстві для законослухняного громадянина, а тим більше для представника органів державної влади й місцевого самоврядування, є почесним громадянським обов'язком, оскільки особа сприяє виконанню державою правоохоронної функції в інтересах суспільства. По суті конфіденційне співробітництво надає можливість громадянам долучитися до очищення влади від корупції.

Однак у сучасному українському суспільстві ставлення до інституту конфіденційного співробітництва є неоднозначним.

Слушною є позиція К. М. Ольшевського та В. В. Дирмана, які цитують Е. Видока та І. Карпеця, щодо висновку, що однією з причин негативного сприйняття інституту конфіденційного співробітництва окремими особами є не найкращий приклад його застосування в радянські часи, коли отриману від конфідентів інформацію інколи використовували в злочинних інтересах влади (Olshevskyi, & Dyrman, 2010).

Також слід зазначити про високу ефективність і суспільну користь використання негласного співробітництва з громадянами органами кримінальної міліції, які розкривали найскладніші злочини в радянські та пострадянські 1980–2000 роки та змогли вгамувати організовану злочинність і бандитизм. Без допомоги свідомих громадян це навряд чи вдалося б.

У зв'язку із цим важливо зазначити, що Національне бюро знаходиться поза політикою та є незалежним від політиків, представників органів державної влади й місцевого самоврядування, законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, правоохоронних органів і є підконтрольним та підзвітним суспільству (ст. 3 Закону «Про НАБУ» ("Zakon Ukrainy", 2014). Національне бюро має єдину мету – очищення України від корупції, яка є атрибутом недоброчесних представників влади, до яких Національне бюро знаходиться в опозиції.

Склад відносин, що виникають з приводу конфіденційного співробітництва: їх суб'єкти, об'єкт і зміст.

Конфіденційне співробітництво, як і будь-які правовідносини, має суб'єктів (сторін), об'єкт та зміст.

Суб'єктами конфіденційного співробітництва, тобто сторонами, між якими виникають ці правовідносини, з однієї сторони, є уповноважені на проведення досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності працівники. Такими особами є слідчі органів досудового розслідування; оперативні працівники оперативних підрозділів; детективи (які об'єднують повноваження слідчого й оперативного працівника); керівники оперативних підрозділів та органів досудового розслідування, які мають права відносно оперативних працівників і слідчих. З іншої сторони, суб'єктом конфіденційного співробітництва (конфідентом) є фізична дієздатна особа, тобто особа, яка досягла повноліття (вісімнадцяти років), не визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною.

Водночас не кожна фізична дієздатна особа може бути конфідентом. Конфідентом може бути тільки та особа, яка за своїми діловими, професійними, моральними якостями, навичками, уміннями та знаннями спроможна виконувати поставлені завдання та тримати в таємниці факт залучення до конфіденційного співробітництва, володіє чи має доступ до інформації, яка становить оперативний інтерес.

Не може бути конфідентом особа, професійна діяльність якої пов'язана зі збереженням професійної таємниці, а саме: адвокат, нотаріус, медичний працівник, священнослужитель, журналіст, якщо таке співробітництво буде пов'язано з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

Важливо розглянути роль прокурора у функціонуванні інституту конфіденційного співробітництва, ураховуючи те, що законодавець у ст. 272 КПК України ("Kryminalno-protsesualnyi kodeks", 1960) надав, зокрема прокурору, право приймати рішення про проведення такого виду негласної слідчої (розшукової) дії (оперативно-розшукового заходу) як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, яка має безпосереднє відношення до конфіденційного співробітництва. Таке рішення приймають у формі постанови зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу.

Згідно з КПК України ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012), законами України «Про прокуратуру» (Zakon Ukrainy", 2014) та «Про ОРД» (Zakon Ukrainy", 1992), прокурор не уповноважений встановлювати чи підтримувати відносини конфіденційного співробітництва. Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 14 Закону «Про ОРД» (Zakon Ukrainy", 1996), відомості про осіб, які конфіденційно співробітничають або співробітничали з розвідувальним органом України, належність конкретних осіб до кадрового складу розвідувальних органів, а також форми, методи й засоби розвідувальної діяльності та організаційно-штатна структура розвідувальних органів до предмета прокурорського нагляду не належать. Водночас слід акцентувати на допущеній законодавцем хибі, оскільки очевидно, що розвідувальними органами в цій статті законодавець напевно мав на увазі, зокрема, й

оперативні підрозділи, і контррозвідувальні органи України.

Прокурор, який не уповноважений підшукувати, вивчати та залучати кандидатів для виконання спеціального завдання, а потім розробляти план і безпосередньо впроваджувати особу в злочинне середовище, підтримувати з нею відповідні конфіденційні відносини, забезпечувати її безпеку та вчиняти інші, пов'язані із цим дії, на практиці й не зможе самостійно прийняти відповідне обґрунтоване та мотивоване рішення. У разі прийняття такого рішення постанова буде мати силу дозволу та вказівки для органу досудового розслідування або оперативного підрозділу на проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії (оперативно-розшукового заходу).

У будь-якому разі зазначене засвідчує, що прокурор має право лише санкціонувати відповідні дії уповноважених працівників оперативних підрозділів й органів досудового розслідування. Однак це не свідчить про набуття прокурором правосуб'єктності, тобто можливості (здатності) бути учасником правовідносин конфіденційного співробітництва, передусім у зв'язку із відсутністю в нього правоздатності, тобто здатності (можливості) мати суб'єктивні права та виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки (Skakun, 2000).

Отже, прокурор не є суб'єктом відносин конфіденційного співробітництва.

Визначення об'єкта правовідносин є важливим для розуміння суті відносин, з приводу і для чого вони виникають між сторонами. За визначенням об'єктом правовідносин є матеріальні або нематеріальні блага, задля одержання, передачі або використання яких виникають права й обов'язки учасників правовідносин. Об'єкти правовідносин конкретні й індивідуалізовані, вони пов'язані з правами та обов'язками суб'єктів правовідносин, можливістю користуватися і розпоряджатися будь-чим і дають змогу претендувати на певні за характером дії інших осіб (Tsvik et al., 2009, p. 343).

З огляду на викладене, у контексті правоохоронної діяльності об'єктом правовідносин конфіденційного співробітництва є отримання правоохоронним органом від конфідента сприяння (у вигляді надання інформації, вчинення певних дій, прийняття рішень) у виконанні завдань попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, а також запобігання вчиненню нових.

Зміст правовідносин конфіденційного співробітництва становлять повноваження, права, обов'язки, відповідальність і гарантії суб'єктів цих відносин.

Повноваження на здійснення конфіденційного співробітництва в Національному бюро мають працівники, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, зокрема детективи та старші детективи підрозділів детективів, внутрішнього контролю, працівники оперативно-технічного підрозділу та негласні штатні працівники (ч. 4 ст. 5, ч. 1 ст. 10 Закону «Про НАБУ») ("Zakon Ukrainy", 2014).

Окремі переважно контрольні та дозвільні повноваження, які пов'язані з конфіденційним співробітництвом, має Директор Національного бюро, зокрема такі: контроль за законністю здійснюваних Національним бюро оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, додержання прав і свобод осіб, а також надання дозволу на використання коштів фонду спеціальних оперативно-розшукових та слідчих дій Національного бюро (п. 1, п. 16 ч. 1 ст. 8 Закону «Про НАБУ» ("Zakon Ukrainy", 2014). На відміну від прокурора, оскільки Директор є працівником Національного бюро, хоча й не слідчим чи оперативним працівником, він, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 16, п. 12 ч. 1 ст. 17 Закону «Про НАБУ» ("Zakon Ukrainy", 2014), уповноважений на конфіденційне співробітництво на рівні з іншими уповноваженими працівниками Національного бюро.

Детальний перелік уповноважених структурних підрозділів і працівників Національного бюро, їхні права, обов'язки та відповідальність визначені у відомчих актах Національного бюро, які є документами з обмеженим доступом.

Уповноважені працівники Національного бюро мають такі права: залучати до конфіденційного співробітництва фізичних осіб і підтримувати з ними відповідні відносини з метою виконання завдань, покладених на Національне бюро; давати конфіденту відповідні доручення та завдання; отримувати результати їх виконання; морально й матеріально заохочувати конфідентів; припинити конфіденційне співробітництво. Мають право використовувати отриману інформацію: як підстави та приводи для проведення оперативно-розшукової діяльності (стаття 6 Закону «Про ОРД») ("Zakon Ukrainy", 1992); як приводи й підстави для початку досудового розслідування; для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні; для попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів й осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (зокрема конфідентів), членів їхніх сімей та близьких родичів (стаття 10 Закону «Про ОРД») ("Zakon Ukrainy", 1992). Згідно з положеннями ст. 275 КПК України ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012), уповноважені працівники Національного бюро мають право під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (оперативно-розшукових заходів) використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного

співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (оперативно-розшукових заходів) у випадках, передбачених цим Кодексом, а також залучати конфідентів до виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації у порядку, передбаченому ст. 272 КПК України ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Уповноважені працівники Національного бюро зобов'язані здійснювати конфіденційне співробітництво тільки з метою виконання завдань, покладених на Національне бюро, поважати честь і гідність конфідента, дотримуватися принципу добровільності у відносинах з конфідентом; не розголошувати справжні дані про особу конфідента, факт, мету, результати й інші деталі такого співробітництва; у передбачених законодавством випадках і на вимогу конфідента укласти з ним відповідну угоду; самостійно дотримуватися правил, заходів та застосовувати засоби конспірації; інструктувати й навчати конфідента цих правил і заходів, а також способів та засобів отримання й передавання інформації; забезпечувати конфідента засобами конспірації, безпеки тощо; інструктувати конфідента щодо меж дозволених дій, поведінки та рішень, а також щодо недопущення вчинення злочинів, компрометуючих, незаконних і провокаційних дій; роз'ясняти конфіденту його права й обов'язки, попереджати про відповідальність; у разі наявності відповідних загроз забезпечувати безпеку конфідента, членів його сім'ї та близьких родичів і їх майна.

Уповноважені працівники Національного бюро несуть кримінальну відповідальність за розголошення даних досудового розслідування, оперативно-розшукової діяльності, зокрема конфіденційного співробітництва (ст. 387 КК України); державної таємниці (ст. 328 КК України); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України); за неприйняття рішення, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також невжиття, несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки (ст. 380 КК України); а також відповідальність за надання явно злочинного наказу, завдання, доручення; свавільне та незаконне порушення конституційних прав і свобод людини, завдання шкоди цим правам та свободам ("Kryminalnyi kodeks", 2001).

Конфіденти мають кореспондуючі права: на повагу до честі та гідності, давати добровільну згоду на конфіденційне співробітництво або відмовитися від нього; припинити такі відносини; укласти відповідну письмову угоду; отримувати достатню інформацію про свої права, обов'язки й передбачену законом відповідальність за свої дії та рішення, про межі дозволеної поведінки, дій та рішень, про правила, заходи й засоби конспірації, про наявні ризики та небезпеку, про поведінку, дії, рішення, від яких слід утриматися; відмовитися від виконання явно злочинного наказу, доручення, завдання; на компенсацію понесених у зв'язку з виконанням завдань витрат; на оплату праці; на забезпечення соціальних і правових гарантій; на забезпечення своєї безпеки, безпеки близьких родичів і членів сім'ї та їх майна.

Конфіденти зобов'язані не розголошувати відомості про факт, результати й інші деталі конфіденційного співробітництва; сумлінно та професійно виконувати інструкції, вказівки, доручення, завдання уповноваженого працівника; під час їх виконання не порушувати права та свободи третіх осіб; дотримуватися правил і заходів конспірації, використовувати відповідні засоби; не виходити за межі дозволеної уповноваженим працівником поведінки, дій та рішень; не вчиняти злочини, незаконні та провокаційні дії; тримати в таємниці відомості, отримані внаслідок конфіденційного співробітництва та повідомляти їх тільки конкретному уповноваженому працівнику; дотримуватися відповідних заходів безпеки.

Конфіденти несуть кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю (ст. 328 КК України); даних досудового розслідування, оперативно-розшукової діяльності, зокрема конфіденційного співробітництва (ст. 387 КК України); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України) ("Kryminalnyi kodeks", 2001); матеріальну відповідальність за необґрунтовану втрату майна, виданого для забезпечення безпеки, конспірації та виконання завдання.

Гарантії осіб, які залучені до конфіденційного співробітництва, охоплюють правові (юридичні), соціальні та гарантії забезпечення особистої безпеки конфідента, його членів сім'ї та близьких родичів, а також їх майна.

Згідно з положеннями ст. 13 Закону «Про ОРД» ("Zakon Ukrainy", 1992), соціальний і правовий захист осіб, яких залучають до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, передбачає, що такі особи знаходяться під захистом держави; співробітництво осіб з оперативним підрозділом зараховується до їх загального трудового стажу в разі укладення з ними трудової угоди, а в разі якщо у зв'язку з виконанням такою особою завдань оперативно-розшукової діяльності настала її інвалідність або смерть, на неї поширюються пільги, передбачені в таких випадках для працівників оперативних підрозділів. У разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яку залучають до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому частиною третьою ст. 12 цього Закону.

Отже, держава фактично прирівнює в правах і гарантіях їх дотримання працівників оперативних підрозділів та осіб, які з ними співпрацюють.

Водночас дискусійним є питання застосування цих гарантій до конфідентів, які співробітничають з органом досудового розслідування з метою виконання завдань кримінального провадження, оскільки в ст. 13 Закону «Про ОРД» ("Zakon Ukrainy", 1992) зазначені конфіденти, яких залучають до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Це є однозначним недоліком і прогалиною в врегулюванні правового статусу й гарантій конфідентів.

Норми Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» забезпечують дотримання державою гарантій безпеки осіб, які заявили до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень (фактично конфідентів), викривачів, потерпілих, свідків та інших (ст. 2) ("Zakon Ukrainy", 1993).

Цей Закон визначає органи, уповноважені приймати рішення про заходи безпеки та забезпечувати їх виконання (зокрема спеціальний підрозділ Національного бюро) (ст. 3); права й обов'язки осіб, які знаходяться під захистом (ст. 5); права та обов'язки органів, які забезпечують безпеку (ст. 6); види заходів забезпечення безпеки (ст. 7–19); процес застосування і скасування заходів безпеки (ст. 20–23); відповідальність за невиконання обов'язків, установлених цим Законом (ст. 24–26); фінансування та матеріально-технічне забезпечення заходів безпеки (ст. 27–28).

Окремо слід зауважити про передбачені цим Законом заходи безпеки, які можуть бути застосовані до конфідентів: особиста охорона, охорона житла й майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів і зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд.

З огляду на характер і ступінь небезпечності для життя, здоров'я, житла та майна осіб, узятих під захист, можуть здійснювати й інші заходи безпеки.

Для військовослужбовців та осіб, яких тримають під вартою, застосовують додаткові заходи, зумовлені відповідними факторами.

Важлива юридична гарантія захисту прав конфідентів, які виконують спеціальне завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, полягає в тому, що, згідно зі ст. 43 КК України ("Kryminalnyi kodeks", 2001), не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності. Така особа несе відповідальність тільки за вчинення в складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно й поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно та пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. І навіть у цьому разі така особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин. Своєю чергою, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України ("Kryminalnyi kodeks", 2001), визнається обставиною, яка пом'якшує покарання, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане із вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом.

Зазначена юридична гарантія захисту осіб, які співпрацюють зі слідством на конфіденційній основі, закріплена також у ч. 2 ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», згідно з якою учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених КК України, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи судового провадження сприяє викриттю організованих злочинних угруповань і вчинених ними кримінальних правопорушень, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним чи юридичним особам або державі ("Zakon Ukrainy", 1993).

Процедура пом'якшення відповідальності за такі злочини визначена главою 35 КПК України (Кримінальне провадження на підставі угод) ("Kryminalno-protsesualnyi kodeks", 1960).

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в тому, що в цій роботі конфіденційне співробітництво та відповідний правовий інститут, які здебільшого мають суто практичне застосування та досліджувалися

переважно за допомогою індуктивного методу, розглянуто крізь призму загальноправових теорій, тобто за допомогою дедуктивного методу. Отже, визначення юридичних термінів, ознак і структури відповідного правового інституту та правовідносин здійснено за допомогою загальноправових ідей та концепцій.

У науці оперативно-розшукового права, передусім – у колах науковців-практиків, традиційно переважає думка, що надання гласності прихованій діяльності правоохоронних органів шкодить ефективності протидії суспільно небезпечним діянням окремих осіб й окремих груп осіб. Однак такий підхід є справедливим, якщо йдеться про розкриття форм і методів роботи правоохоронних органів, а також інших відомостей, які можуть становити загрозу результативності боротьби держави зі злочинними посяганнями й безпеці відповідних працівників правоохоронних органів та осіб, які з ними співпрацюють.

В іншому випадку надмірне «засекречення» усталених, стійких, суспільно корисних відносин, які здавна підтримують органи правопорядку з громадянами, призводить до недостатнього їх правового регулювання та становить реальну небезпеку порушення конституційних прав і свобод людини й громадянина.

У зв'язку із цим під час наукового дослідження доведено, що прихована діяльність правоохоронних органів, пов'язана з конфіденційним співробітництвом, і відповідні правовідносини може бути досліджено, а результати дослідження опубліковано в загальнодоступному джерелі без розкриття державної таємниці, а також форм і методів роботи. Тому така діяльність та правовідносини можуть і повинні бути законодавчо унормовані.

Також у цій роботі конфіденційне співробітництво вперше гласно й системно розглянуто як окремий правовий інститут і вид правовідносин; визначено понятійно-категоріальний апарат, принципи, суб'єкти, об'єкт та зміст, зокрема детально досліджено права, обов'язки, відповідальність і гарантії як уповноважених працівників, так і конфідентів. Уперше досліджено питання функціонування інституту конфіденційного співробітництва в Національному бюро, яке має певні особливості й відмінності, порівняно з іншими правоохоронними органами. Результати дослідження може бути використано для подальшого наукового розроблення порушеної теми, підвищення рівня обізнаності практичних працівників, юридичної спільноти й населення з окресленого питання, а також у нормотворчості.

Висновки

Інститут конфіденційного співробітництва є міжгалузевим процесуально-правовим інститутом. Цей інститут урегульовує приховану діяльність правоохоронних органів, пов'язану із залученням уповноваженими працівниками цих органів фізичних осіб до співробітництва з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження, а також відповідні правовідносини, які виникають у зв'язку із цим. Така діяльність пов'язана з ризиком обмеження та порушення конституційних прав і свобод людини й інтересів юридичних осіб, а також створює небезпеку життю, здоров'ю та майну працівників правоохоронних органів і залучених до співробітництва осіб. Тому цей правовий інститут повинен бути детально врегульований на рівні закону.

Однак нормативно-правове забезпечення цього інституту є недостатнім, а наявні норми права розосереджено в низці законодавчих актів, які мають різний предмет правового регулювання. У зв'язку із цим постала необхідність урегулювання правовідносин конфіденційного співробітництва в одному законодавчому акті – Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

У новій редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» має бути закріплено основні поняття, принципи, суб'єкти та зміст правовідносин конфіденційного співробітництва.

Окремо слід зауважити про питання нормативного забезпечення гарантій захисту життя, здоров'я та майна конфідентів, їх правового та соціального захисту, зокрема трудових прав і права на безоплатну правову допомогу. Під час розроблення відповідних законопроєктів необхідно усунути наявні прогалини, зокрема забезпечити відповідні гарантії конфідентам, що залучені та співпрацюють з оперативними підрозділами, зі слідством і судом на стадіях оперативно-розшукової діяльності, кримінального й судового провадження, а також після їх завершення. Також слід усунути конкуренцію норм, які регулюють правові інститути конфіденційного співробітництва та викривачів, у випадку набуття особою обох статусів одночасно.

Законодавче регулювання інституту конфіденційного співробітництва в окреслених межах упорядковує, а отже, і підвищує ефективність прихованої діяльності правоохоронних органів, не розкриваючи форми й методи такої діяльності.

REFERENCES

Hribov, M.L., & Kozachenko, O.I. (2019). Mizhnarodnyi dosvid pravovoho rehuliuvannia nehlasnoho spivrobitnytstva [International Experience of Tacit Cooperation's Legal Regulation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs, 112(3),* 83-97. doi: https://doi.org/10.33270/01191123.83 [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR] (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian].

Kozachenko, O.I. (2018). Zakordonnyi dosvid ta natsionalne pravove rehuliuvannia zabezpechennia bezpeky subiektiv systemy nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Foreign experience and national legal regulation of ensuring the safety of subjects of covert investigative (search) actions] *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, Expert: Paradigm of Law and Public Administration, 1(1),* 43-62. doi: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2018-1-1-43-62 [in Ukrainian].

Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 28 hrud. 1960 r. No. 1001-05 [Criminal Procedural Code of Ukraine from December 28, 1960, No. 1001-05]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text [in Ukrainian].

Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

Musiienko, I.I., & Hrechyn, Ye.Ye. (2016). Instytut konfidentsiinoho spivrobitnytstva u SShA: orhanizatsiino-pravovyi aspect [Institute of confidential cooperation in the USA: organizational and juridical aspect]. *Problemy zakonnosti, Problems of Legality, 131,* 133-144. doi: https://doi.org/10.21564/2414-990x.131.55198 [in Ukrainian].

Olshevskyi, K.M., & Dyrman, V.V. (2010). Pryntsypy konfidentsiinoho spivrobitnytstva [Principles of confidential cooperation]. *Visnyk Akademii Upravlinnia MVS, Scientific Journal of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs, 4(16),* 128-135 [in Ukrainian].

Proiekt Zakonu Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 2 veres. 2019 r. No. 1229 [Draft Law of Ukraine "On operative-search activity" from September 2, 2019, No. 1229]. (n.d.). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66597 [in Ukrainian].

Regulation of Investigatory Powers Act 2000. (2000). *Legislation.gov.uk.* Retrieved from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/section/26.

Savchenko, A.V., Matviichuk, V.V., & Nykyforchuk, D.I. (2004). *Mizhnarodnyi dosvid vykorystannia ahentury pravookhoronnymy orhanamy derzhav Yevropy ta SShA [International experience of using the HUMINT by law enforcement agencies of Europe and the USA].* Ya.Yu. Kondratiev (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].

Skakun, O.F. (2000). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law].* (Trans). Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].

Talalai, D.V., & Saltykov, S.M. (2020). Konfidentsiine spivrobitnytstvo i nehlasni slidchi (rozshukovi) dii [Confidential cooperation and covert (investigative) activities]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, Economy and Law, 8,* 285-290. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.47 [in Ukrainian].

Tsvik, M.V., Petryshyn, O.V., Avramenko, L.V. (et al.). (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law].* M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1698-VII [Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" from October 14, 2014, No. 1698-VII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On operative-search activity" from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu": vid 30 cherv. 1993 r. No. 3341-XII [Law of Ukraine "On the organizational and legal basis of the fight against organized crime" from June 30, 1993, No. 3341-XII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro prokuraturu": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1697-VII [Law of Ukraine "About the Prosecutor's Office" from October 14, 2014, No. 1697-VII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi": vid 23 hrud. 1993 r. No. 3782-XII [Law of Ukraine "On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings" from 23 hrud. 1993 r. No. 3782-XII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1700-VII [Law of Ukraine "On the prevention of corruption" from October 14, 2014, No. 1700-VII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Грібов М. Л., Козаченко О. І. Міжнародний досвід правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 3 (112). С. 83–97. doi: https://doi.org/10.33270/01191123.83.

Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

Козаченко О. І. Закордонний досвід та національне правове регулювання забезпечення безпеки суб'єктів системи негласних слідчих (розшукових) дій. *Expert: Paradigm of Law and Public Administration.* 2018. № 1 (1). С. 43–62. doi: 10.32689/2617-9660-2018-1-1-43-62.

Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text.

Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Мусієнко І. І., Гречин Є. Є. Інститут конфіденційного співробітництва у США: організаційно-правовий аспект. *Проблеми законності.* 2015. Вип. 131. С. 133–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_131_17.

Ольшевський К. М., Дирман В. В. Принципи конфіденційного співробітництва. *Вісник Академії Управління МВС.* 2010 № 4 (16). С. 128–135.

Про оперативно-розшукову діяльність : проєкт Закону України від 2 верес. 2019 р. № 1229. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66597.

Regulation of Investigatory Powers Act 2000. *Legislation.gov.uk.* URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/section/26.

Савченко А. В., Матвійчук В. В., Никифорчук Д. Й. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронними органами держав Європи та США : посібник / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 60 с.

Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

Талалай Д. В., Салтиков С. М. Конфіденційне співробітництво і негласні слідчі (розшукові) дії. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 8. С. 285–290. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.47.

Загальна теорія держави і права : підручник / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text.

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text.

Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text.

Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

Стаття надійшла до редколегії 21.07.2021

Kateryniuk V. – Postgraduate Student of the Department of Operational Search Activity of the National Academy of Internal Affairs, Senior Detective – Deputy Head of the Detective Unit of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Characteristics of the Legal Institution and Legal Relations of Confidential Cooperation

Confidential cooperation is a separate interdisciplinary legal institution and a separate type of procedural and legal relations between authorized employees of public authorities and individuals who cooperate with them. According to Art. 19 of the Constitution of Ukraine, such relations and the activities of these authorities must be regulated by the laws of Ukraine. However, the institution of confidential cooperation in the legislation is insufficiently regulated, there are no definitions of basic concepts, and the existing provisions of law are contained in various laws and only fragmentarily regulate the relevant legal relations, which complicates their understanding, researching and using. The ***purpose*** *of the article is a general legal analysis of the institute of confidential cooperation and relevant legal relations; definition of its concepts, principles, subjects, object and content in the context of activity of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (hereinafter – the National Bureau).* ***Methodology.*** *During the writing of the article general scientific methods were used: systems analysis, analogy and comparison, as well as common law methods: rather-legal method, technical*

legal method, logical and legal reasoning. The state of scientific research and the current legislation of Ukraine, which regulates the relevant legal relations, have been analyzed, its separate norms have been compared. The basic legal terms on the raised subject have been defined. A systematic analysis of the legal institute and the legal relations of confidential cooperation has been conducted both from a purely doctrinal point of view and on the example of activity of the law enforcement agency. Some features and characteristics of the relevant institution and relations are clarified. The results of the research are generalized, concretized and presented in the form of statements and conclusions. Therefore, they can be used in other scientific researches and have both scientific and practical value. The ***scientific novelty*** *is that in open sources, confidential cooperation is for the first time systematically considered as a separate legal institution and a type of legal relationship; the conceptual and categorical apparatus, principles, subjects, object and content are determined, in particular the rights, duties, responsibilities and guarantees of both authorized employees and confidants are studied in detail. For the first time, the issue of the functioning of the institute of confidential cooperation in the National Bureau, which has its own features and differences in comparison with other law enforcement agencies, was studied. The results of the study can also be used to raise awareness of practitioners, the legal community and the public on the specified issue, as well as in rule-making.* ***Conclusions:*** *the institution of confidential cooperation should be thoroughly regulated by law, as it is connected with law enforcement activities of state bodies and the risk of violation of constitutional human rights and interests. Legal adjustment of the legal institute and legal relations does not pose a threat to the disclosure of forms and methods of operational search, intelligence and counterintelligence activities. At the same time, it provides legal certainty, as well as guarantees the state's observance of the principles of legality, supremacy of law, and respect for human rights and freedoms. In general, the relevant legal relations should be regulated within the framework of operational search activity law and fixed in one legislative act – the Law of Ukraine «On operational search activity», in which the basic concepts, subjects and their rights, duties, responsibilities and guarantees should be defined. At the same time, it is necessary to resolve the conflicts with other rules of law, in particular those governing the institution of whistleblowers.*

Keywords: confidential cooperation; covert cooperation; confidant; whistleblower; corruption; Covert Human Intelligence Sources (CHIS); Confidential Informant (CI).

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.1 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.66

Рогатюк І. В. – доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3374-4597

Удосконалення тактики дій сторони обвинувачення та захисту під час проведення тимчасового доступу до речей і документів

У статті викладено основні рекомендації для вдосконалення діяльності сторони обвинувачення та сторони захисту в кримінальному провадженні під час проведення заходу забезпечення – тимчасового доступу до речей і документів. Під час розслідування в прокурора, слідчого майже в кожному провадженні постає необхідність у вилученні будь-яких носіїв доказової інформації про вчинений злочин. Своєю чергою захисники також дедалі частіше використовують свої повноваження для проведення тимчасового доступу до речей і документів. Практика застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження засвідчує значну кількість допущених помилок сторонами кримінального провадження, унаслідок чого зазначений захід не проводять, суд відмовляє в ухваленні рішення, тож мету, яку ставили, не досягають. ***Метою*** *статті є підвищення якості проведення тимчасового доступу до речей і документів сторонами кримінального провадження, отримання позитивної практики ухвалення судом рішень про його проведення та отримання результату для забезпечення завдань кримінального провадження.* ***Методологія.*** *Для досягнення поставленої мети застосовано формально-логічний метод, системно-структурний, порівняльно-правовий та статистичний методи.* ***Наукова новизна.*** *У публікації здійснено порівняння процесуальних і тактичних можливостей різних за напрямом своєї діяльності сторін кримінального провадження – обвинувачення та захисту. Висвітлено характерні помилки, яких вони припускаються під час здійснення своєї діяльності в процесі проведення тимчасового доступу до речей і документів. З огляду на це, висунуто пропозиції з удосконалення як загальної тактики, притаманної обом сторонам процесу, так і конкретних тактичних та процесуальних дій і прийомів, характерних кожній окремо.* ***Висновки.*** *Отримано низку рекомендацій для прокурорів, слідчих та адвокатів, метою яких є підвищення якості діяльності сторін кримінального провадження під час проведення тимчасового доступу до речей і документів.*

Ключові слова: тимчасовий доступ до речей і документів; сторона кримінального провадження; обвинувачення; захист.

Вступ

Прокурорська, слідча й адвокатська діяльність, як і будь-яка людська діяльність, не позбавлена помилок. Оскільки, тільки виконуючи діяльність і припускаючись помилок (Domashenko, 2020), суб'єкт такої діяльності вдосконалюється. Унаслідок цього покращується якість його роботи та кінцевий результат. У кримінальному провадженні на правах змагальності, переслідуючи різну мету, беруть участь дві сторони – обвинувачення та захисту. Їх діяльність є недосконалою як у кримінальному процесі загалом, так і в проведенні окремих процесуальних дій зокрема. Не є винятком із цього правила і тимчасовий доступ до речей та документів, що передбачений п. 5 ст. 131 КПК України як захід забезпечення кримінального провадження ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Слідчо-прокурорська практика засвідчує, що зазначений захід саме як засіб збирання доказової інформації в процесі розслідування злочину є найбільш застосовуваним у кримінальному провадженні як в Україні, так і в країнах Європи (Bem, 2020). Європейський суд з прав людини своєю практикою також спрямував увагу на цей захід забезпечення (Malone, 1984; Avilkina and Others, 2013; M.N. and Others, 2015).

У державі ця тенденція є сталою з моменту набрання чинності КПК України. Зокрема, 2013 року найбільшу кількість клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження становили саме клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів відповідно до ст. 163 КПК України (близько 70 % від загальної кількості клопотань, які розглядав слідчий суддя місцевого загального суду під час досудового розслідування, 90 % з яких задовольняли) (Cherniavskyi, & Finahieiev, 2013). Окрім цього, останніми роками офіційна статистика Державної судової адміністрації України про розгляд судами першої інстанції матеріалів кримінального провадження, підтверджує тенденцію до збереження значної кількості розглянутих слідчими суддями клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. Зокрема, 2017 року слідчі судді розглянули 256 255 клопотань про тимчасовий доступ до речей; 2019 року – 264 185 клопотань, з яких 87,3 % задоволено, що на 35 001 клопотання

© Рогатюк І. В., 2021

більше, ніж за 2018 рік. Кількість розглянутих слідчими суддями клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів за 2019 рік становить 27,57 % від загальної кількості розглянутих слідчими суддями клопотань, скарг, заяв під час досудового розслідування за вказаний рік (Lysachenko, 2019).

Зазначений захід забезпечення становить інтерес у зв'язку з такими аспектами:

– по-перше, суб'єктами його виконання поряд зі стороною обвинувачення також є і сторона захисту;

– по-друге, наскільки якісно його обґрунтовують у клопотанні, щоб його задовольнив суд;

– по-третє, чи досягають мети цього заходу.

Отже, кількість процесуальних документів у межах кримінального провадження повсякчас збільшується, що спричиняє значну кількість помилок і проблем у правозастосуванні, а отже, потребує посилення наукової та практичної уваги, спрямованої на покращення кримінальної процесуальної діяльності в цьому сегменті. Отже, вважати завершеним цей діалектичний процес самовдосконалення роботи сторін провадження ще зарано. Підтвердженням чого є постійний інтерес до цієї тематики, що полягає в публікаціях і наукових роботах учених-правників за окресленою тематикою (Kuzubova, & Yukhno, 2019; Zinkovskyi, & Hloviuk, 2020).

Питанням застосування тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних проваджень у різні часи було присвячено значну кількість наукових праць, зокрема таких правознавців, як: С. Є. Абламський, С. В. Андрусенко, Ю. П. Аленін, І. В. Басиста, В. В. Вінцук, В. І. Галаган, Г. І. Глобенко, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, О. М. Гумін, О. В. Капліна, М. П. Климчук, О. І. Коровайко, О. М. Кузів, Б. А. Куспись, В. А. Лобойко, Л. М. Люліч, М. А. Макаров, П. М. Маланчук, О. Р. Михайленко, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, В. К. Нерсесова, Д. П. Нор, В. Т. Письменний, М. А. Погорецький, О. А. Подковський, В. О. Романов, В. В. Сокуренко, М. І. Соф'їн, О. С. Старенький, М. С. Строгович, О. С. Тарасенко, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, В. М. Федченко, В. О. Фінагєєв, С. С. Чернявський, А. В. Чуб, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та ін. Вказаній тематиці ученими приділено достатньо уваги. Проте проблеми подолання прогалин процесуальної діяльності під час застосування тимчасового доступу сторонами провадження, усунення помилок залишаються недостатньо дослідженими.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – розроблення процесуальних і тактичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення алгоритму проведення процедури тимчасового доступу до речей та документів як результативного заходу забезпечення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

З огляду на зміст вимог ст. 131 КПК України, заходи забезпечення кримінального провадження застосовують з метою досягнення дієвості цього провадження, одним із яких є тимчасовий доступ до речей і документів. Він полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити виїмку). Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюють на підставі ухвали слідчого судді, суду.

У зв'язку з розвитком новітніх технологій законодавець виокремлює вид доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, що здійснюють шляхом зняття копії інформації, яка міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення. Процесуальний порядок здійснення детально описано у главі 15 КПК України.

За змістом закону однакове право на проведення тимчасового доступу має як слідчий з прокурором, так і захисник. Попри рівність сторін у кримінальному процесі, яку забезпечує принцип змагальності, більшість звернень до суду з клопотаннями про проведення тимчасового доступу належить все ж таки стороні обвинувачення, а не стороні захисту ("Problemy zastosuvannia"). Водночас роль захисника в тимчасовому доступі є ширшою, ніж у слідчого чи прокурора, позаяк захисник в одному випадку може сам ініціювати через суд такий захід, а в іншому – безпосередньо брати участь у ньому як захисник особи, у якої його проводять.

Для отримання інформації, яка має значення для встановлення істини в кримінальному провадженні, прокурору та слідчому надано право витребувати необхідну інформацію за письмовими запитами. Захисник також має право на оперативне отримання такої інформації на адвокатський запит (ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») ("Zakon Ukrainy", 2012). Однак процесуальний порядок отримання оригіналів чи копій будь-яких документів, навіть тих, що містять загальнодоступні відомості, пов'язаний з прийняттям відповідного рішення слідчим суддею чи судом. Таку практику деякі вчені не цілком схвалюють, оскільки, на їхню думку, ця позиція законодавця значно збільшує обсяг документообігу та знижує рівень оперативності щодо прийняття

важливих процесуальних рішень (Lysachenko, 2021). І це цілком обґрунтовано.

Отже, для отримання дозволу в суді на проведення цього заходу забезпечення кримінального провадження, сторони провадження, мають скласти клопотання – процесуальний документ, з яким вони мають звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового процесу.

На нашу думку, саме клопотання є основним джерелом прокурорсько-слідчих та адвокатських помилок у цьому випадку. Статті 160 та 163 КПК урегульовують процес підготовки клопотання сторонами кримінального провадження та розгляду його в суді. Серед формальних вимог щодо клопотання найважливішими, на нашу думку, є дві основних. Перша – щодо *обґрунтування* необхідності вилучення речей та оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження (п. 7 ст. 160). Друга – необхідність *доведення* наявності достатніх підстав вважати, що є реальна загроза зміни або знищення речей чи документів (ч. 2 ст. 163). Чому ми вважаємо, що саме ці вимоги мають вирішальне значення для переконання слідчого судді до ухвалення позитивного рішення? Тому що саме детальне обґрунтування обставин кримінального правопорушення, кваліфікація, інформація про речі й документи, місце їх знаходження та значення для справи і використання їх як доказів створить для судді якісну загальну картину вчинення злочину й можливість довести необхідність проведення такого заходу шляхом ухвалення відповідного судового рішення.

Клопотання є наріжним каменем для реалізації тимчасового доступу до речей і документів, оскільки від якості його підготовки залежить подальша юридична доля всього заходу. Саме в клопотанні сторона кримінального провадження повинна викласти максимальну кількість процесуальних аргументів, яких буде достатньо для слідчого судді, щоб його задовольнити.

Практика засвідчує, що саме помилки, яких припустилися в цьому документі, призводять до відмови в його задоволенні або ж поверненні стороні провадження, яка його подала.

Наукова новизна

Попри те, що в сторони обвинувачення та захисту різні процесуальні вектори спрямування діяльності, за принципом пропорційності (Bespalko, 2020) розроблено рекомендації обом сторонам, виконання яких слугуватиме встановленню істини й виконанню завдань кримінального провадження, встановлених ст. 2 КПК України.

Щодо сторони обвинувачення. Основною підставою повернення клопотання чи відмови в його задоволенні є насамперед недотримання положень ст. 160 КПК України (Sukhachova, 2021).

Нині передбачено два порядки розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів.

Перший полягає в тому, що після отримання клопотання слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі й документи. Неприбуття за судовим викликом такої особи без поважних причин або не повідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання (ч. 4 ст. 163 КПК України).

Другий варіант застосовують, якщо сторона, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що є реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. У такому разі клопотання розглядає слідчий суддя, суд без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться. Розгляд такого клопотання здійснюють невідкладно. Слід акцентувати на змісті клопотання в разі необхідності отримати інформацію про абонента та зв'язку щодо декількох осіб або декількох кінцевих обладнань. Свого часу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснював: «Слідчі судді мають ураховувати однорідні питання, які потрібно з'ясувати в межах одного кримінального провадження шляхом застосування одного або різних видів заходів забезпечення, пов'язаних між собою (водночас необхідність з'ясування таких питань обґрунтовується однаковими обставинами), можуть ініціюватися слідчим (прокурором) у межах одного клопотання та вирішуватися слідчим суддею в одній ухвалі». Такий підхід доцільно застосовувати для розгляду клопотань про надання тимчасового доступу до документів, які знаходяться в операторів і провайдерів телекомунікацій та містять інформацію про абонента та зв'язок (ст. 159, п. 7 ч. 1 ст. 162 КПК України) ("Vytiakh Vyshchoho spetsializovanoho sudu", 2014). Ці роз'яснення залишаються актуальними й нині.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 160 КПК України, у клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів мають бути зазначені підстави вважати, що речі й документи знаходяться або можуть знаходитися у володінні відповідної фізичної чи юридичної особи.

Аналіз судової практики засвідчує, що нерідко, всупереч вимогам п. 4 ч. 2 ст. 160 КПК України, головною причиною відмови надання інформації є прохання щодо отримання тимчасового доступу до речей і документів, що знаходяться у володінні операторів телекомунікацій, банків та інших суб'єктів господарювання, однак не враховується обставина, відповідно до якої такі філії не мають статусу юридичної особи, що унеможливлює позитивне вирішення цього питання.

Здебільшого слідчі, крім ігнорування зазначеної норми, необґрунтовано вносять до клопотань відомості про їх розгляд без участі осіб, у володінні яких знаходяться певні речі або документи. Отже, клопотання містять формальні посилання на можливість знищення особами речей та документів без обґрунтованих підтверджень таких фактів. На жаль, такі обставини щодо необґрунтованості клопотань у частині їх розгляду без участі особи не завжди враховують слідчі судді, що згодом призводить не лише до безпідставного схвалення позиції слідчого або прокурора, а й недотримання основних принципів кримінального процесу загалом. Зокрема, у клопотанні потрібно правильно зазначати всі реквізити, серед них – назви оператора зв'язку. Наприклад, провайдер «Лайфсел» в офіційних документах пишеться з маленької літери – «лайфсел». Отже, і в клопотанні має бути зазначений правильно. Зазначене має важливе значення, коли прокурору та слідчому необхідно швидко розкрити злочин і зберегти час (Rohatiuk, 2016).

З метою оперативного встановлення особи злочинця в провадженнях щодо неочевидних злочинів здебільшого постає необхідність в отриманні речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, зокрема інформацію від операторів і провайдерів телекомунікацій (п. 7, 8 ст. 162 КПК України) про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо, та яка потрібна для підготовки, погодження і розгляду клопотань щодо отримання дозволу на проведення надалі негласних слідчих (розшукових) дій.

Також слід виокремити так звані нульові дзвінки. Ідеться про вихідне (вхідне) з'єднання між абонентами у випадках, якщо зв'язок не було встановлено. Тобто один абонент зателефонував іншому, який побачив, що дзвінок до нього надійшов, усвідомив від кого й для чого, але слухавку не зняв. Таку схему мовчазного спілкування використовують злочинці для вчинення злочинів з метою найвищої конспірації та непоширення інформації. Дзвінки такого виду можуть бути командою для пострілу, під час вчинення замовних убивств, підриву вибухівки в процесі вчинення терористичних актів тощо. Визначальна особливість нульового дзвінка полягає в тому, що оператор не отримує прибуток від нього. Тому така інформація для оператора є безкорисною. Отже, немає необхідності в її збереженні, а отже, строк зберігання такої інформації становить від 7 до 14 діб ("Pryklad iz vlasnoi").

З огляду на викладене, прокурорам і слідчим необхідно враховувати цю особливість, обґрунтовуючи зазначені обставини в клопотанні, а саме:

– зазначати, що деякі види інформації (наприклад, дані про дзвінки нульової тривалості) зберігають протягом нетривалого часу, а тому її отримання внаслідок загрози знищення потрібно проводити оперативно, одразу в перші години чи дні після того, як було вчинено резонансний злочин;

– оскільки такий вид тимчасового доступу до речей і документів в операторів та провайдерів телекомунікацій потребує оперативного реагування, то розгляд клопотань проводять без виклику представника оператора телекомунікацій. Цей чіткий комплекс процесуальних рішень та дій дасть змогу швидко отримати та закріпити доказову інформацію ("Problemy zastosuvannia").

Також слід зважати на те, що в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів зазначають, що в разі її невиконання слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів, має право постановити ухвалу про проведення обшуку з метою відшукання та вилучення зазначених речей і документів.

У разі нездійснення представником правоохоронного органу впродовж визначеного в ухвалі слідчого судді строку доступу до речей і документів слідчий за погодженням із прокурором або прокурор має звернутися з клопотанням повторно, зазначивши, зокрема, обставини, що завадили йому здійснити такий доступ у межах визначеного в ухвалі слідчого судді часу.

Щодо сторони захисту. Тенденція стосовно домінування кількості клопотань органів розслідування про проведення цього заходу після набрання чинності КПК 2012 року зберігається і нині. Дослідження Єдиного реєстру судових рішень по всіх судах України за період з 1 січня 2016 року засвідчує значну перевагу кількості судових рішень, постановлених за результатами розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, поданих представниками сторони обвинувачення, над клопотаннями сторони захисту, і тим паче потерпілого. Значну частину з них становлять ухвали про повернення клопотання (хоча такий вид ухвал для тимчасового доступу в КПК не передбачений) (Lysachenko, 2019) або відмову в його задоволенні. Відсоток задоволених клопотань є настільки несуттєвим, що в усій масі судових рішень із цього питання вони навіть непомітні. Така ситуація може бути обумовлена такими факторами: 1) слідчі судді досі не звикли розцінювати сторону захисту й потерпілого як активного суб'єкта збирання доказів таким шляхом; 2) невисока активність учасників кримінального провадження в питанні звернень з відповідними клопотаннями; 3) недоліки під час складення та формування клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів (Mykhailenko, 2021).

Оскільки на практиці є певні неврегульованості, процедура виконання ухвали власником

майна, у випадку постановлення судового рішення на користь сторони обвинувачення, чітко регламентована в КПК України. Тут слід зауважити, що перелік документів, які передають правоохоронцям, бажано готувати особисто й не звертатися до представників досудового розслідування з необхідністю виготовлення ними копій, якщо йдеться про їх передачу. Опис переданого захиснику слід робити особисто: жоден правоохоронець так терпляче, як володілець майна, проводити опис не буде. Такі поради можна дати й стосовно до виконання ухвал в інтересах сторони захисту. Проте у відносинах зі стороною захисту постає питання: як слід оформлювати передачу майна та документів на адресу захисту? Відповіді на це запитання в КПК немає, проте на практиці його вирішують на власний розсуд. Це може бути складання спільного із захисником акта про передачу майна й документів на виконання ухвали слідчого судді або односторонній лист власника майна про передачу майна та документів. Інший варіант – розписка захисника, що все перелічене в ухвалі слідчого судді від володільця майна отримано, яка, до речі, може міститися в ухвалі, що залишається в розпорядженні власника майна (Hlushko, & Moiseieva, 2020).

Крім цього, практика засвідчує, що під час розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей та документів слідчий, прокурор часто обмежуються лише наданням інформації про внесення відомостей до ЄРДР, копій протоколів допиту свідків, постанов про створення групи слідчих, рапортів оперативних співробітників. До найпоширеніших порушень, яких вони припускаються, є недолучення до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів належно засвідченої копії витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження; незазначення в клопотанні правової кваліфікації кримінального правопорушення, а лише вказівка на статтю (частину статті) КК України; відсутність повних і конкретних відомостей про речі й документи, тимчасовий доступ до яких планують отримати ("Problemy zastosuvannia"). У разі виявлення зазначених недоліків під час розгляду відповідних клопотань про тимчасовий доступ до речей та документів, реалізуючи функцію захисту/ представництва, адвокат повинен акцентувати увагу слідчого судді на таких порушеннях, наполягаючи на необхідності відмови в задоволенні клопотань. Доводиться констатувати, що під час підготовки клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів захисники не завжди дотримуються положень ч. 2 ст. 160 КПК України, які визначають вимоги до змісту клопотання. Це призводить до ухвалення рішень про відмову в тимчасовому доступі до речей і документів. До типових помилок адвоката належать: відсутність чітко визначеного переліку речей і документів, доступ до яких планують отримати; ненадання доказів щодо необхідності тимчасового доступу до речей і документів; відсутність інформації про ідентифікуючі ознаки відповідних речей і документів; незазначення назви, адреси установ, підприємств та організацій, у володінні яких знаходяться речі й документи; недостатнє обґрунтування підстав і доведення, що речі й документи можуть знаходитися у володінні особи; речі та документи, зазначені в клопотанні, містять охоронювану законом таємницю (банківську, лікарську тощо) (Dudko, 2020, p. 132-134).

Якщо для здійснення захисту необхідно отримати тимчасовий доступ до оригіналів документів, до обґрунтування клопотання в цій частині слід також поставитися серйозно. У практиці клопотання про тимчасовий доступ до ***оригіналів документів*** є поширенішим серед слідчих, прокурорів. Однак така необхідність може постати й у сторони захисту, наприклад, для проведення почеркознавчої експертизи. Клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, до інформації, яка знаходиться в різних операторів та провайдерів телекомунікацій, бажано оформляти різними пакетами (один оператор – одне клопотання). Передусім це актуально, коли захист ставить питання про розгляд клопотання в закритому судовому засіданні. Також щодо зазначених в ухвалі осіб слідчий суддя може надати тимчасовий доступ не лише адвокату, який звернувся з клопотанням, а й іншим адвокатам, які здійснюють захист цього підозрюваного, якщо до клопотання будуть надані підтвердження повноважень (Mykhailenko, 2021).

Крім зазначеного, увагу сторін кримінального провадження слід спрямувати на особисту участь у розгляді судом клопотання. Позаяк його розгляд без ініціатора позбавляє можливості сторону провадження додати аргументів на власну користь, роз'яснити позицію, якщо суду буде недостатньо обґрунтування, викладеного в клопотанні, і детальніше довести необхідність проведення цього заходу забезпечення.

Висновки

Тактичні помилки сторони обвинувачення та сторони захисту в кримінальному провадженні технічно надзвичайно схожі. Відмінність полягає в процесуальному аспекті, оскільки кожна зі сторін здійснює притаманну їй функцію кримінального процесу, причому з різною метою – одна задля інкримінування вчиненого злочину підозрюваній особі, інша, навпаки, для захисту від обвинувачення та виправдання свого клієнта. Для досягнення своєї мети сторони використовують однакові тактичні методи й засоби в межах наданих їм законом прав і повноважень, зокрема у випадку

використання будь-якою стороною такого процесуального заходу, яким є захід забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового доступу до речей і документів. Він є одним із найпоширеніших і часто застосовуваних у кримінальній процесуальній діяльності суб'єктів провадження. Саме тому усвідомлення сторонами власних помилок надасть можливість удосконалити свою діяльність якісніше й результативніше.

REFERENCES

Avilkina and Others v. Russia (Application No. 1585/09) Judgment Strasburg 6 June 2013 [Section I]. (n.d). *hudoc.echr.coe.int.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-7612.

Bem, M. (2020). *Otrymannia dostupu do rechei i dokumentiv u svitli praktky YeSPL [Obtaining access to things and documents in the light of the practice of the ECHR].* Retrieved from https://vkp.ua/publication/otrimannya-dostupu-do-rechey-i-dokumentiv-u-svitli-praktiki-iespl [in Ukrainian].

Bespalko, I.L. (2020) Realizatsiia proportsiinosti pry zastosuvanni zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia [Implementation of proportionality in the application of measures to ensure criminal proceedings]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence, 2,* 119-124. doi: https://doi.org/10.15421/392057 [in Ukrainian].

Cherniavskyi, S.S., & Finahieiev, V.O. (2013). Problemy tymchasovoho dostupu do informatsii, yaka znakhodytsia v operatoriv ta provaideriv telekomunikatsii [Problems of temporary access to information contained in telecommunications operators and providers]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs, 1,* 179-185 [in Ukrainian].

Domashenko, O.M. (2020). Klasyfikatsiia taktychnykh pomylok u slidchii diialnosti [Classification of tactical errors in investigative activity]. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Domashenko/d_Domashenko.pdf [in Ukrainian].

Dudko, O.V. (2020) Pomylky advokata v kryminalnomu provadzhenni [Errors of the lawyer in criminal proceedings]. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17644/1/dysert_dudko.pdf [in Ukrainian].

Hlushko, I., & Moiseieva, A. (2020). *Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv: pro shcho varto pamiataty [Temporary access to things and documents: what to remember].* Retrieved from https://golaw.ua/ua/insights/publication/timchasovij-dostup-do-rechej-ta-dokumentiv-pro-shho-varto-pamyatati/ [in Ukrainian].

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

Kuzubova, T.O., & Yukhno, O.O. (2019). *Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv: teoretychni ta prykladni problemy [Temporary access to things and documents: theoretical and applied problems monograph].* O.O. Yukhno (Eds.). Kharkiv: Panov A.M. [in Ukrainian].

Lysachenko, Ye.I. (2019). Pro deiaki pytannia rehlamentatsii povnovazhen slidchoho suddi z rozhliadu klopotan pro tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv [On some issues of regulation of the powers of the investigating judge to consider requests for temporary access to things and documents]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings, 3,* 215-223. doi: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/215-223 [in Ukrainian].

Lysachenko, Ye.I. (2021). Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv yak zasib kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia [Temporary access to things and documents as a means of criminal procedural evidence]. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/18799/6/dis.pdf [in Ukrainian].

M.N. and Others v. San Marino (Application No. 28005/12) Judgment Strasburg 7 July 2015. (n.d.). *hudoc.echr.coe.int.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155819.

Malone v. The United Kingdom (Application No. 8691/79) Judgment Strasburg 2 August 1984. (n.d.). *hudoc.echr.coe.int.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-73570&filename=MALONE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.pdf.

Mykhailenko, V. (2021). Praktychni aspekty tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv za klopotanniamy zakhystu i poterpiloho [Practical aspects of temporary access to things and documents at the request of the defense and the victim]. *Yurydychna hazeta, Legal newspaper.* Retrieved from https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/praktichni-aspekti-timchasovogo-dostupu-do-rechey-i-dokumentiv-za-klopotannyami-zahistu-i-poterpilog.html [in Ukrainian].

Mykhailenko, V. (2021). Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv za klopotanniamy zakhystu i poterpiloho [Temporary access to things and documents at the request of the defense and the victim]. *Yurydychna hazeta, Legal newspaper.* Retrieved from https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/timchasoviy-dostup-do-rechey-i-dokumentiv-za-klopotannyami-zahistu-i-poterpilogo.html [in Ukrainian].

Problemy zastosuvannia polozhen Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia, zokrema, obshuku ta tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv [Problems of application of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine concerning certain investigative (search) actions and measures to ensure criminal proceedings, in particular, search and temporary access to things and documents]. (n.d.). *zib.com.ua.* Retrieved from https://zib.com.ua/ua/print/41323-problemi_zastosuvannya_polozhen_kriminalnogo_procesualnogo_k.html [in Ukrainian].

Pryklad iz vlasnoi pravozastosovchoi praktyky avtora [An example from the author's own law enforcement practice] [in Ukrainian].

Rohatiuk, I.V. (2016). *Protsesualna diialnist prokurora na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Procedural activity of the prosecutor at the stage of pre-trial investigation].* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Sukhachova, I.O. (2021). Zastosuvannia prokurorom tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv pid chas realizatsii funktsii obvynuvachennia [Use by the prosecutor of temporary access to things and documents during the implementation of the prosecution function]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal Journal of Donbass, 1(74),* 133-142. doi: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-133-142 [in Ukrainian].

Vytiakh Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav "Uzahalnennia sudovoi praktyky shchodo rozhliadu slidchym suddeiu klopotan pro zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia": vid 7 liut. 2014 r.[Excerpt Supreme Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases "Generalization of case law on the consideration by the investigating judge of motions for the application of measures to ensure criminal proceedings" from February 7, 2014]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro advokaturu ta advokatsku diialnist": vid 5 lyp. 2012 r. No. 5076-VI [Law of Ukraine "About advocacy and advocacy" from July 5, 2012, No. 5076-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text [in Ukrainian].

Zinkovskyi, I.P., & Hloviuk, I.V. (2020). *Povnovazhennia slidchoho pry obranni, zmini ta skasuvanni zakhodiv zabezpechennia kryminalhoho provadzhennia: doktryna i praktyka [Powers of the investigator in the election, change and abolition of measures to ensure criminal proceedings: doctrine and practice monograph].* Odesa: Helvetyka [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Avilkina and Others v. Russia (Application No. 1585/09) Judgment Strasburg 6 June 2013 [Section I]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-7612.

Бем М. Отримання доступу до речей і документів у світлі практики ЄСПЛ. 2020. URL: https://vkp.ua/publication/otrimannya-dostupu-do-rechey-i-dokumentiv-u-svitli-praktiki-iespl.

Беспалько І. Л. Реалізація пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2020. № 2. С. 119–124. doi: https://doi.org/10.15421/392057.

Чернявський С. С., Фінагеєв В. О. Проблеми тимчасового доступу до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 179–185.

Домашенко О. М. Класифікація тактичних помилок у слідчій діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 212 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Domashenko/d_Domashenko.pdf.

Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні : дис. … д-ра філософії : 081. Київ, 2020. 296 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/17644/1/dysert_dudko.pdf.

Глушко І., Моісеєва А. Тимчасовий доступ до речей і документів: про що варто пам'ятати. URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/timchasovij-dostup-do-rechej-ta-dokumentiv-pro-shho-varto-pamyatati/.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

Кузубова Т. О., Юхно О. О. Тимчасовий доступ до речей і документів: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов А. М., 2019. 348 с.

Лисаченко Є. І. Про деякі питання регламентації повноважень слідчого судді з розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 3. С. 215–223. doi: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/215-223.

Лисаченко Є. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб кримінального процесуального доказування : дис. … д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 210 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/18799/6/dis.pdf.

M.N. and Others v. San Marino (Application No. 28005/12) Judgment Strasburg 7 July 2015. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155819.

Malone v. The United Kingdom (Application No. 8691/79) Judgment Strasburg 2 August 1984. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-73570&filename=MALONE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.pdf.

Михайленко В. Практичні аспекти тимчасового доступу до речей і документів за клопотаннями захисту і потерпілого. *Юридична газета.* 2021. 23 квітня URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/praktichni-aspekti-timchasovogo-dostupu-do-rechey-i-dokumentiv-za-klopotannyami-zahistu-i-poterpilog.html.

Михайленко В. Тимчасовий доступ до речей і документів за клопотаннями захисту і потерпілого. *Юридична газета.* 2021. 5 лютого. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/timchasoviy-dostup-do-rechey-i-dokumentiv-za-klopotannyami-zahistu-i-poterpilogo.html.

Проблеми застосування положень Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, обшуку та тимчасового доступу до речей і документів. URL: https://zib.com.ua/ua/print/41323-problemi_zastosuvannya_polozhen_kriminalnogo_procesualnogo_k.html.

Приклад із власної правозастосовчої практики автора.

Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.

Сухачова І. О. Застосування прокурором тимчасового доступу до речей і документів під час реалізації функції обвинувачення. *Правовий часопис Донбасу.* 2021. № 1 (74). С. 133–142. doi: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-74-1-133-142.

Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : витяг Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лют. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text.

Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

Зіньковський І. П., Гловюк І. В. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження: доктрина і практика : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 420 с.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2021

Rohatiuk I. – Doctor of Law, Associate Professor, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Educational and Scientific Humanitarian Institute of the National Academy of Security Service, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3374-4597

Improving the Tactics of the Prosecution and Defense during Temporary Access to Things and Documents

The article contains the main recommendations for improving the activities of the prosecution and the defense in criminal proceedings during the security measure – temporary access to things and documents. During the investigation, the prosecutor, investigator, in almost every proceeding there is a need to seize any media evidence of the crime. In turn, defenders are also increasingly using their powers to provide temporary access to things and documents. The practice of applying this measure to ensure criminal proceedings shows a large number of mistakes made by the parties to the criminal proceedings, as a result of which this measure is not carried out, the court refuses to make a decision and, accordingly, the goal is not achieved. The ***purpose*** *of the article is to improve the quality of temporary access to things and documents by the parties to criminal proceedings, to obtain a positive practice of court decisions on its conduct and to obtain results to ensure the tasks of criminal proceedings.* ***Methodology.*** *To achieve this goal, the formal-logical method, system-structural, comparative-legal and statistical methods are used.* ***Scientific novelty.*** *A comparison of procedural and tactical capabilities of different parties in the field of criminal proceedings – prosecution and defense. The characteristic mistakes made by them in carrying out their activities during temporary access to things and documents are highlighted. In view of this, proposals have been made to improve both the general tactics inherent in both sides of the process and specific tactical and procedural actions and techniques specific to each individual.* ***Conclusions.*** *A number of recommendations have been received for prosecutors, investigators and lawyers whose purpose is to improve the quality of activities of the parties to criminal proceedings during temporary access to things and documents.*

Keywords: temporary access to things and documents; party of criminal proceedings; accusation; defense.

УДК 343.148:343.61 doi: https://doi.org/10.33270/01211214.74

Ілляшенко М. О. – аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6997-9542;

Саковський А. А. – доктор юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0762-859X

Залучення експерта захисником для проведення експертизи під час розслідування вбивств

Мета *публікації – дослідити можливості й механізми залучення експерта захисником у кримінальному провадженні про вбивство; висвітлити можливості захисника щодо залучення експерта під час проведення обов'язкових експертиз у процесі розслідування вбивств; сформувати рекомендації захиснику щодо надання експерту, якого залучено до проведення експертизи на підставі його клопотання, об'єктів і зразків для експертного дослідження.* ***Методологія.*** *У статті використано комплекс наукових методів, а саме: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий.* ***Наукова новизна.*** *У кримінальному провадженні про вбивство сторона захисту може самостійно на підставі укладеного договору з експертом або експертною установою отримати висновок експерта й подати його органу досудового розслідування чи суду для обґрунтування своєї правової позиції. Водночас встановлено, що захисник не може ініціювати перед експертом або експертною установою проведення на договірних засадах судово-медичних і судово-психіатричних експертиз у зв'язку з правовими колізіями між нормами Кримінального процесуального кодексу України й положеннями підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують порядок призначення цих видів судових експертиз. З метою отримання зразків для експертизи сформульовано рекомендацію захиснику залучати до цієї процесуальної дії спеціаліста або отримувати в нього консультації.* ***Висновки.*** *У кримінальному провадженні про вбивство можливості захисника залучити експерта до проведення експертизи стосуються призначення обов'язкових і необов'язкових експертиз. Для проведення обов'язкових експертиз, якими є судово-медичні й судово-психіатричні, захисник звертається з клопотанням про їх ініціювання до слідчого або прокурора, а в разі відмови – до слідчого судді, надавши відповідне клопотання. Неможливість захисника ініціювати перед експертом або експертною установою проведення на договірних засадах судово-медичних і судово-психіатричних експертиз порушує рівні можливості сторін кримінального провадження подавати суду докази й доводити перед судом їх переконливість. Для забезпечення можливості проведення експертиз у кримінальному провадженні про вбивство захисник, який їх ініціює, подає слідчому, прокурору або слідчому судді клопотання про необхідність отримання конкретних об'єктів і зразків або отримує (витребовує) їх самостійно. Під час проведення отримання зразків для експертизи участь захисника, який ініціював експертизу за наявності відповідних зразків, є обов'язковою.*

Ключові слова: захисник; експерт; залучення експерта; вбивство; судово-медична експертиза; судово-психіатрична експертиза.

Вступ

Життя і здоров'я людини Конституція України визнає найвищою соціальною цінністю. Очевидно, випадки протиправного позбавлення життя людини мають бути належно розслідувані задля встановлення винних осіб, призначення їм справедливого покарання, забезпечення відшкодування завданих збитків, зокрема й моральної шкоди рідним і близьким потерпілого.

Криміногенна ситуація в нашій державі продовжує залишатися складною. Вона «підживлюється» наявними проблемами у сфері економіки, політики, екології, енергетики, демографії. Ситуація ускладнюється веденням бойових дій на Сході України, перенасиченням нелегального обігу зброї, вибухових речовин і пристроїв, зокрема й кримінального походження. Це призводить до зростання рівня насильницької злочинності, збільшення кількості випадків використання вбивств конкурентів, посадових осіб владних структур як засобу для досягнення надприбутків у зв'язку із веденням нелегальної або напівлегальної діяльності. Щороку істотно збільшується кількість злочинів проти особи. Тому постає потреба у швидкому та якісному дослідженні речових доказів й об'єктів на підставі сукупного застосування даних науки, криміналістики й експертних досліджень (Mosiiuk, & Karasova, 2021).

Потребує вдосконалення використання криміналістичних засобів і методів діяльності правоохоронних органів, широке застосування аналітичних інструментів у протидії насильницькій злочинності, усунення перешкод для справедливого судового розгляду кримінальних проваджень, зокрема щодо вбивств. Очевидно, що застосування судом правових норм і вчинення дій, що мають юридичне значення, має відбуватися з

© Ілляшенко М. О., Саковський А. А., 2021

огляду на обставини конкретної справи й забезпечення ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів (Yanovska, 2019; Nicholas, 2021).

Зазначені чинники мають принципово важливе значення для вдосконалення діяльності адвокатів, які діють в інтересах захисту прав і свобод підозрюваних у вбивстві з метою повного, усебічного й неупередженого розгляду матеріалів кримінального провадження та прийняття в ньому обґрунтованих рішень. Безсумнівну допомогу в цій діяльності адвокату надають можливості використання спеціальних знань обізнаних осіб. Унаслідок залучення спеціалістів до процесуальних дій, проведення судових експертиз здобувають докази, що мають науково-технічне підґрунтя, вирізняються прозорістю процесу виявлення, дослідження, оцінки й використання у кримінальному провадженні.

Водночас питання використання захисниками спеціальних знань у формі проведення судових експертиз під час розслідування вбивств нині залишаються недостатньо вивченими. Науковці А. О. Антощук, В. С. Бондар, В. І. Бояров, В. Я. Горбачевський, В. П. Колмаков, Ю. Б. Комаринська, В. О. Коновалова, В. В. Семеногов, О. П. Снігерьов, А. О. Шульга та інші досліджували методику розслідування вбивств; А. М. Бірюкова, Н. І. Клименко, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Е. Б. Семакова-Єфремян, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. В. Юсупов та інші – використання спеціальних знань під час розслідування злочинів; Т. В. Варфоломеєва, І. В. Гора, І. І. Когутич, В. А. Колесник, К. В. Легких, В. О. Попелюшко, А. В. Сідєльників та інші – використання спеціальних знань адвокатами (захисниками) під час здійснення правосуддя.

Отже, залучення експерта захисником для проведення експертизи під час розслідування вбивств не було предметом детального вивчення у вітчизняній юридичній науці.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення законодавчої регламентації можливості залучення експерта захисником у кримінальному провадженні, дослідження особливостей ініціювання адвокатом проведення судових експертиз під час розслідування вбивств. Для досягнення цієї мети автори поставили завдання: окреслити механізм ініціювання захисником залучення експерта у кримінальному провадженні; дослідити можливості захисника щодо залучення експерта під час проведення обов'язкових експертиз під час розслідування вбивств; висвітлити питання надання експерту, якого залучили до проведення експертизи на підставі клопотання захисника, об'єктів і зразків для експертного дослідження.

Виклад основного матеріалу

Згідно з ч. 1 ст. 47 КПК України, захисник, яким є адвокат відповідно до ч. 1 ст. 45 цього Кодексу, зобов'язаний використовувати засоби захисту (зокрема збирати докази з використанням спеціальних знань експертів, висновки яких є процесуальним джерелом доказів), передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань (п. 10) ("Zakon Ukrainy", 2012).

Стаття 7-1 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертизу проводять на замовлення інших осіб.

Отже, вітчизняна законодавча база забезпечує загальне право захисника (адвоката) ініціювати проведення судових експертиз у тому провадженні, де він представляє інтереси (здійснює захист) підзахисного.

Дослідники слушно акцентують на трьох можливих варіантах залучення експерта стороною захисту до кримінального провадження: шляхом направлення обґрунтованого клопотання про проведення експертизи слідчому чи прокурору, у разі їх відмови – звернення до слідчого судді, а також самостійного залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема й обов'язкової (Shcherbakovskiy, & Shcherbakovskaia, 2013).

Проаналізуємо механізм проведення судової експертизи за ініціативою захисника в кримінальному провадженні, зокрема під час розслідування вбивств.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України, експертизу проводять експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках і порядку, передбачених ст. 244 КПК, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Стаття 93 КПК України надає можливість захиснику звернутися з клопотанням до слідчого з метою ініціювання призначення ним певної

експертизи з постановкою запитань, визначених захисником у відповідному клопотанні. Адже відповідно до ч. 3 цієї статті сторона захисту здійснює збирання доказів, зокрема шляхом отримання висновків експертів, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Отже, серед перелічених у ст. 93 КПК України шляхів збирання доказів сторонами кримінального провадження є такі, що потребують використання спеціальних знань, а саме: витребування та отримання висновків експертів і проведення за участю спеціаліста інших процесуальних дій. Причому висновок експерта є самостійним джерелом доказів (Mazur, 2021).

Клопотання захисника про призначення судової експертизи слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше ніж три дні з моменту подання та задовольнити їх за наявності відповідних підстав. Про результати розгляду клопотання повідомляється захисник. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виносять вмотивовану постанову, копію якої вручають адвокату, який заявив відповідне клопотання (ст. 220 КПК України).

Наприклад, під час розслідування вбивства, вчиненого групою осіб, захисник одного з підозрюваних подав слідчому Шевченківського управління поліції ГУНП у м. Києві клопотання про ініціювання проведення слідчої дії, а саме призначення молекулярно-генетичної експертизи. У клопотанні було зазначено, що в розпорядженні органу досудового розслідування знаходяться всі необхідні для проведення цієї експертизи вихідні дані – матеріали кримінального провадження, речові докази (ювелірні вироби), зразки букального епітелію (підозрюваного О.), тому, згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України, ініціювали залучення експерта (або експертної установи) до відповідної експертизи. Слідчий у своїй постанові відмовив захиснику в залученні відповідного експерта (експертної установи) для проведення молекулярно-генетичної експертизи. Надалі захисник ініціював відповідне клопотання до слідчого судді ("Kryminalne provadzhennia", 2018, No. 761/39159/19).

На підставі практики кримінального судочинства доходимо висновку, що в більшості випадків слідчі відмовляють захисникам у призначенні експертиз, натомість такі питання можуть позитивно вирішувати слідчі судді на стадії досудового розслідування або суд під час судового розгляду провадження про вбивство.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 244 КПК України, сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи в разі, якщо для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлених запитань, що не дають змоги дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або є достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності в нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок.

У клопотанні захисника про проведення експертизи зазначають: 1) стислий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подають клопотання; 2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) виклад обставин, якими обґрунтовують доводи клопотання; 4) експерта, якого необхідно залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи; 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, і перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом. До клопотання також додають: копії матеріалів, якими обґрунтовують доводи клопотання; копії документів, що підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Клопотання розглядають не пізніше ніж протягом п'яти днів із дня його надходження до суду слідчим суддею місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюють досудове розслідування.

Особу, яка подала клопотання, повідомляють про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли участь такої особи визнана слідчим суддею обов'язковою.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав, зазначених нами вище.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надають особі, за клопотанням якої він залучений (ст. 244 КПК України) ("Kryminalnyi protsesualnyi kodek", 2012).

У ст. 243 КПК України передбачено, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема обов'язкової. Таку можливість передбачено і п. 10 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не

заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, які потребують спеціальних знань ("Zakon Ukrainy", 2012).

Наприклад, відповідні випадки можуть відбутися за необхідності розслідування вбивств із розчленуванням трупа, коли на трупі або його частинах виявляють частки ґрунту, насіння чи рослин. Тоді можуть бути призначені ґрунтознавча та біологічна експертизи. Такі речові докази відіграють важливу роль у розслідуванні злочинів і встановленні особи злочинця. Під час підготовки матеріалів для експертного дослідження необхідно їх представляти на матеріалах-носіях, в упаковці, що забезпечує безпеку під час транспортування. Необхідно зазначити, що з мікрочастинок ґрунтово-рослинного походження можна визначити місце вчинення злочину. Перелік об'єктів, які можуть бути предметом біологічної експертизи, є достатньо різноманітним. До них належать частки рослин, кормів для тварин, шерсть тварин, пір'я і пух птахів, комарі, луска риб тощо. Найважливішими для таких досліджень стає можливість встановити давність поховання трупа й час знаходження певних об'єктів на місці злочину (Konovalova, 2006).

У контексті залучення експерта стороною захисту на підставі договору слід зауважити, що поняття «договірні умови» не визначене кримінальним процесуальним законодавством і передбачає використання норм цивільного законодавства стосовно договірних зобов'язань. Зокрема, якщо захисник ініціює проведення судової експертизи підрозділами Експертної служби МВС України, оплата наданих підприємствами МВС послуг здійснюється шляхом перерахування замовником коштів через банки, відділення поштового зв'язку або програмно-технічні комплекси самообслуговування або через електронний платіжний засіб у безготівковій формі. Підтвердженням оплати послуг є платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2011).

Водночас поза увагою залишається питання щодо укладення договору та чи можна вважати «договірними умовами» письмову заяву фізичної або юридичної особи, платіжний документ тощо. Зрозуміло, що заява фізичної чи юридичної особи є акцептом публічної оферти, визначеної в такій постанові як перелік платних послуг. Водночас є певні проблеми стосовно дотримання форми договору. Отже, поняття «договірні умови» слід тлумачити як погоджені сторонами умови, що є істотними (вид експертизи, її складність, вартість), а також зміст яких зафіксовано в певних документах, якими сторони обмінялися під час надання послуги (Tsyhaniuk, Kravchuk, & Krushynskyi, 2014).

Залучаючи експерта на договірних умовах, сторона захисту має оплатити його роботу. Це передбачено у ч. 4 ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», згідно з якою проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника здійснюється за рахунок замовника ("Zakon Ukrainy", 1994).

Проте, якщо підозрюваний чи його захисник самостійно не здатні залучити експерта, зокрема й через фінансову неспроможність, допомогти їм у цьому може слідчий суддя за відповідним клопотанням. Водночас сторона захисту повинна довести (а також подати потрібні докази), що вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин і мотивувати необхідність його залучення (ч. 6 ст. 244 КПК України).

Невизначеним залишається і питання щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків. Якщо сторона обвинувачення наділена всіма правами стосовно попередження експерта про таку кримінальну відповідальність, то сторона захисту відповідними повноваженнями не наділена.

Натомість за позитивним вирішенням слідчим суддею клопотання захисника про залучення експерта для проведення експертизи слідчий суддя виносить ухвалу, у якій зазначає про попередження експертів про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК України.

Під час розслідування вбивств можуть бути призначені найрізноманітніші експертизи. Серед них найчастіше проводять судово-медичну, судово-психіатричну, генотипоскопічну (молекулярно-генетичну), балістичну, судово-хімічну. Відповідно до характеру злочину (повішення, отруєння, дорожньо-транспортна пригода, виробнича травма, що призвела до смерті) перед експертом ставлять комплекс питань, серед яких головні – причина смерті, чи вона є насильницькою, яким способом і за яких обставин вчинено вбивство (Konovalova, 2006).

У кримінальних провадженнях про вбивства, згідно з ч. 2 ст. 242 КПК України, обов'язковими є експертизи щодо:

– встановлення причин смерті (п. 1);

– встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень (п. 2);

– визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності (п. 3) ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Для вирішення цих питань призначають судово-медичні й судово-психіатричні експертизи. Про необхідність залучення захисником судово-медичного експерта для дослідження ступеня тяжкості ушкоджень зазначають О. П. Бабкіна й В. В. Зосіменко, зокрема для вирішення питань наявності/відсутності, механізму й давності виникнення, ступеня тяжкості ушкоджень, належного/неналежного надання медичної допомоги особам, які перебувають у місцях несвободи, для надання правової допомоги необхідним є призначення судово-медичних експертиз (Babkina, & Zosimenko, 2021). Позитивним у цьому аспекті є іноземний досвід створення стандартизованого контрольного списку фізичного здоров'я в установах судової експертизи (Xuereba, Apapa, & Borgb, 2020).

У документах про призначення судово-медичних експертиз зазначають типові запитання: яка причина смерті; який час настання смерті; чи є на трупі тілесні ушкодження; якщо так, то який їх характер, локалізація, кількість, механізм утворення, час настання та ступінь тяжкості; чи є в крові особи алкоголь або наркотичні речовини тощо.

Водночас методи, якими послуговуються судово-медичні експерти під час визначення давності настання смерті, не завжди можуть задовольнити потреби слідчих органів через доволі значний проміжок часу між смертю та результатом експертизи. Поміж сучасних методів, що наразі розробляють фахівці, слід виокремити методи з використанням лазерної поляриметрії, які забезпечують доволі точні результати (Lei, Wana, Yan, Xiang, & Songb Zheng, Dong, Chena, 2020).

Аналіз слідчої та судової практики засвідчує ефективність молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях про вбивства щодо визначення певних часових характеристик. Безумовно, дослідження біологічних слідів людини потрібно здійснювати за різними напрямами для здобуття об'єктивної інформації не тільки про джерело їх походження (конкретну людину), а й про відповідність часу утворення біологічних слідів часу вчинення злочину (Vuima, 2020).

Об'єктом молекулярно-генетичного дослідження може бути ДНК, отримана з крові, сперми, букального та іншого епітелію, волосся (за наявності в ньому волосяної цибулини з піхвовими оболонками), а також з фрагментів органів і тканин організму людини (Kotliarenko, Kofanov, Kofanova, & Zherebak, 2021; Möller, 2014).

Предметом судово-психіатричної експертизи під час розслідування вбивств є дослідження психіки підозрюваного, обвинуваченого з метою встановлення можливих відхилень від норми.

Судово-психіатричну експертизу призначають у випадках, коли виникають сумніви у психічній повноцінності підозрюваних у вбивстві. Проведення такої експертизи здебільшого запобігає намаганням підозрюваних, посилаючись на власну психічну неповноцінність, уникнути можливого покарання, а також з метою затягування строків розслідування та приховування важливих для провадження обставин. В окремих випадках поведінка підозрюваного в процесі розслідування, як і його поведінка під час вчинення злочину, може викликати сумнів в адекватності, передусім тоді, коли під час вчинення злочину спостерігалися ознаки патологічного афекту чи інших виявів, викликає сумніви щодо психічної повноцінності особи (Konovalova, 2006).

Наприклад, розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Краматорську клопотання захисника, суддя Покровського районного суду Дніпропетровської області, згідно зі ст. 332 КПК України, призначив стаціонарну судову психіатричну експертизу для визначення психічного стану обвинуваченого, а її проведення доручити відділу судово-психіатричних експертиз комунального закладу «Дніпропетровська обласна клінічна психіатрична лікарня». Обвинуваченого, який страждав органічним шизофреноподібним розладом і параноїдальним синдромом, направили для проведення стаціонарної експертизи строком на один місяць. На вирішення експертизи поставили такі питання: «Якими психічними захворюваннями страждає ОСОБА_2?», «Чи міг усвідомлювати ОСОБА_2 в силу свого психічного захворювання свої дії та керувати ними в момент вчинення кримінального правопорушення?» ("Kryminalne provadzhennia", 2015, No. 189/1672/15-k). Ці питання є типовими для судово-психіатричних експертиз під час розслідування вбивств.

У сторони захисту є право на звернення під час досудового розслідування з відповідним клопотанням до слідчого судді, зокрема й з клопотанням про залучення експерта і призначення експертизи для тих випадків, коли таке проведення експертизи є обов'язковим, але слідчий експертизу не призначив. Рішення слідчого судді про відмову захиснику залучити експерта або часткове задоволення його клопотання може бути оскаржено в апеляційному порядку. Свою незгоду з рішенням суду, зазначає В. С. Мардоян, захисник повинен мотивувати, обґрунтувати доводи, подати докази на підтвердження позиції захисту, вказавши їх у скарзі, інакше позитивного результату не буде досягнуто, а роботу захисника можна буде оцінити як неефективну (Mardoian, 2017).

Верховний Суд 3 вересня 2020 року колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 752/1498/14 задовольнив касаційну скаргу захисника, оскільки суд не забезпечив стороні захисту можливості обстояти свою позицію під час апеляційного провадження. Верховний Суд зазначив: як убачається з матеріалів кримінального провадження, захисник під час розгляду в суді першої інстанції відповідно до вимог ст. 93, 242, 243 КПК України надав висновок експертизи, яка була проведена за клопотанням останнього. Водночас місцевий суд не взяв це до уваги, оскільки дійшов висновку, що захисник, на порушення вимог ст. 242 КПК, не звертався до суду з відповідним клопотанням, а сама експертиза проводилася не за дорученням суду. Однак колегія суддів Верховного Суду визначила, що такий висновок місцевого суду не відповідає вимогам процесуального закону, оскільки, з огляду на положення ст. 5 КПК, на момент звернення сторони захисту до експерта ч. 1 ст. 242 КПК надавала можливість стороні захисту звертатися за проведенням експертизи в кримінальному провадженні, тоді як у новій редакції, яка діяла на момент судового розгляду, ця стаття передбачала, що експертизу проводять експертна установа, експерт або експерти, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»). Суд апеляційної інстанції не зважив на викладене та не забезпечив стороні захисту можливості обстояти свою позицію під час апеляційного провадження. Отже, Верховний Суд скасував ухвалу апеляційного суду та призначив новий розгляд у суді апеляційної інстанції (Lazebnyi, 2020).

Відповідно до ч. 7 ст. 244 КПК України, до ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включають запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі. Задовольняючи клопотання про залучення експерта, слідчий суддя в разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до ст. 245 КПК України.

Наприклад, слідчий суддя Індустріального районного суду м. Дніпра, заслухавши учасників судового розгляду, вивчивши матеріали клопотання захисника про залучення експерта, а також матеріали, долучені прокурором у судовому засіданні, дійшов висновку, що клопотання захисника підлягає частковому задоволенню. У відповідній ухвалі було зазначено обмежене коло запитань, порівняно з тими, які захисник виклав у своєму клопотанні про залучення експерта ("Kryminalne provadzhennia", 2018, No. 202/5613/19).

Водночас на практиці постають окремі проблеми призначення судово-медичних і судово-психіатричних експертиз стороною захисту в кримінальних провадженнях про вбивства.

Пункт 2.1 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи передбачає, що судово-медичну експертизу проводять згідно з постановою особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді, а також за ухвалою суду ("Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia", 1995). Тобто в Інструкції не передбачено проведення експертизи за клопотанням захисника або на договірних умовах.

Не визначає таку можливість і Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», у ст. 71 якого регламентовано, що проведення судово-медичної та судово-психіатричної експертиз призначає особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор або суд у порядку, встановленому законодавством, для вирішення питань, що потребують спеціальних знань у сфері судової медицини або судової психіатрії ("Zakon Ukrainy", 1992).

Тобто ці норми підзаконних нормативно-правових актів суперечать змісту ч. 2 ст. 243 КПК України про залучення експерта на договірних умовах, зокрема для проведення обов'язкової експертизи, якою може бути судово-медична або судово-психіатрична експертиза, і не дозволяють реалізувати право на захист шляхом використання спеціальних знань експертів – судових медиків і психіатрів.

Водночас право кожної сторони кримінального провадження надавати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, передбачене в ч. 2 ст. 101 КПК України. А змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів та доведенні перед судом їх переконливості визначені в ст. 22 КПК України.

Сторона захисту не має права на проведення слідчих (розшукових) дій, але адвокат-захисник має право заявити клопотання слідчому про проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, метою яких буде отримання та надання в розпорядження сторони захисту порівняльних зразків. У випадку відмови з боку сторони обвинувачення, захисник може звернутися

з обґрунтованим клопотанням із цього приводу до слідчого судді (Sidielnikov, 2018).

На відміну від основних об'єктів експертизи, зразки для порівняльного дослідження не пов'язані з подією, яку розслідують, і не є речовими доказами. Під час їх отримання слідчий, прокурор має забезпечити участь захисника особи.

У кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 115 КК України колегія суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Дніпровського апеляційного суду, розглядаючи апеляційну скаргу захисника, встановила, що в Особа_2 були відібрані біологічні зразки для експертних досліджень, а саме в приміщенні службового кабінету відділу поліції в період часу з 10.00 до 10.20 відібрано піднігтьові зрізи та змиви з долонь рук. З огляду на наявність у підозрюваного захисника, він мав бути залучений до проведення відбору біологічних зразків і мав право бути присутнім під час цієї процесуальної дії ("Kryminaline provadzhennia", 2019, No. 185/2636/17).

Відомо, що порівняльним матеріалом для судової експертизи можуть бути вільні, умовно-вільні, експериментальні зразки. Зокрема, під час призначення трасологічних експертиз у процесі розслідування вбивств, якщо були виявлені мотузки, зв'язані непростими вузлами, для експертного дослідження необхідно подавати експериментальні зразки вузлів, виконані підозрюваним, а на вирішення експерта поставити питання, до якого виду належать вузли і чи вони не є характерними для певної професії. Специфіка зв'язування вузлів нерідко засвідчує наявність професійних навичок, вона може стати джерелом висування версій про особу злочинця (Konovalova, 2006).

Слушною видається думка А. В. Сідєльнікова, що іноді не виправдано спрощено й навіть безвідповідально адвокати й слідчі ставляться до збирання порівняльних зразків для проведення експертизи. Часто не звертаються з цією метою до спеціаліста, який міг би надати необхідну допомогу (Sidielnikov, 2019).

У травні 2019 року в кримінальному провадженні слідчий суддя Краматорського міського суду Донецької області задовольнив клопотання захисника щодо призначення дактилоскопічної експертизи, доручивши її проведення експертам Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. В ухвалі було зазначено зобов'язання старшого слідчого СУ ГУНП в Донецькій області із залученням спеціаліста відібрати зразки відбитків пальців рук ОСОБА_1 ("Kryminalne provadzhennia", 2019, No. 1-ks/234/3375/19).

У процесі підготовки до призначення експертизи захиснику доцільно залучати спеціалістів або отримати консультації в них щодо можливості експертизи та меж її дослідження.

Трапляються випадки, коли для проведення експертизи отримання порівняльних зразків стороною захисту не спричиняє складнощів.

Наприклад, з метою ідентифікації невідомого трупа за фотографіями може бути проведено портретно-криміналістичну експертизу. Її призначають у випадках, коли іншим шляхом встановити особу загиблого неможливо. Таке дослідження проводять лише за наявності фотографії потерпілого (прижиттєвого зображення особи). Під час призначення цього виду експертизи до матеріалів, що надають для дослідження, пред'являють певні вимоги, що гарантують правильність і достовірність висновків експерта. Зокрема, для дослідження необхідні такі об'єкти: фото, череп, рентгенограма (Konovalova, 2006). Ці матеріали захисник може отримати самостійно або за допомогою їх витребування з медичних закладів.

Наукова новизна

У кримінальному провадженні про вбивство сторона захисту може самостійно на підставі укладеного договору з експертом або експертною установою отримати висновок експерта й подати його органу досудового розслідування чи суду для обґрунтування своєї правової позиції. Водночас встановлено, що захисник не може ініціювати перед експертом або експертною установою проведення на договірних засадах судово-медичних і судово-психіатричних експертиз у зв'язку з правовими колізіями між нормами КПК України й положеннями підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують порядок призначення цих видів судових експертиз. Для отримання зразків для експертизи сформовано рекомендацію захиснику залучати до цієї процесуальної дії спеціаліста або отримувати в нього консультації.

Висновки

У кримінальному провадженні про вбивство можливості захисника залучити експерта до проведення експертизи стосуються призначення обов'язкових і необов'язкових експертиз. Для проведення обов'язкових експертиз, якими є судово-медичні й судово-психіатричні, захисник звертається з клопотанням про ініціювання цієї слідчої (розшукової) дії до слідчого або прокурора під час досудового розслідування, а в разі їх відмови – до слідчого судді, надавши відповідне клопотання та зазначивши в ньому про відмову слідчого, прокурора та мотиви їхньої відмови. Висновок експерта, залученого слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, надає можливість отримати повноцінний доказ, який не потребує жодної додаткової легалізації.

Сторона захисту може самостійно (без звернення до слідчого, прокурора, слідчого судді) отримати висновок експерта з питань, що потребують спеціальних знань, і потім подати його органу досудового розслідування чи суду для обґрунтування своєї правової позиції.

Наразі захисник не може ініціювати перед експертом або експертною установою проведення на договірних засадах судово-медичних і судово-психіатричних експертиз у зв'язку з правовими колізіями між положеннями КПК України й нормами підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують порядок призначення відповідних видів судових експертиз. Водночас це порушує рівні можливості сторін кримінального провадження подавати суду докази й доводити перед судом їх переконливість.

Для забезпечення можливості проведення експертиз у кримінальному провадженні про вбивство захисник, який ініціює цю слідчу (розшукову) дію, має надати об'єкти й відповідні зразки або отримує (витребовує) їх самостійно. Для цього він подає слідчому, прокурору або слідчому судді клопотання про необхідність отримання конкретних зразків. Для отримання зразків для експертизи доцільним є залучення спеціаліста або консультації з ним. Під час проведення відповідної процесуальної дії участь захисника, який ініціював експертизу за наявності відповідних зразків, є обов'язковою.

REFERENCES

Babkina, O.P., & Zosimenko, V.V. (2021). Ekspertna otsinka ushkodzhen ta nadannia medychnoi dopomohy utrymanym v umovakh izoliatora tymchasovoho trymannia [Expert assessment of injuries and provision of medical care to detainees in temporary detention facilities]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza, 66,* 1012-1021. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.93 [in Ukrainian].

Konovalova, V.E. (2006). *Ubiystvo: iskusstvo rassledovaniia [Murder: The Art of Investigation].* Kharkov: Vapniarchuk N.N. [in Russian].

Kotliarenko, L.T., Kofanov, A.V., Kofanova, O.S., & Zherebak, V.S. (2021). Liudyna yak nosii identyfikuiuchoi biolohichnoi informatsii [Man as a carrier of identifying biological information]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza, Forensics and forensic science, 66,* 1022-1033. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.94 [in Ukrainian].

Kryminaline provadzhennia No. 185/2636/17 za 2019 rik v arkhivi Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu [Criminaline provadzhennya No. 185/2636/17 for 2019 rick to the archives of Dniprovskoho appeal to the court] [in Ukrainian].

Kryminalne provadzhennia No. 189/1672/15-k za 2015 rik v arkhivi Pokrovskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti [Criminal proceedings No. 189/1672/15-k for 2015 in the archives of the Pokrovsky district court of Dnipropetrovsk region] [in Ukrainian].

Kryminalne provadzhennia No. 1-ks/234/3375/19 za 2019 rik v arkhivi Kramatorskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti [Criminal proceedings No. 1-ks/234/3375/19 for 2019 in the archives of the Kramatorsk City Court of Donetsk region] [in Ukrainian].

Kryminalne provadzhennia No. 202/5613/19 za 2019 rik v arkhivi Industrialnoho raionnoho sudu m. Dnipra [Criminal proceedings No. 202/5613/19 for 2019 in the archives of the Industrial District Court of Dnipro]. (n.d.). [in Ukrainian].

Kryminalne provadzhennia No. 761/39159/19 za 2018 rik v arkhivi Kyivskoho apeliatsiinoho sudu [Criminal proceedings No. 761/39159/19 for 2018 in the archives of the Kyiv Court of Appeal]. (n.d.). [in Ukrainian].

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, № 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

Lazebnyi, L. (2020). Vysnovok ekspertyzy, provedenoi za klopotanniam storony zakhystu, a ne za doruchenniam sudu, ye dopustymym dokazom, yakshcho zakonom peredbacheno taku mozhlyvist [The conclusion of the examination, conducted at the request of the defense, and not on behalf of the court, is admissible evidence, if the law provides for such a possibility]. (n.d.). *lexinform.com.ua.* Retrieved from https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/vysnovok-ekspertyzy-provedenoyi-za-klopotannyam-storony-zahystu-a-ne-za-doruchennyam-sudu-ye-dopustymym-dokazom-yakshho-zakonom-peredbacheno-taku-mozhlyvist/ [in Ukrainian].

Lei, Wana, Yan, Xiang, Songb Zheng, Dong, Lia, Ning, Guo, Liua, Ya Hui, Wanga, Mao Wen, Wanga, Dong, Hua, Zoua Ping, Huanga, & Yi Jiu, Chena (2020). The approach of virtual autopsy (VIRTOPSY) by postmortem multi-slice computed tomography (PMCT) in China for forensic pathology. *Forensic Imaging, 20.* doi: https://doi.org/10.1016/j.fri.2020.200361.

Mardoian, V.S. (2017). *Advokat-zashchitnik kak subekt dokazyvaniia v sude apelliatsionnoy instantsii [Advocate-defender as a subject of proof in a court of appeal].* Retrieved from http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2017/6/law/mardoyan.pdf. doi: https://doi.org/10.24158/tipor.2017.6.26 [in Russian].

Mazur, O.S. (2021). Vykorystannia spetsialnykh znan v kryminalnomu protsesi v konteksti praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Use of special knowledge in criminal proceedings in the context of the case law of the European Court of Human Rights]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza, Forensics and forensic science, 66,* 324-332. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.31 [in Ukrainian].

Möller, G. (2014). Immunology in Scandinavia. *Current Opinion in Immunology, 291(1-2).* doi: https://doi.org/10.1016/S0952-7915(00)00231-4.

Mosiiuk, K.V., & Karasova, O.A. (2021). Osoblyvosti vyznachennia naiavnosti krovi v zastarilykh pliamakh metodom tonkosharovoi vertykalnoi khromatohrafii [Features of determining the presence of blood in obsolete spots by thin-layer vertical chromatography]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and practice of forensic science and criminology, 23,* 400-409. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.31 [in Ukrainian].

Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy "Instruktsii pro provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy": vid 17 sich. 1995 r. No. 6 [Order of the Ministry of Health of Ukraine "Instructions for forensic examination" from January 17, 1995, No. 6]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text [in Ukrainian].

Nicholas, D.L. (2021). To Be a Good Lawyer, One Has to Be a Healthy Lawyer. *Georgetown Journal of Legal Ethics, 34(1).* doi: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3588952.

Olkhovskyi, V.O., Hryhorian, E.K., & Myroshnychenko, M.S. (2020). Pidkhody do vyznachennia davnosti nastannia smerti [Approaches to determining the age of death]. *Teorija ta praktyka sudovoji ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and practice of forensic science and criminology, 22,* 272-279. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.21 [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia nadannia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby platnykh posluh": vid 26 zhovt. 2011 r. No. 1098 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of paid services provided by the units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service" from October 26, 2011, No. 1098]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

Shcherbakovskiy, M.G., & Shcherbakovskaia, L.P. (2013). Sostiazatelnye nachala privlecheniia eksperta v ugolovnom sudoproizvodstve Ukrainy [Adversarial principles of attracting an expert in criminal proceedings in Ukraine]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo, Scientific notes of the Tavrichesky National University named after V.I. Vernadsky, 26(65), 1,* 326-331 [in Russian].

Sidielnikov, A.V. (2018). Mozhlyvosti zbyrannia advokatom-zakhysnykom zrazkiv dlia provedennia ekspertyzy [Opportunities for the defense attorney to collect samples for examination]. *Prava liudyny ta problemy orhanizatsii i funktsionuvannia publichnoi administratsii v umovakh stanovlennia hromadskoho suspilstva v Ukraini, Human rights and problems of organization and functioning of public administration in the conditions of formation of civil society in Ukraine:* Proceedings of the Scientific and Practical Conference (pp. 116-118). Zaporizhzhia: Istyna [in Ukrainian].

Sidielnikov, A.V. (2019). Spetsialni znannia v diialnosti advokata-zakhysnyka [Special knowledge in the activities of a defense attorney]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Tsyhaniuk, Yu.V., Kravchuk, O.V., & Krushynskyi, S.A. (2014). Protsesualnyi poriadok zaluchennia eksperta storonoiu zakhystu u kryminalnomu provadzhenni [Procedural procedure for involving an expert by the defense party in criminal proceedings]. *Kryminalistychnyj visnyk, Forensic Bulletin, 2(22),* 28-36 [in Ukrainian].

Vuima, A.H. (2020). Osoblyvosti pidhotovky do pryznachennia molekuliarno-henetychnykh ekspertyz u kryminalnykh provadzhenniakh, rozpochatykh u zviazku zi vchynenniam ubyvstv [Features of preparation for the appointment of molecular genetic examinations in criminal proceedings initiated in connection with the commission of murders]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and practice of forensic science and criminology, 21,* 79-91. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05 [in Ukrainian].

Xuereba, G., & Apapa, K., & Borgb, J. (2020). The implementation of a physical health checklist in a psychiatric forensic unit. *The European Journal of Psychiatry, 34(1),* 47-50. doi: https://doi.org/10.1016/j.ejpsy.2019.12.002.

Yanovska, O. (2019). Pidtverdzhennia povnovazhen advokata: prezumptsiia dobrosovisnosti [Confirmation of the powers of a lawyer: the presumption of good faith]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 12,* 204-220. doi: https://doi.org/10.33498/louu-2019-12-204 [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia": vid 19 lystop. 1992 r. No. 2801-XII [Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care" from November 19, 1992, No. 2801-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro advokaturu ta advokatsku diialnist": vid 5 lyp. 2012 r. No. 5076-VI [On Law of Ukraine "Advocacy and Advocacy" from July 5, 2012, No. 5076-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro sudovu ekspertyzu": vid 25 liut. 1994 r. No. 4038-XII [Law of Ukraine "On forensic examination" from February 25, 1994, No. 4038-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бабкіна О. П., Зосіменко В. В. Експертна оцінка ушкоджень та надання медичної допомоги утриманим в умовах ізолятора тимчасового тримання. *Криміналістика і судова експертиза.* 2021. Вип. 66. С. 1012–1021. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.93.

Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : монография. Харьков : Вапнярчук Н. Н., 2006. 320 с.

Котляренко Л. Т., Кофанов А. В., Кофанова О. С., Жеребак В. С. Людина як носій ідентифікуючої біологічної інформації. *Криміналістика і судова експертиза.* 2021. Вип. 66. С. 1022–1033. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.94.

Кримінальне провадження № 185/2636/17 за 2019 рік в архіві Дніпровського апеляційного суду.

Кримінальне провадження № 189/1672/15-к за 2015 рік в архіві Покровського районного суду Дніпропетровської області.

Кримінальне провадження № 1-кс/234/3375/19 за 2019 рік в архіві Краматорського міського суду Донецької області.

Кримінальне провадження № 202/5613/19 за 2019 рік в архіві Індустріального районного суду м. Дніпра.

Кримінальне провадження № 761/39159/19 за 2018 рік в архіві Київського апеляційного суду.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Лазебний Л. Висновок експертизи, проведеної за клопотанням сторони захисту, а не за дорученням суду, є допустимим доказом, якщо законом передбачено таку можливість. URL: https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/vysnovok-ekspertyzy-provedenoyi-za-klopotannyam-storony-zahystu-a-ne-za-doruchennyam-sudu-ye-dopustymym-dokazom-yakshho-zakonom-peredbacheno-taku-mozhlyvist/.

Lei Wana, Yan Xiang, Songb Zheng Dong, Lia Ning, Guo Liua, Ya Hui Wanga, Mao Wen Wanga, Dong Hua, Zoua Ping Huanga, Yi Jiu Chena. The approach of virtual autopsy (VIRTOPSY) by postmortem multi-slice computed tomography (PMCT) in China for forensic pathology. *Forensic Imaging.* 2020. Vol. 20. doi: https://doi.org/10.1016/j.fri.2020.200361.

Мардоян В. С. Адвокат-защитник как субъект доказывания в суде апелляционной инстанции. URL: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2017/6/law/mardoyan.pdf. doi: https://doi.org/10.24158/tipor.2017.6.26.

Мазур О. С. Використання спеціальних знань в кримінальному процесі в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Криміналістика і судова експертиза.* 2021. Вип. 66. С. 324–332. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.31.

Möller G. Immunology in Scandinavia. *Current Opinion in Immunology.* 2014. Vol. 291. Is. 1–2. doi: https://doi.org/10.1016/S0952-7915(00)00231-4.

Мосіюк К. В., Карасьова О. А. Особливості визначення наявності крові в застарілих плямах методом тонкошарової вертикальної хроматографії. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. № 23. С. 400–409. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.31.

Інструкції про проведення судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text.

Nicholas D. L. To Be a Good Lawyer, One Has to Be a Healthy Lawyer. *Georgetown Journal of Legal Ethics.* 2021. Vol. 34. No. 1. doi: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3588952.

Ольховський В. О., Григорян Е. К., Мирошниченко М. С. Підходи до визначення давності настання смерті. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. № 22. С. 272–279. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.21.

Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовт. 2011 р. № 1098. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-%D0%BF#Text.

Щербаковский М. Г., Щербаковская Л. П. Состязательные начала привлечения эксперта в уголовном судопроизводстве Украины. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.* 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 326–331. (Серия «Юридические науки»).

Сідєльніков А. В. Можливості збирання адвокатом-захисником зразків для проведення експертизи. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 квіт. 2018 р.). Запоріжжя : Істина. 2018. С. 116–118.

Сідєльніков А. В. Спеціальні знання в діяльності адвоката-захисника : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 274 с.

Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник.* 2014. № 2 (22). С. 28–36.

Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. № 21. С. 79–91. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05.

Xuereba G., Apapa K., Borgb J. The implementation of a physical health checklist in a psychiatric forensic unit. *The European Journal of Psychiatry.* 2020. Vol. 34. Is. 1. P. 47–50. doi: https://doi.org/10.1016/j.ejpsy.2019.12.002.

Яновська О. Підтвердження повноважень адвоката: презумпція добросовісності. *Право України.* 2019. Вип. 12. С. 204–220. doi: https://doi.org/10.33498/louu-2019-12-204.

Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.

Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

Стаття надійшла до редколегії 01.07.2021

Illiashenko M. – Postgraduate Student of the Department of Criminalistics and Forensic Science of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6997-9542;

Sakovskyi A. – Doctor of Law, Associate Professor, Director of the Educational and Research Institute No. 2 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0762-859X

Involvement of the Expert by the Defendant for an Examination during the Investigation of the Murder

Purpose. *Research of possibilities and mechanisms of involvement of the expert by the defender in criminal proceeding on murder; disclosure of the possibility of a lawyer to involve an expert in conducting mandatory examinations in the investigation of murders; formation of recommendations to the defendant on providing an expert who is involved in the examination on the basis of his request, with objects and samples for expert research.* ***Methodology.*** *The article uses a set of scientific methods, namely: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal.* ***Scientific novelty.*** *In criminal proceeding on murder, the defense party may independently obtain an expert opinion on the basis of a contract with an expert or expert institution and submit it to the pre-trial investigation body or court to substantiate its legal position. At the same time, it is established that a defendant may not initiate forensic medical and forensic psychiatric examinations before an expert or expert institution in connection with legal conflicts between the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the provisions of bylaws governing the appointment of these types of forensic examinations. In order to obtain samples for examination, a recommendation was made to the defendant to involve a specialist in this procedural action or to receive advice from him.* ***Conclusions.*** *In criminal proceeding on murder, the possibility for defendant to involve an expert in the examination concerns the appointment of mandatory and optional examinations. In order to conduct mandatory forensic and forensic psychiatric examinations, the defendant makes a petition to the investigator or prosecutor to initiate them, and in case of refusal, the investigating judge, providing a relevant petition. The inability of the defendant to initiate forensic medical and forensic psychiatric examinations before an expert or expert institution violates the equal opportunities of the parties to the criminal proceeding to present evidence to the court and prove their persuasiveness before the court. In order to ensure the possibility of conducting expert examinations in criminal proceeding on murder, the defendant who initiates them, submits to the investigator, prosecutor or investigating judge a petition to obtain specific objects and samples or receives (requests) them independently. The participation of the defendant, who initiated the examination in the presence of the relevant samples, is obligatory when receiving samples for examination.*

Keywords: defendant; expert; expert involvement; murder; forensic medical examination; forensic psychiatric examination.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (з юридичних наук);
- **«Юридична психологія»** (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи:**

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів):** прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID,** посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- ***мета*** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- ***методологія*** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- ***наукова новизна*** (основні результати дослідження);
- ***висновки*** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англомовний переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- ***вступ:*** *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;
- ***мета і завдання дослідження;***
- ***виклад основного матеріалу:*** інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;
- ***наукова новизна:*** теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;
- ***висновки:*** стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом,** оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам:**

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – **10 %**), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії НАВС, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua;**
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. ***Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID***.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).
Телефон для довідок: (044)-520-08-47.
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:
«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;
«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;
«Філософські та методологічні проблеми права» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;
«Юридична психологія» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Додаток 2

Приклад оформлення посилань у тексті статті
(відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

***Приклад посилань у тексті статті українською мовою*:**
На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:
According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:
Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Додаток 3

Поради щодо оформлення References
та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англомовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнового автоматичного формування посилань: Citation Machine (http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book); http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – **http://ukrlit.org/transliteratsiia.**

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – **http://ru.translit.net/?account=zagranpasport.** Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті **http://www.crossref.org**

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate.* London: Routledge. Retrieved from ttps://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423. doi: https://doi.org/10.4324/9781315546605.

Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights, 36(2),* 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.

Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology, 23(1),* 60-77. doi: https://doi.org/10.1177/1362480617719449.

Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna, 1(3),* 141-151. doi: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141 [in Ukrainian].

Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuvannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya*]. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].

Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoi deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities].* Moscow: Prospekt. doi: https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152 [in Russian].

Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal, 2,* 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ laws/card/995_004 [in Ukrainian].
Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].
Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 6,* 32-35. doi: http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8 [in Ukrainian].

Список використаних джерел

Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p. URL: https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423.
doi: https://doi.org/10.4324/9781315546605.
Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. Netherlands Quarterly of Human Rights. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158. doi: 10.1177/0924051918767967.
Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology.* 2019. № 23 (1). P. 60–77. doi: https://doi.org/10.1177/1362480617719449.
Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини.* 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141.
Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: https://doi.org/10.31085/ 9785392284306-2019-152.
Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar.* 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/ laws/show/4651-17.
Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2015. № 6. С. 32–35. doi: http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8.

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ

4 (121) 2021

Науковий журнал ♦ Виходить чотири рази на рік

Оформлення, комп'ютерний набір і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 30.11.2021
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 5,75
Ум. друк. арк. 5,35
Вид. № 41/II
Наклад 50 прим.

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs

4 (121) 2021

Scientific Magazine ♦ Issued four times a year

Figuration, computer typing and making up
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
November 30th, 2021
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 5,75
Simulated publisher's pages 5,35
Edition No. 41/II
Circulation 50